Blaskó Gábor

Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művének

magyar nyelvű kiadásai

Madách Könyvtár – Új folyam 67.

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Blaskó Gábor

© Blaskó Gábor, 2010

Madách Imre „Az ember tragédiája” c.

művének magyar nyelvű kiadásai

Madách Irodalmi Társaság

Budapest

2010

Készült Budapesten, 2010-ben. Felelős kiadó,

műszaki szerkesztő, borító: Andor Csaba

ISBN 978-963-9386-74-7

ISSN 1219–4042

Bevezető

Madách Imre 1859. február 17-én kezdte írni „Az ember tragédiája” c. drámai költeményét a Nógrád megyei Alsósztregován. A művet 1860. március 26-án fejezte be. Madách Imre a Tragédia kéziratát Arany Jánosnak küldte meg, aki 1861 szeptember 12-én, később híressé vált levelében azt írta a szerzőnek: *„»Az Ember tragoediája« úgy conceptióban, mint compositioban igen jeles mű. Csak itt ott a verselésben – meg a nyelvben találok némi nehézkességet, különösen a lyrai részek nem eléggé zengők. De így is, a mint van, egy kevés külsimítással irodalmunk legjelesb termékei között foglalhat az helyet. Nem tudom, mi szándéka van Kegyednek a kiadásra nézve: én ohajtanám ezt a Kisfaludy-társaság útján eszközölni, a mi, remélem, sikerűlne is. […] Becses válaszát elvárom. Fogadja leghőbb üdvözletemet a gyönyörért, melyet nekem műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket derítni hivatva van!”* Arany János a Kisfaludy Társaság 1861. október 31-i ülésén mutatta be a Tragédiát, és részleteket is felolvasott a műből. A drámai költemény a Társaság támogatásával 1861-es évszámmal, de 1862. január 12-én hagyta el a nyomdát, Emich Gusztáv kiadásában. A kiadvány kereskedelmi forgalomba nem került, a Kisfaludy Társaság saját tagjainak és támogatóinak adta közre. A kiadvány példányszámáról konkrét számadatot nem tudunk, csak feltételezhetjük, hogy kb. 250 példány került kinyomtatásra, mivel a Kisfaludy Társaság tagjainak és pártolóinak körülbelül ennyi lehetett a száma. Madách 20 tiszteletpéldányt kapott, és a Kisfaludy Társaság tiszteletdíját, 50 aranyat, Arany János javaslatára, ami 327 forint 50 krajcárt jelentett. A nehéz anyagi körülmények között élő író csak 27 forint 50 krajcárt vett át, ugyanakkor 200 forintot a Magyar Tudományos Akadémiának, továbbá 100 forintot a Kisfaludy Társaságnak adományozott.

A Tragédia második kiadása 1863-ban jelent meg Emich Gusztáv kiadásában, a harmadik kiadás megjelenését (1869) a szerző már nem érte meg.

Emich Gusztáv könyvkiadója részvénytársasággá történő átalakulásakor felvette az Athenaeum nevet. Az Athenaeum Kiadó 1884. augusztus 21-én szerződést kötött Madách Aladárral, mely 1300 forintért biztosította a kizárólagos kiadói jogokat Madách Imre valamennyi művének kiadására 1897-ig a kiadó számára (Andor Csaba közlése).

Pontos bibliográfia Madách Imre műveiről nem készült. A legteljesebb adatbázis, az Országos Széchényi Könyvtár elektronikus MOKKA adatbázisa tartalmazza Madách Imre műveinek feltételezhetően legpontosabb lelőhelyeit az ország különböző könyvtáraiban. Jelen kötetben megpróbáltam összegyűjteni Madách Imre Az ember tragédiája c. főművének különböző magyar nyelvű kiadásait. A cél nem csupán a különböző kiadók és megjelenési dátumok megadása volt, hanem fényképek segítségével a gyakran könyvművészeti remekműként megjelenő különböző kiadások bemutatása is.

Köszönet illeti Andor Csabát a kiadvány megjelentetése körül végzett lelkiismeretes munkájáért, és hogy felkarolta azt a kezdeményezést, melyet valószínűleg már ma sem lehetett teljességgel véghezvinni, de pár év múlva valószínűleg még kevesebb esélye lenne a vállalkozás megvalósításának.

A gyűjtés befejezése után Andor Csabával ellátogattunk Győrbe, hogy a Xántus János Múzeumban őrzött Szabó József-hagyatékkal összevessük a kötet anyagát. Köszönjük Perger Gyula igazgató úrnak és Csécs Teréz igazgató-helyettes asszonynak segítőkészségüket.

A Madách Irodalmi Társaság ezzel is ki kívánja nyilvánítani tiszteletét névadója főművének, „Az ember tragédiája” megjelenésének 150. évfordulója alkalmából.

Blaskó Gábor

I. A Tragédia korai, Emich Gusztáv és Athenaeum kiadásai

1. Az ember tragédiája 1. kiadás (Pest, 1861, Emich Gusztáv), (2) + 218 l + 1 errata, 14 cm. A Kisfaludy Társaság 1861. október 31-i ülésén Arany János mutatta be a művet, és részleteket is felolvasott a drámai költeményből. A kötet – a Társaság támogatásával – 1861-es évszámmal, de 1862. január 12-én hagyta el a nyomdát. A kiadvány kereskedelmi forgalomba nem került, a Kisfaludy Társaság saját tagjainak és támogatóinak adta közre. Egészvászon-kötésben, aranyozott gerinccel (1. ábra), és egyszerűbb félvászon-kötésben is megjelent. Szüry: 2872.

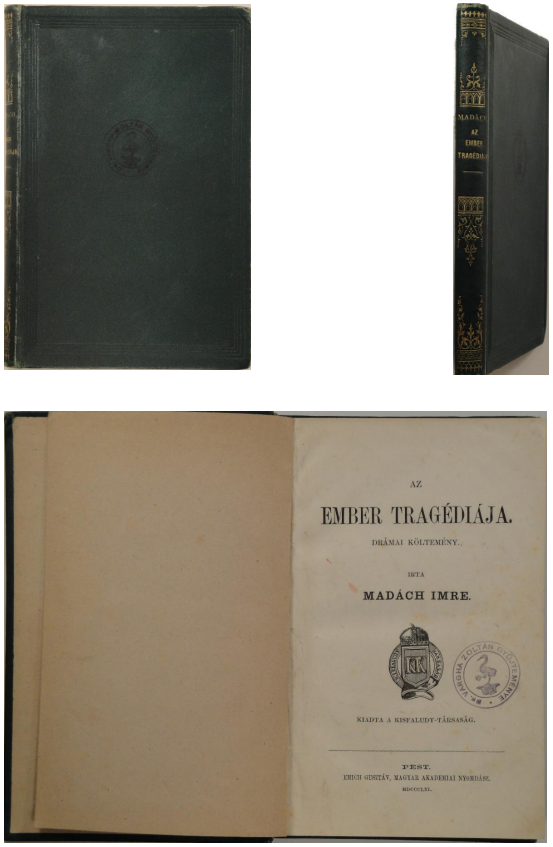

1. ábra

*A Tragédia első kiadása megjelent hasonmás kiadásban (Salgótarján, 1983, a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága gondozásában), (lásd **120**. sz. kiadványt)*

2. Az ember tragédiája 2. kiadás (Pest, 1863, Emich Gusztáv), (2) + 218 l, 22 cm „Második, tetemesen javított kiadás” jelzéssel került kinyomtatásra. Arany János kezdeményezésére Szász Károly javaslatai alapján végezte Madách a módosításokat, és ezzel nyerte el a Tragédia a végleges szövegét, mely az összes későbbi kiadás alapjául szolgál. A 2. kiadás egyszerű puha vagy kemény kartonkötéssel (2a. ábra), aranyozott gerincű félvászon-kötéssel (2b. ábra), illetve egészvászon-kötéssel, arany diszítéssel és arany élmetszéssel jelent meg különböző kötésváltozatokban (2c-d. ábra). Szüry: 2873.

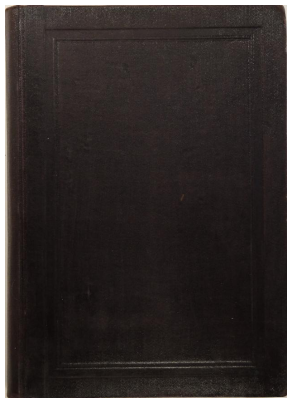

2a. ábra

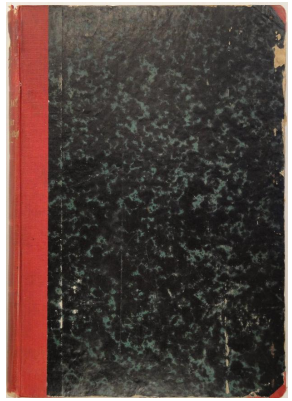

2b. ábra

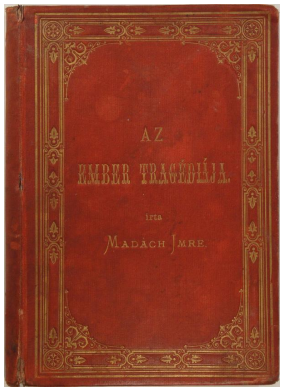

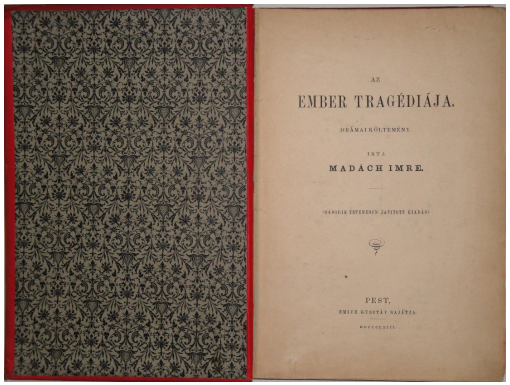

2c. ábra

Emich Gusztáv 1864 októberére megszerezte Than Mór „Ádám az űrben” c. olajfestménye metszetváltozatának nyomtatási jogát, és meghirdette a Tragédia „díszkiadását”, mely tulajdonképp a 2. kiadás olyan egészvászon-kötéses változata, mely Than Mór festményének arany nyomatával a kötésborítón jelent meg (2e. ábra). Ez a kiadvány nem tekinthető külön új kiadásnak, csupán a 2. kiadás egyik, igen szép, változatának.

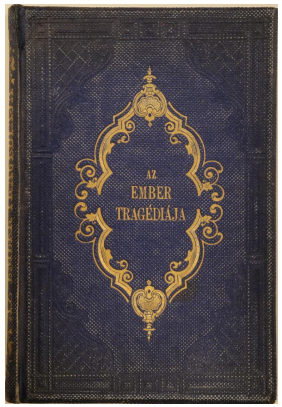

2d. ábra

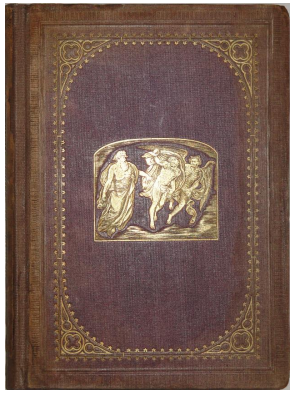

2e. ábra

3. Az ember tragédiája 3. kiadás (Pest, 1869, Athenaeum) (2) + 280 l, 13 cm. Madách Imre a Tragédia szövegét a 2. és a 3. kiadás között is átdolgozta, sajnos a 3. kiadás megjelenését már nem érhette meg. A kiadvány zsebkönyv formátumú. Ismert félvászon-kötéses, aranyozott gerincű (3a. ábra), valamint arany nyomású Than Mór-képpel díszített egészvászon-kötésű, arany élmetszéses díszes kiadás is (3b. ábra).

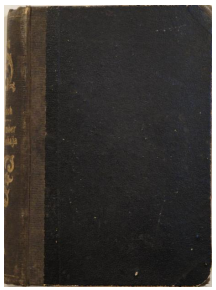

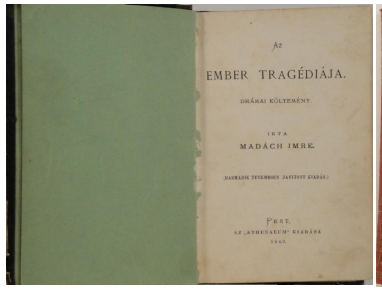

3a. ábra

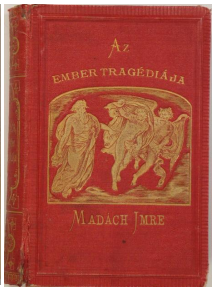

3b. ábra

A Tragédia 4. kiadása nem jelent meg.

4. Az ember tragédiája 5. kiadás (Budapest, 1879, Athenaeum), (2) + 233 l + 1 t, 18 cm, Madách Imre arcképével, egészvászon-kötésben, dombornyomással (4a-b. ábra), illetve több színváltozatban, arany díszítéssel, egészvászon-kötésben, arany nyomású Than Mór-képpel a borítón, arany élmetszéssel jelent meg (4c-f. ábra).

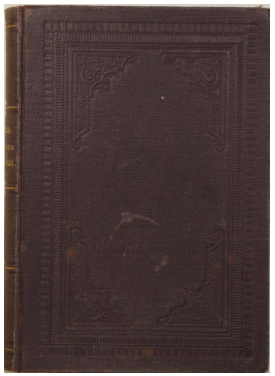

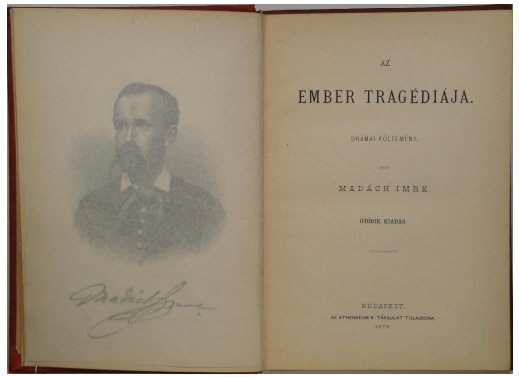

4a. ábra

4b. ábra

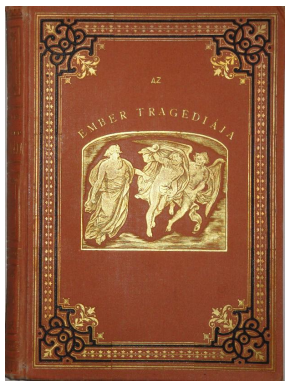

4c. ábra

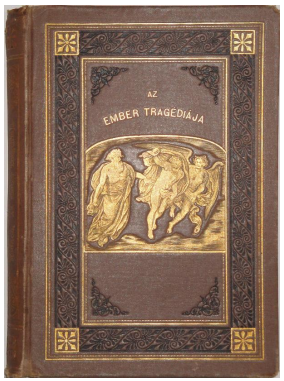

4d. ábra

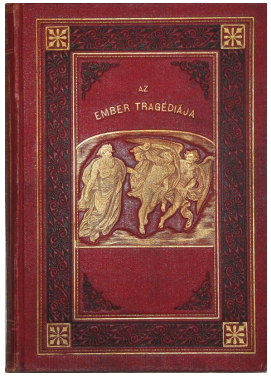

4e. ábra

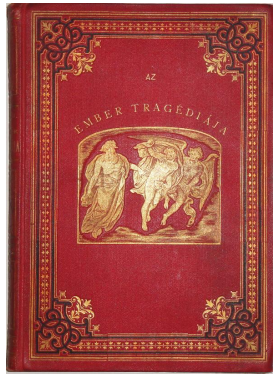

4f. ábra

5. Az ember tragédiája 6. kiadás (Budapest, 1884, Athenaeum), (2) + 233 l + 1 t, 18 cm, Madách Imre arcképével, arany nyomású Than Mór képpel a borítón, arany élmetszéssel (5a. ábra), illetve arany díszítésű gerinccel, félvászon-kötésben jelent meg (5b. ábra).

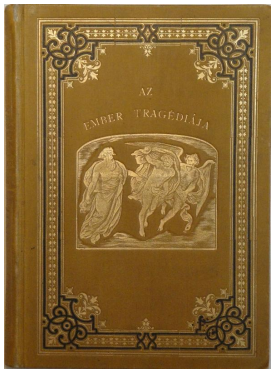

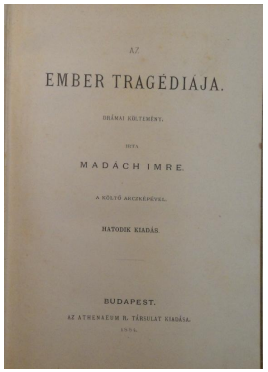

5a. ábra

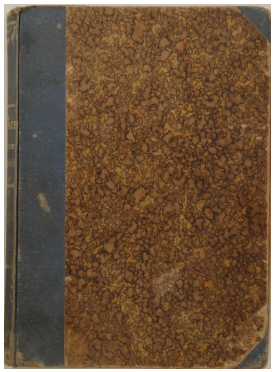

5b. ábra

6. Az ember tragédiája 7. kiadás (Budapest, 1884, Athenaeum), (2) + 233 l + 1 t, 18 cm, Madách Imre arcképével, arany díszítésű egészvászon-kötésben, arany nyomású Than Mór-képpel a borítón, arany élmetszéssel, több színben jelent meg (6. ábra).

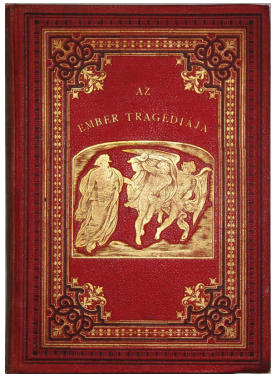

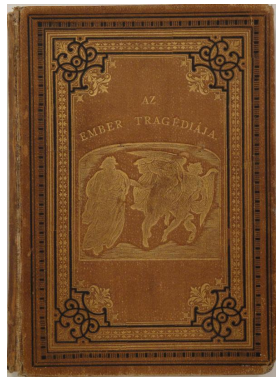

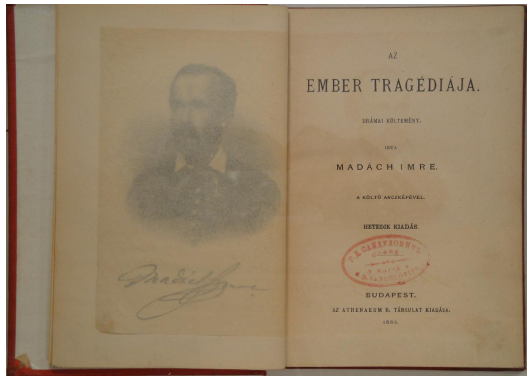

6. ábra

A Tragédia 8., 9. és 10. kiadása nem ismert.

7. Az ember tragédiája 11. kiadás (Budapest, 1895, Athenaeum), (2) + 229 l + 6 t, 20 cm, Madách Imre arcképével és Zichy Mihály 5 fénynyomatú képével illusztrálva. Különböző színű (piros, kék, vajszínű) aranyozott egészvászon-kötésben, aranymetszéssel és köralakú Zichy Mihály „Ádám: vége a komédiának” végjelenet képpel a borítón jelent meg (7. ábra).

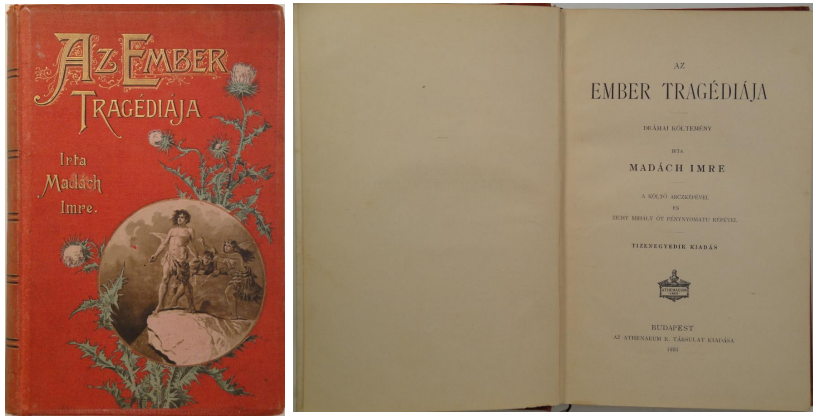

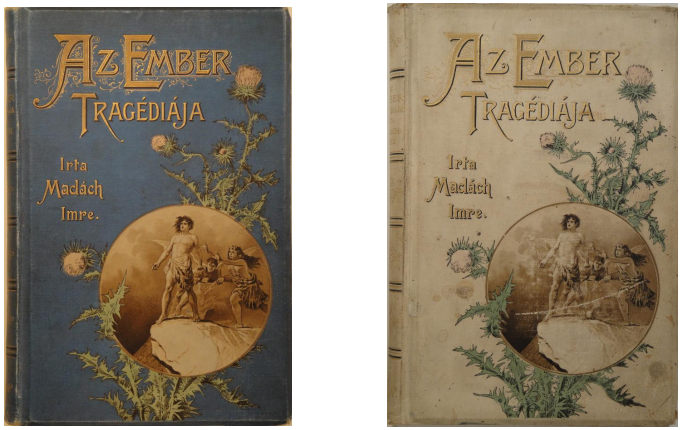

7. ábra

A Tragédia 12., 13. és 14. kiadása nem ismert.

8. Az ember tragédiája 15. kiadás (Budapest, 1897, Athenaeum), (2) + 229 l + 6 t, 20 cm, Madách Imre arcképével és Zichy Mihály 5 rézfénynyomatú képével illusztrálva, aranyozott egészvászon-kötésben, aranymetszéssel jelent meg (8a-c. ábra). Érdekesség, hogy piros színű kötésváltozat a Zichy Mihály „Ádám: vége a komédiának”, (8a. ábra), a kék változat pedig Zichy Mihály „az Úr: küzdj és bízva bízzál!” (8b. ábra) köralakú végjelenet képpel díszített a borítón.

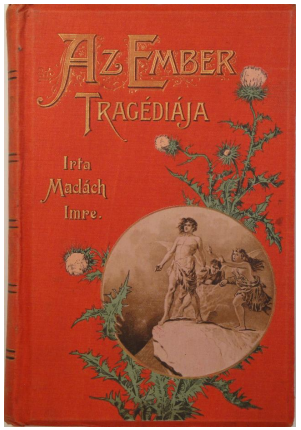

8a. ábra

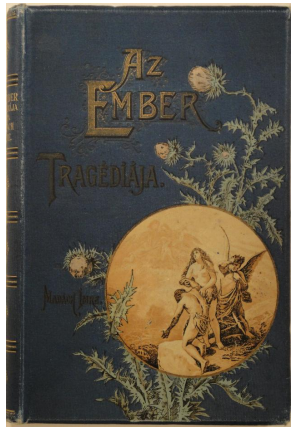

8b. ábra

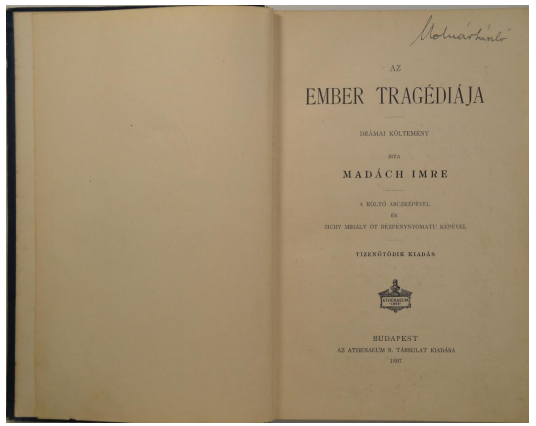

8c. ábra

9. Az ember tragédiája a „Pesti Napló” olvasóinak félkör felirattal (Budapest, 1897, Athenaeum), (2) + 230 l + 6 t + (10 l), 20 cm Madách Imre arcképével, egy kézirat hasonmás oldallal, Zichy Mihály 5 fénynyomatú képével illusztrálva, és függelékként a Pesti Napló történetével (10 l). Különböző színű (szürke, kék, piros és vajszín) aranyozott egészvászon-kötésben, köralakú Zichy Mihály „az Úr: küzdj és bízva bízzál!” végjelenet képpel a borítón jelent meg (9. ábra).

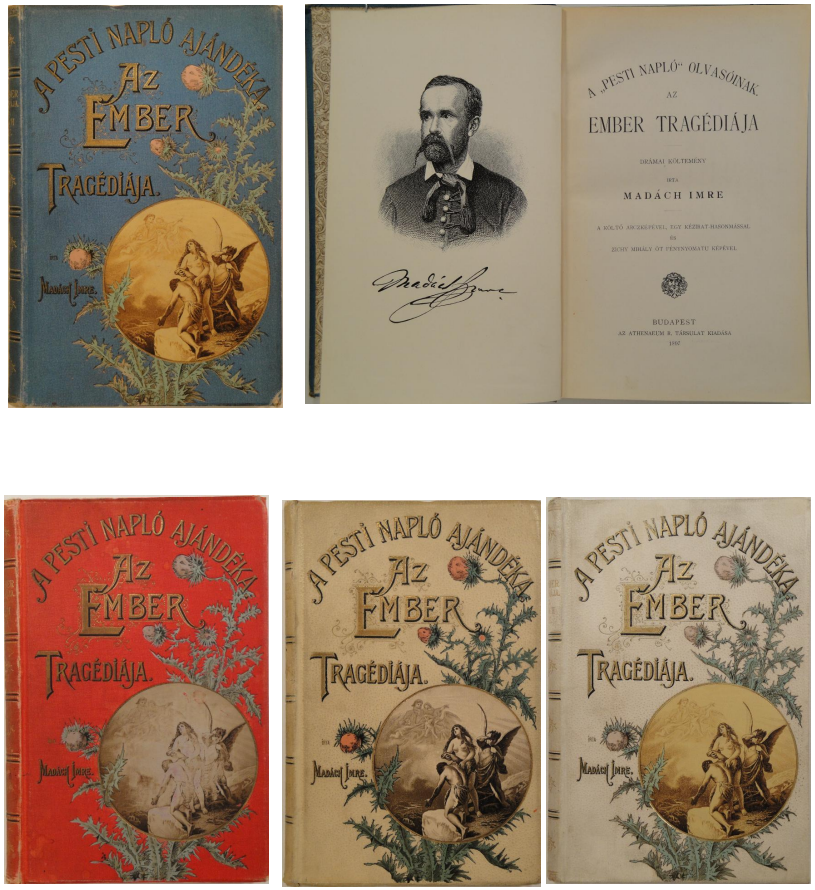

9. ábra

10. Az ember tragédiája 16. kiadás (Budapest, 1904, Athenaeum), (2) + 229 l + 6 t, 20 cm, Madách Imre arcképével és Zichy Mihály 5 rézfénynyomatú képével illusztrálva. Aranyozott egészvászon-kötésben, aranymetszéssel, köralakú Zichy Mihály „az Úr: küzdj és bízva bízzál!” végjelenet képpel a borítón jelent meg (10. ábra).

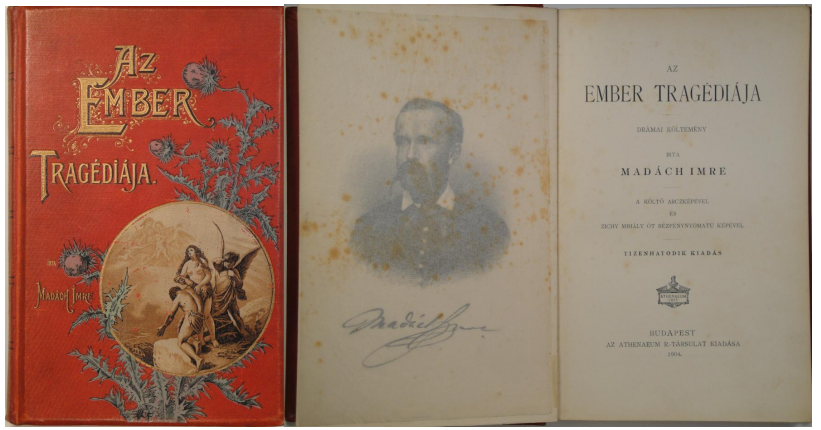

10. ábra

A Tragédia 17., 18., 19. és 20. kiadása nem ismert.

11. Az ember tragédiája 21. kiadás (Budapest, 1912, Athenaeum), (4) + 229 l + 6 t, 20 cm, Madách Imre arcképével és Zichy Mihály 5 rézfénynyomatú képével illusztrálva. Különböző színű (piros, kék) aranyozott egészvászon-kötésben, köralakú Zichy Mihály „az Úr: küzdj és bízva bízzál!” végjelenet képpel a borítón jelent meg (11. ábra)

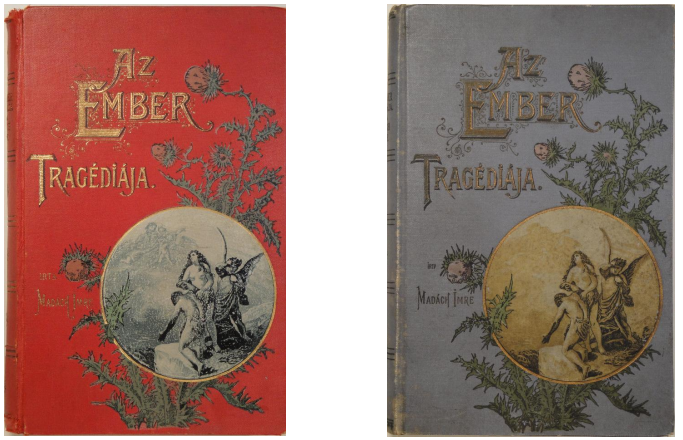

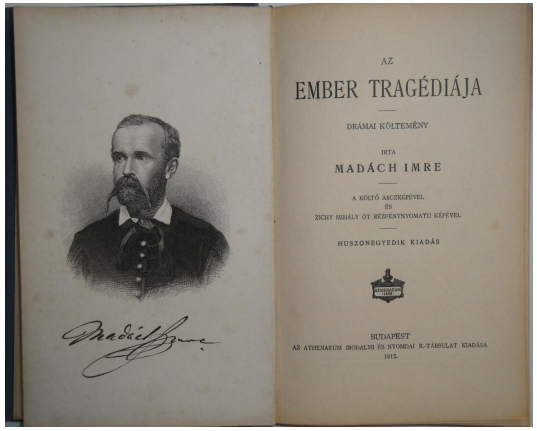

11. ábra

12. Az ember tragédiája 22. kiadás (Budapest, 1923, Athenaeum), (2) + 229 l + 7 t + VI, 18 cm, Madách Imre arcképével, Zichy Mihály 5 rajzával és a költő sztregovai kastélyának képével illusztrálva, Babits Mihály előszavával. Bordó egészvászon-kötésben, aranyozott gerinccel és címfelirattal jelent meg (12. ábra)

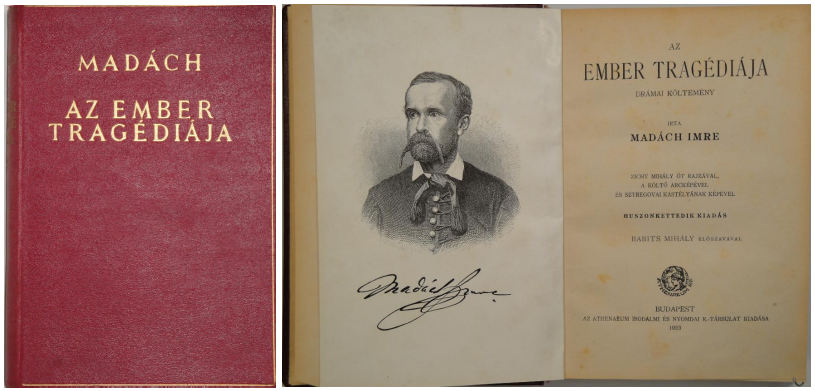

12. ábra

A 22. kiadás fototechnikai úton előállított hasonmás kiadása megjelent (Buenos Aires, 1951) a „Dél-amerikai Magyarság” szövetség gondozásában.

13. Az ember tragédiája 23. kiadás (Budapest, 1923, Athenaeum), (2) + 239 l + 8 t, 21 cm, Zichy Mihály 8 rajzával, Babits Mihály előszavával, egészvászon-kötésben aranyozott címfelirattal jelent meg (13. ábra).

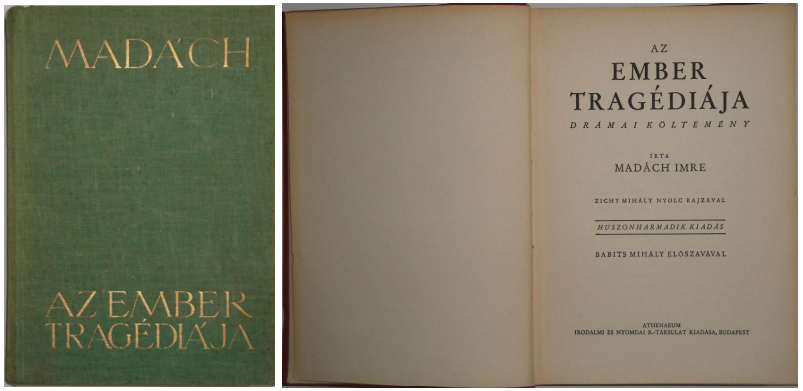

13. ábra

14. Az ember tragédiája 24. kiadás (Budapest, Athenaeum) (2) + 242 l + 8 t, 21 cm, Zichy Mihály 8 rajzával, Babits Mihály előszavával, egészvászon-kötésben jelent meg. Sajtó alá rendezte és utószóval ellátta Kardos Albert (14. ábra)

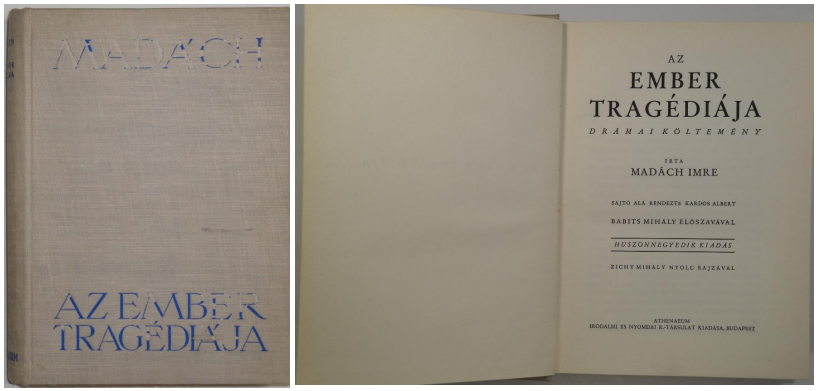

14. ábra

15. Az ember tragédiája 25. kiadás (Budapest, 1925, Athenaeum), (2) + 239 l + 8 t, 21 cm, Zichy Mihály 8 rajzával, Babits Mihály előszavával, egészvászon-kötésben, aranyozott geincű kiadványként jelent meg. Sajtó alá rendezte Kardos Albert (15. ábra).

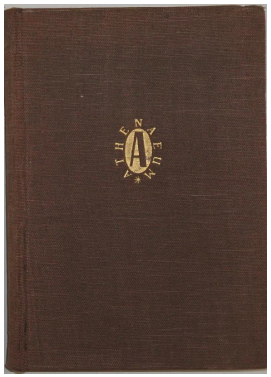

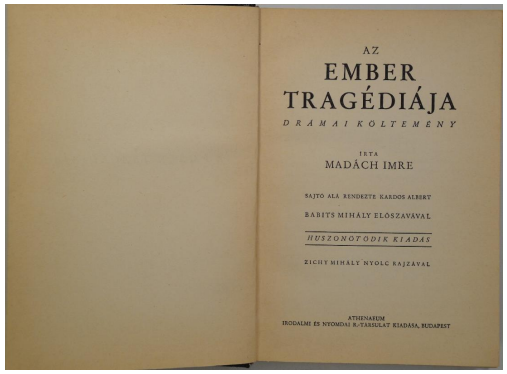

15. ábra

16. Az ember tragédiája 26. kiadás (Budapest, 1936, Athenaeum), (2) + 242 l + 8 t, 21 cm, Zichy Mihály 8 rajzával, Babits Mihály előszavával, sajtó alá rendezte és utószóval ellátta Kardos Albert. Félvászon-kötésű, aranyozott gerincű kiadvány (16. ábra).

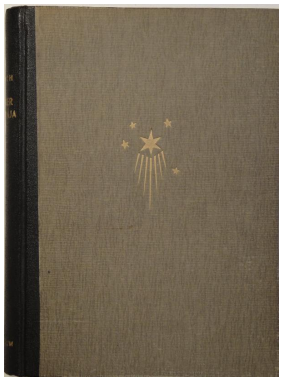

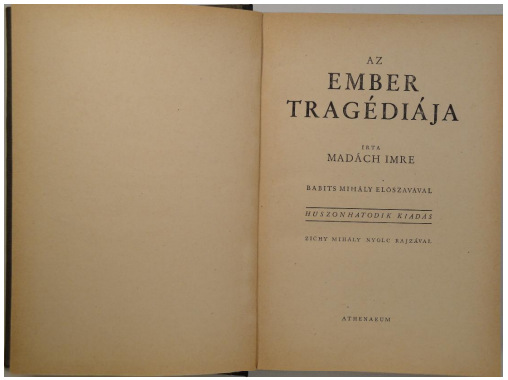

16. ábra

Zichy Mihály: „Az ember tragédiája” illusztrációi

Lucifer az Úrral szemben

A Paradicsomban

A pharao s a haldokló rabszolga

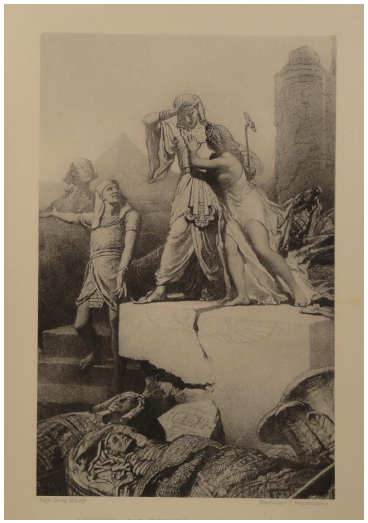

Lucifer: „pár ezredév gúláidat elássa”

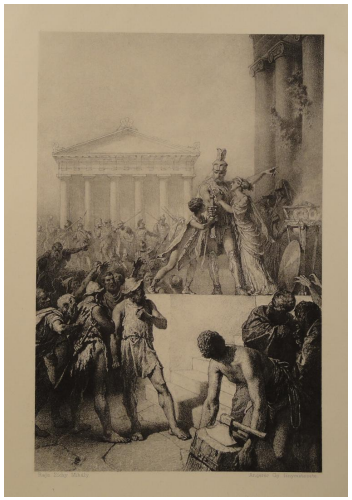

Miltiades sorsa

Lucifer felköszönti a halottat

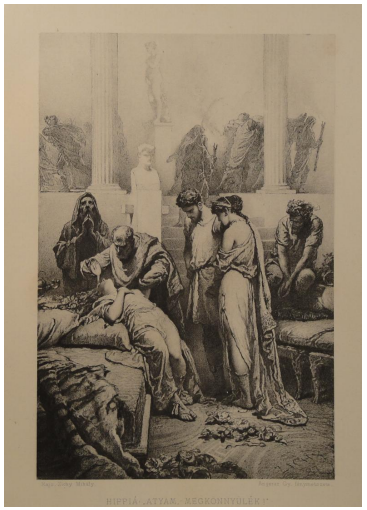

Hippiá: „Atyám, megkönnyebbülék”

Péter apostol: „Istennek dicsőség”

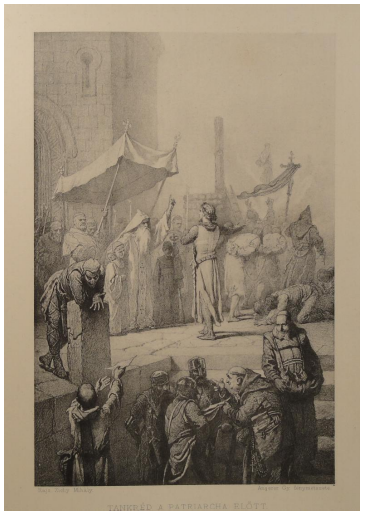

Tankréd a patriarcha előtt

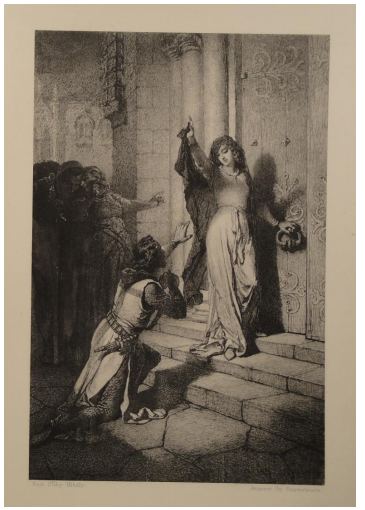

Isaura búcsúja Tankrédtól

Éva: „Jó éjt! Reggelre ne feledd a pénzt”

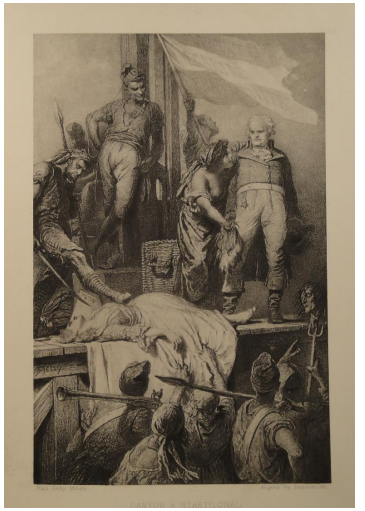

Danton a nyaktilónál

Keplerné légyottja

A londoni vásár

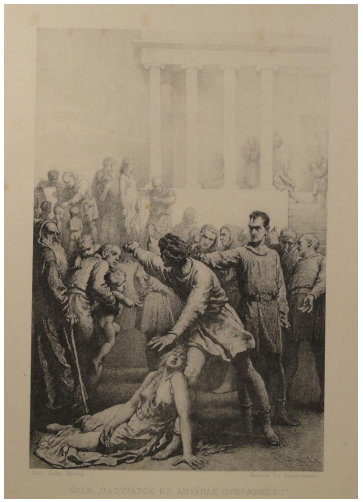

Ádám: „hagyjátok ez anyának gyermekét”

Ádám: „az Édenkertnek egy késői sugára”

Ádám az űrben

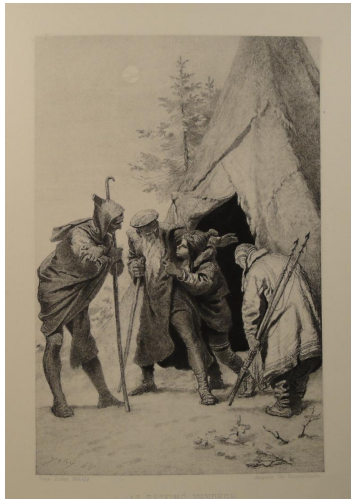

Az eszkimó vendége

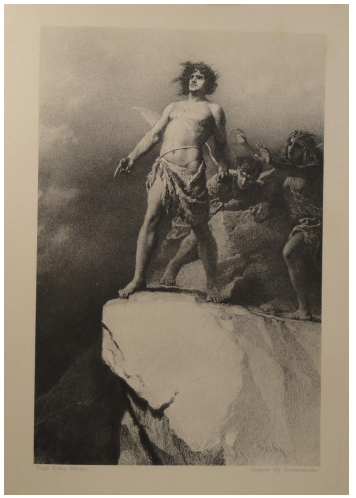

Ádám: „vége a komédiának”

Az Úr: „küzdj’ és bízva bízzál”

II. Az ember tragédiája Athenaeum díszkiadásai

17. A Tragédia első díszkiadása (Budapest, 1887, Athenaeum), (2) + 231 l + 15 t, 34 cm, 15 Zichy Mihály rézmetszetes illusztrációval jelent meg, keretdíszes oldalakkal, festett, díszesen aranyozott piros, ill. vajszínű egészvászon-kötésben, aranymetszéssel (17. ábra).

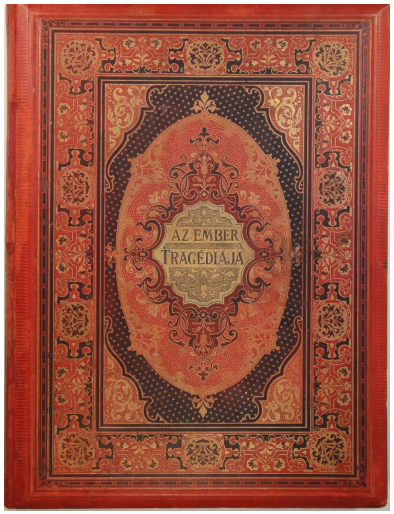

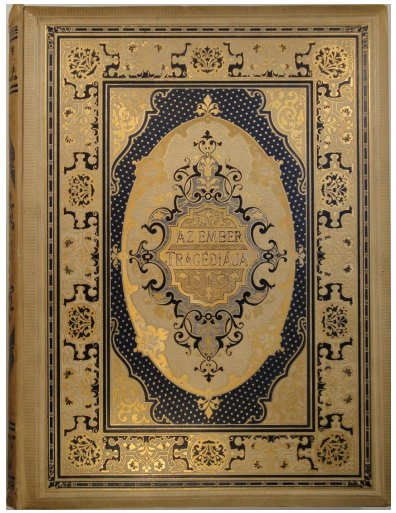

17. ábra

18. A második díszkiadás (Budapest, 1888, Athenaeum), (2) + 231 l + 20 t, 34 cm, öt további Zichy Mihály rézmetszetes illusztrációval bővült. Keretdíszes oldalakkal, festett, díszesen aranyozott piros, ill. vajszínű egészvászon-kötésben, aranymetszéssel jelent meg (18. ábra).

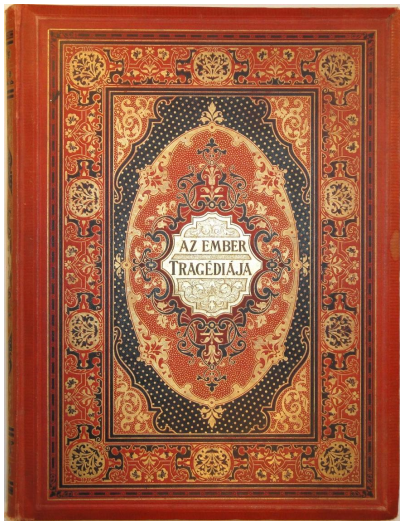

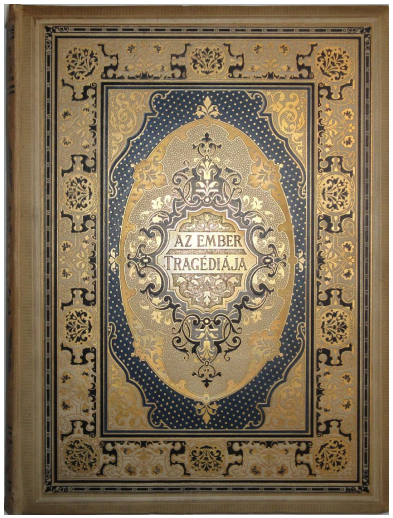

18. ábra

19. A harmadik díszkiadás (Budapest, 1893, Athenaeum), (2) + 231 l + 20 t, 34 cm, 20 Zichy Mihály rézmetszetes illusztrációval, hasonlóan az 1. és 2. kiadásokhoz díszesen aranyozott piros, ill. vajszínű egészvászon-kötésben, aranymetszéssel jelent meg (19. ábra).

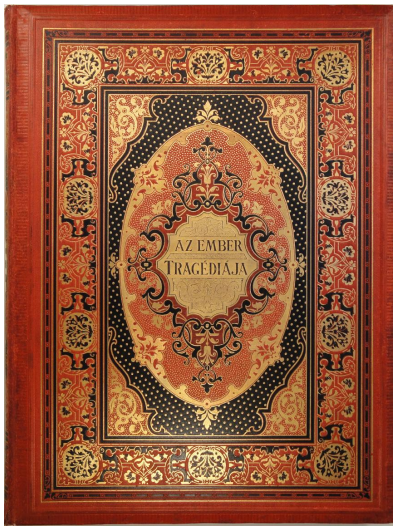

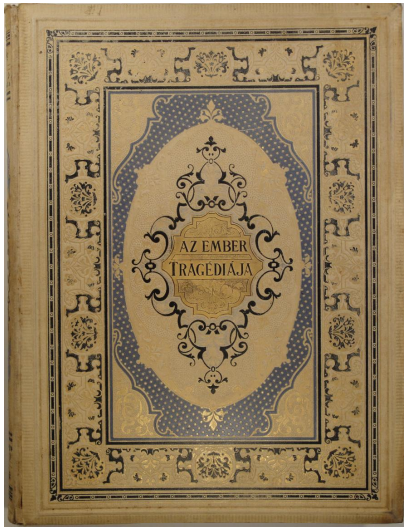

19. ábra

Ismeretes a harmadik díszkiadás olyan kötésváltozata is, mely Gottermayer Nándor műhelyében készült kötéssel, préselt, festett, aranyozott egészvászon-kötésű, és a kötéstáblán selyemplakettre festett címképpel készült, körül aranymetszéssel (20a. ábra). Ismeretes továbbá egy olyan harmadik díszkiadás, aranyozott egészvászon-kötésben álló Zichy Mihály „Lucifer az Úrral szemben" táblaképpel a fedőlapon, aranymetszéssel (20b. ábra), melynek kiadási dátuma tévesen 1895. Ugyanakkor lehetséges, hogy ez a kiadás valójában negyedik díszkiadás, és a kiadás évének megjelölése helyes.

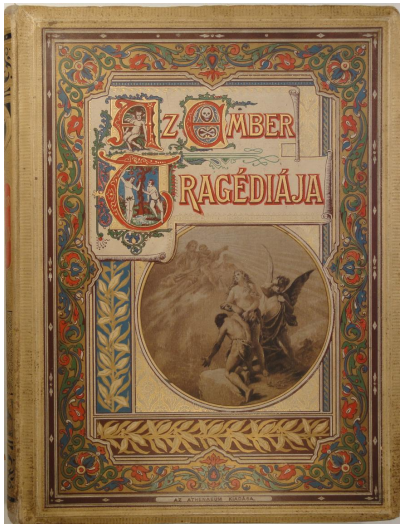

20a. ábra

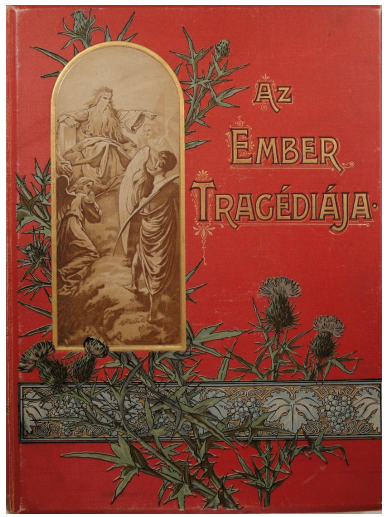

20b. ábra

20. A Tragédia negyedik díszkiadása (Budapest, 1895, Athenaeum), (2) + 231 l + 20 t, 34 cm, bővelkedik a kötésváltozatokban, melyek mindegyike 20 Zichy Mihály rézmetszetes rajzával illusztrált. Ismert piros egészvászon-kötésű, díszesen aranyozott kiadása, gazdag díszítésű keretezett ovális Zichy Mihály-képpel: „az Úr: küzdj és bízva bízzál" (21a. ábra), vagy egy olyan megjelenés, melynek hasonló díszítésű előlapja a Révai Testvérek műhelyében készült díszesen aranyozott és díszített kaucsuk tábla, a gerincén aranyozott félbőr kötésű (21b. ábra). Kiadták piros egészvászon-kötésben is díszesen aranyozva, egy álló Zichy Mihály: „Lucifer az Úrral szemben" táblaképpel is a kötésborítón. A könyv szöveglapjai keretdíszítésűek, és lapjainak széle aranyozott (21c. ábra). Hasonló vajszínű, egészvászon-kötésű kiadvány is ismert. A negyedik díszkiadás megjelent Gottermayer Nándor műhelyében készült kötéssel is, préselt, festett, aranyozott egészvászon-kötéssel, a kötéstáblán selyemplakettre festett Zichy Mihály: „az Úr: küzdj és bízva bízzál" címképpel, aranymetszéssel (21d. ábra).

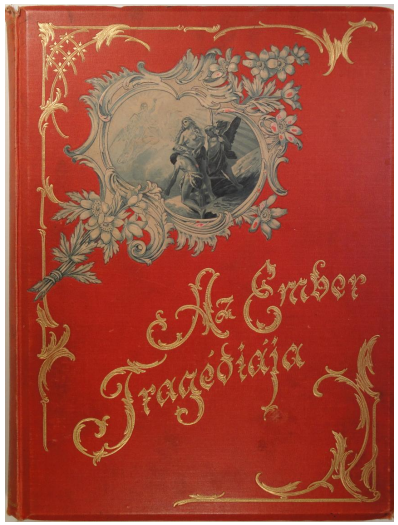

21a. ábra

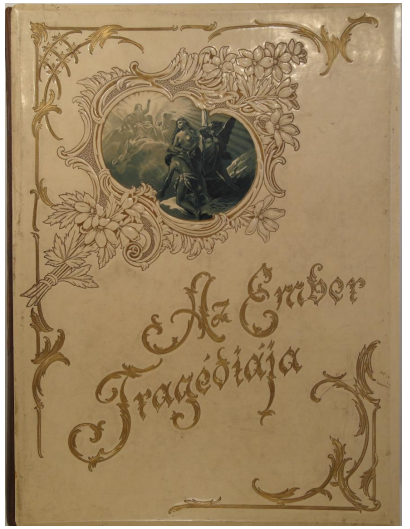

21b. ábra

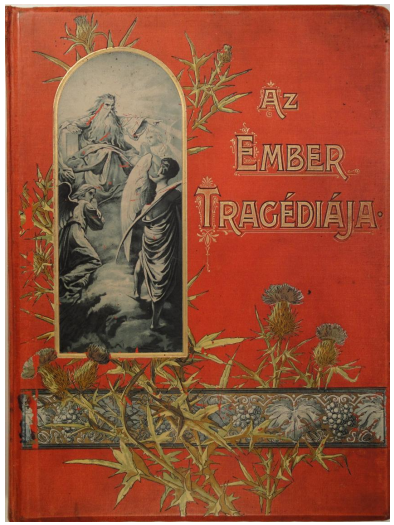

21c. ábra

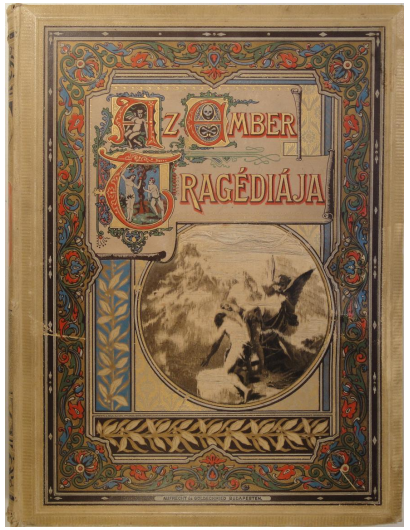

21d. ábra

21. A Tragédia ötödik díszkiadása (Budapest, 1898, Athenaeum), (2) + 231 l + 20 t, 34 cm, Zichy Mihály 20 rézmetszetes illusztrációjával, aranyozott egészvászon-kötésben álló Zichy: „Lucifer az Úrral szemben” táblaképpel a fedőlapon, szöveglapjain keretdíszítéssel és aranymetszéssel jelent meg (22a. ábra). Az ötödik diszkiadás is megjelent Gottermayer Nándor műhelyében készült kötéssel (az Aufrecht és Goldschmied könyvkereskedés részére), préselt, festett, aranyozott egészvászon-kötéssel, selyemplakettre festett Zichy: „az Úr: küzdj és bízva bízzál!” címképpel és aranymetszéssel (22b. ábra).

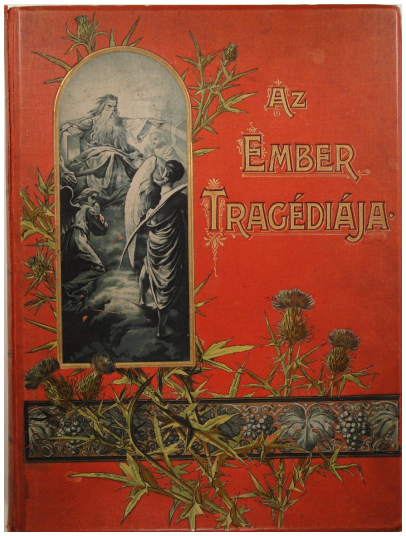

22a. ábra

22b. ábra

22. A hatodik díszkiadás (Budapest, 1905, Athenaeum), (2) + 231 l + 20 t, 34 cm, Zichy Mihály 20 rézmetszetes illusztrációjával, piros (23a. ábra), kék (23b. ábra) és vajszínű (23c-d. ábra) aranyozott egyészvászon-kötésben álló Zichy: „Lucifer az Úr előtt” táblaképpel, szöveglapjain keretdíszítéssel és aranymetszéssel jelent meg. Ismert különleges bőrkötésű hatodik díszkiadás, mely a kötéstáblán V(ágó) D(ezső) bronz (20 × 29,8 cm) címlap-plakettjével díszített (23e. ábra).

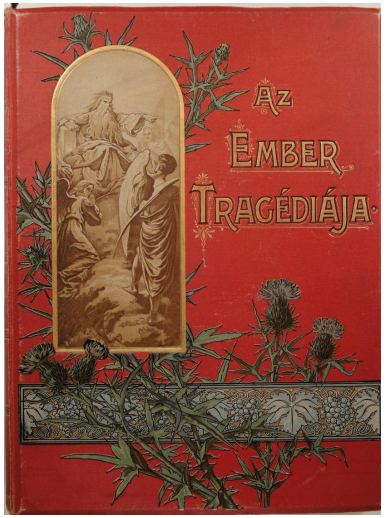

23a. ábra

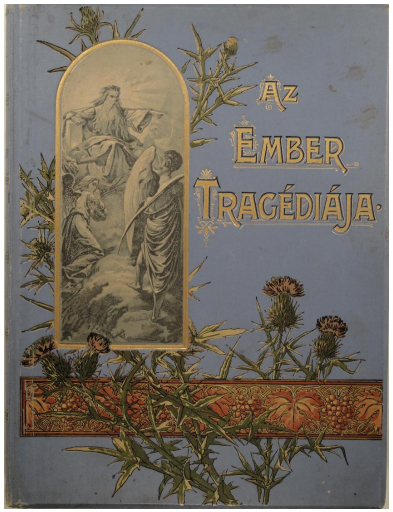

23b. ábra

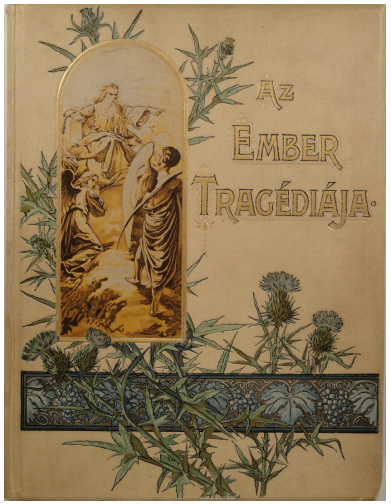

23c. ábra

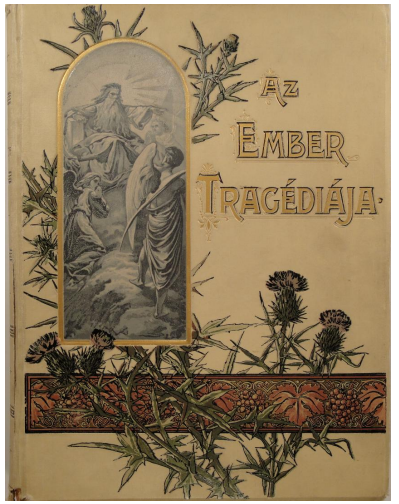

23d. ábra

25c. ábra

III. A Tragédia további Athenaeum kiadásai

23–29. Az Athenaeum Rt. (Budapest) missziójának tartotta a Tragédia minél szélesebb körben történő megismertetését. Ezért a kiadó olcsó, de igen színvonalas kiskönyv formátumban „népies kiadás”-ként többször is megjelentette Az ember tragédiáját (194 l + (6) + 1 Madách arckép, 15 cm) a széles olvasóközönség számára. A népies kiadások egységes formátumban piros kemény kartonborítóval, Than Mór-kép nyomatával a címlapon jelentek meg. **23.** Az 1. kiadás 1886-ban (24a. ábra), **24.** a 2. kiadás 1887-ben (24b. ábra), **25.** a 3. kiadás 1893-ban (24c. ábra), **26.** a 4. kiadás 1897-ben (24d. ábra), **27.** az 5. kiadás 1905-ben (24e. ábra), **28.** a 6. kiadás 1913-ban került terjesztésre (24f. ábra). **29.** A Tragédia 7. népies kiadása (1923) ismert az Országos Széchényi Könyvtárban.

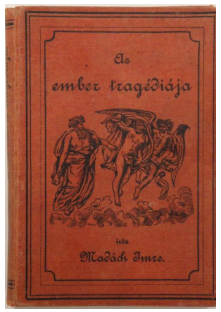

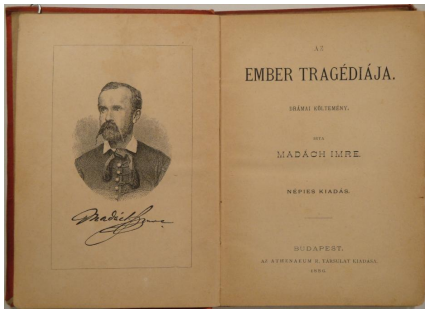

24a. ábra

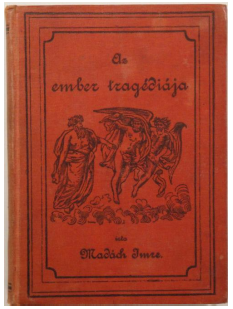

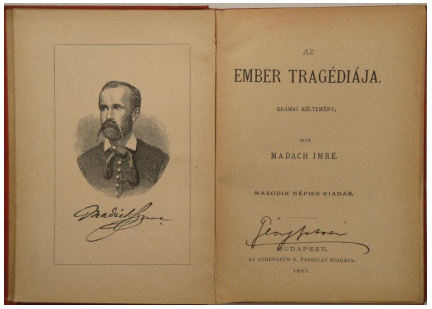

24b. ábra

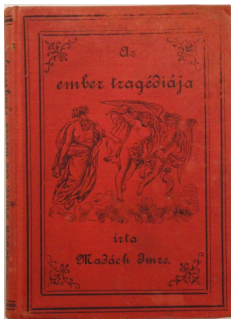

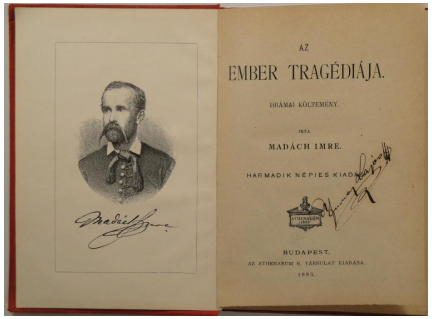

24c. ábra

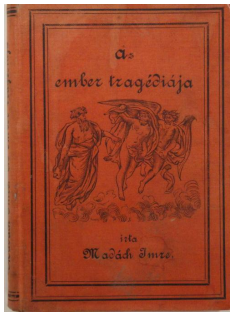

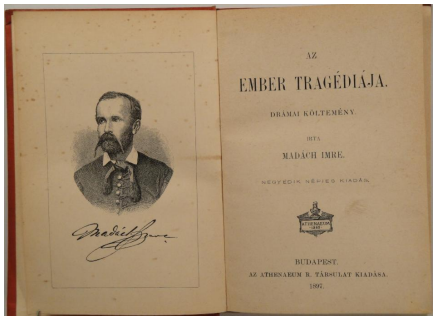

24d. ábra

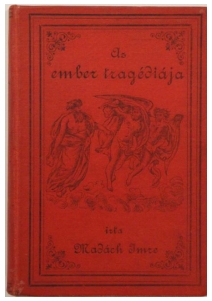

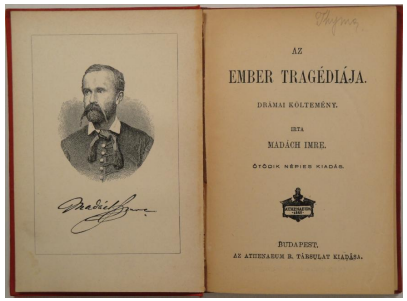

24e. ábra

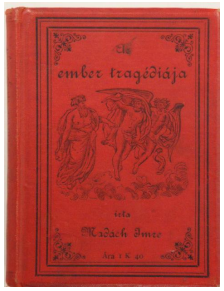

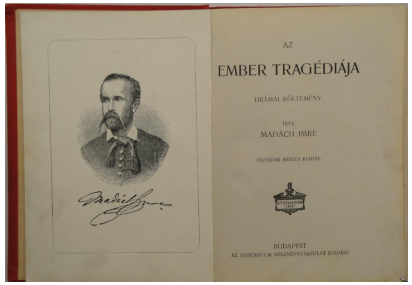

24f. ábra

30. Ismert a 6. népies kiadás egy évszám nélküli verziója is (feltehetően 1906-ból) Kálmán Mór bevezetőjével (LXVI l + 194 l, 14 cm) egyszerű félvászon-kötésben (25a. ábra).

31. További érdekes kolligátum a 6. népies kiadás 1906-ra dátumozott kiadása Kármán Mór bevezető tanulmányával, és a Tragédia gótbetűs német nyelvű fordításával egybekötve, Jókai Mór német nyelvű előszavával (LXVI l + 194 l + VIII l + 199 l, 14 cm), aranyozott gerincű félvászon-kötésben (25b. ábra). A fordítás Julius Lechner von der Lech munkája (1888).

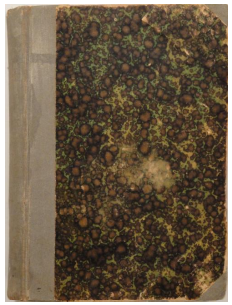

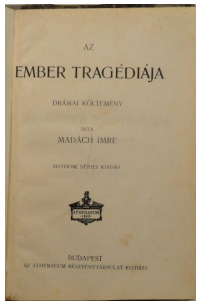

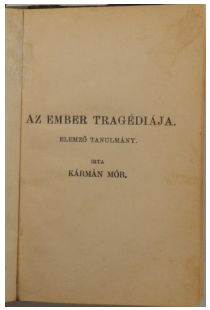

25a. ábra

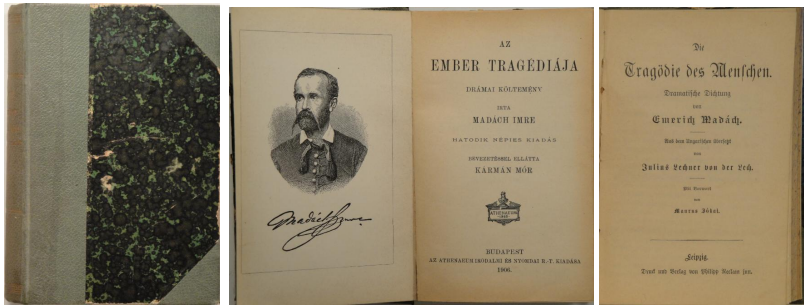

25b. ábra

Az ember tragédiáját az Athenaeum Rt. (Budapest) többször megjelentette Alexander Bernát jegyzeteivel és magyarázataival:

32. 1900-ben, az „Iskolai Könyvtár” sorozat részeként, 225 l, 19 cm (szerk. Beöthy Zsolt) egészvászon-kötésben (26. ábra).

33. 1909-ben, 2. javított kiadás, (2) + 254 l, 20 cm, egészvászon-kötés, aranyozott gerinc és címlap (27. ábra).

34. 1919-ben, 3. kiadás, (2) + 254 l, 20 cm, félvászon-kötés (28. ábra).

35. 1921-ben, 4. kiadás, (2) + 254 l, 20 cm félvászon-kötés (29. ábra).

36. 1928-ban, 5. kiadás, (2) + 254 l, 20 cm, félvászon-kötés, dombornyomott, aranyozott gerinc (30. ábra).

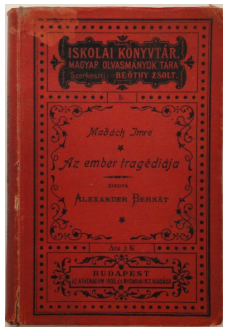

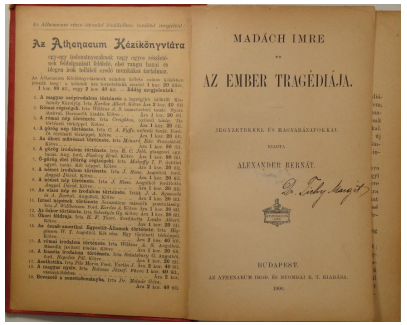

26. ábra

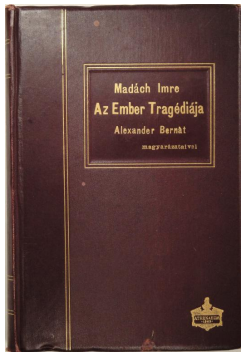

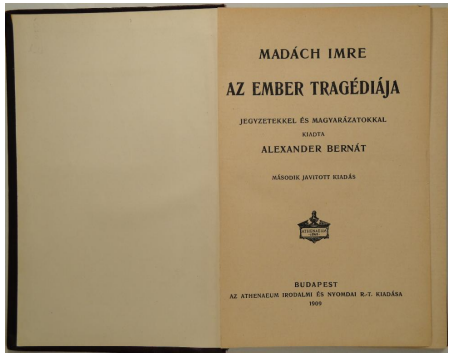

27. ábra

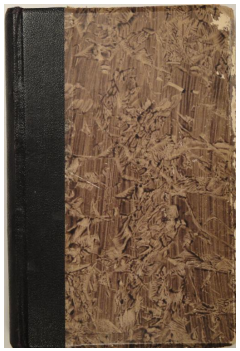

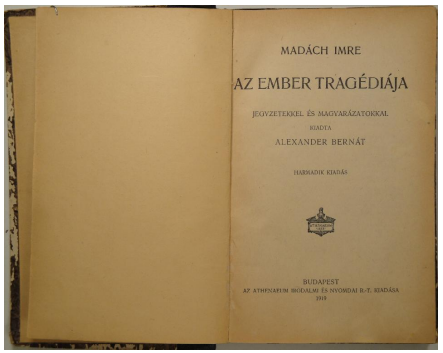

28. ábra

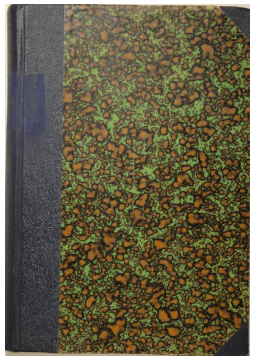

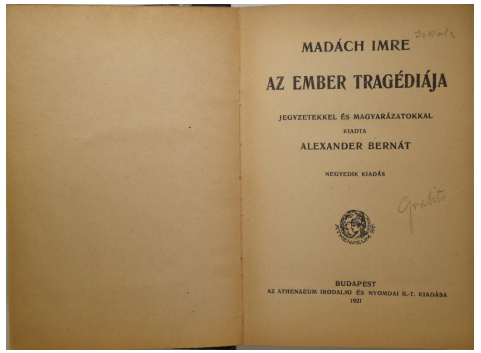

29. ábra

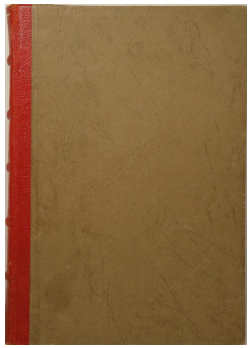

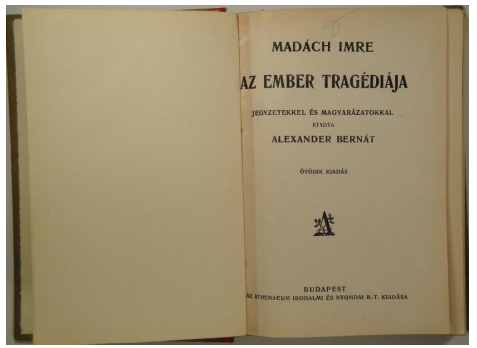

30. ábra

37. Az ember tragédiája (Budapest, 1906?, Athenaeum), (2) + XXIII l + 179 l, 13 cm, megjelent az Athenaeum Rt. „Irodalmi Kincsek” sorozatának tagjaként is, Alexander Bernát bevezetőjével, kisalakú, egészvászon-kötésű, aranyozott gerincű kiadványként (31. ábra).

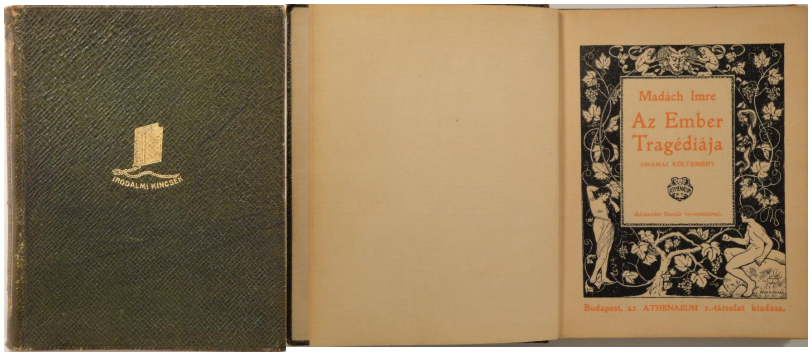

31. ábra

Az Athenaeum Rt. megjelentette Madách Imre összes műveit is három kötetben, Gyulai Pál szerkesztésében; először 1880-ban, majd 1894-ben, melyek természetszerűleg tartalmazták *Az ember tragédiája* c. drámai költeményt.

38. Madách Imre összes művei I–III. első kiadása (1880) Gyulai Pál előszavával III–X., Bérczy Károly: „Madách Imre emlékezete" tanulmányával XI–XXXVIII., Madách Imre arcképével 1 t, I. köt. 286 l, II. köt. 488 l, III. köt. 488 l, 18 cm, jelent meg puha papírkötésben (32a. ábra), illetve díszes egészvászon-kötéssel, aranyozott gerinccel és fedlap díszítéssel, aranymetszéssel (32b. ábra). Az ember tragédiája a II. köt. 255-485 l.

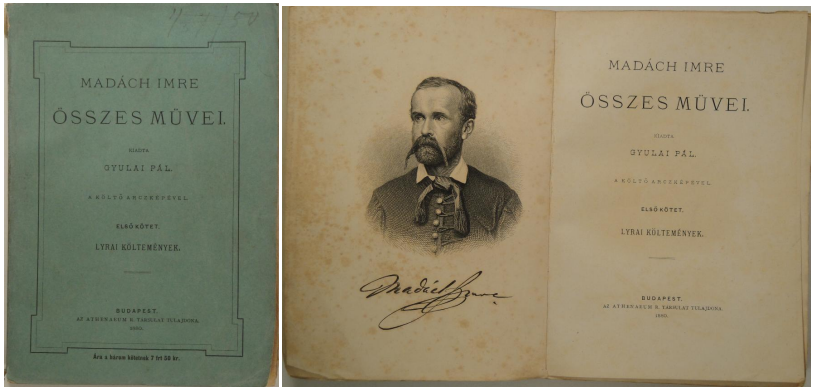

32a. ábra

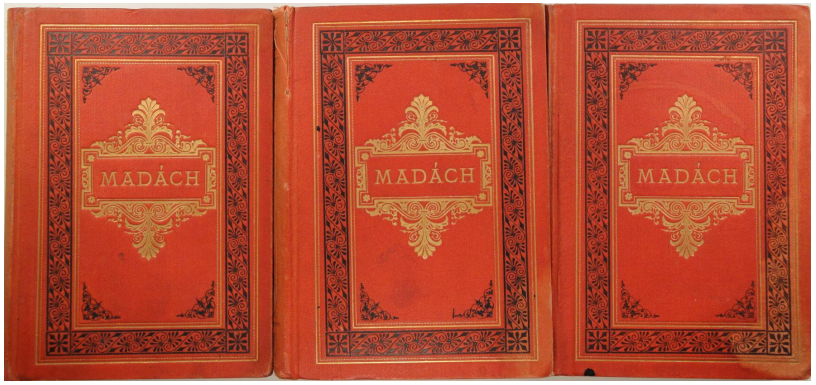

32b. ábra

39. Madách Imre összes művei I–III. 2. kiadása (1894) Gyulai Pál előszavával III–X., Bérczy Károly: „Madách Imre emlékezeté"-vel XI–XXXVII, Madách Imre arcképével 1 t, I. köt. 264 l, II. köt.486 l, III. köt. 487 l, 21 cm, jelent meg több, egymástól csak színben eltérő díszes arany nyomású egészvászon-kötésben, aranymetszéssel (33a. ábra), de lényegesen eltérő díszítésű és jellegű aranyozott egészvászon-kötéses változatban is (33b. ábra). Az ember tragédiája a II. köt. 255–485 l.

33a. ábra

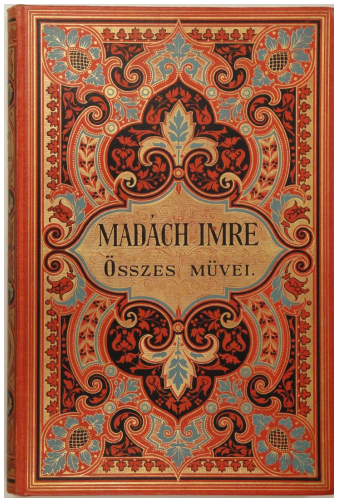

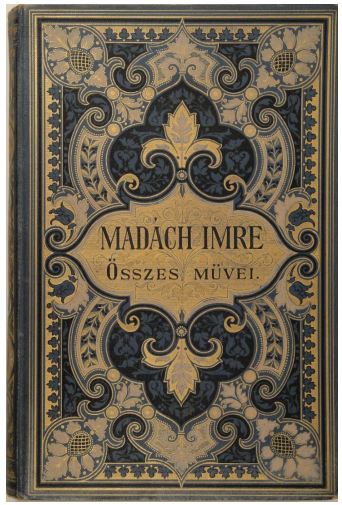

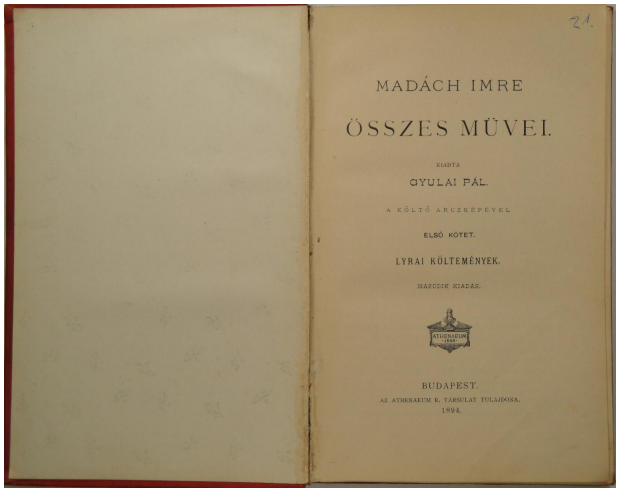

33a. ábra (folyt.)

33b. ábra

IV. 1948 előtt megjelent egyéb Tragédia-kiadások

40. Madách Imre válogatott munkái: Az ember tragédiája és Madách Imre válogatott költeményei (Budapest, 1903, Lampel R. /Wodianer F. és fiai/ könyvkereskedés kiadása az Athenaeum engedélyével és nyomdája közreműködésével), (2) + 332 l + 7 t, 18 cm, Madách Imre képével (Telegdy László munkája) és Zichy Mihály 6 illusztrációjával, Palágyi Menyhért bevezetőjével. Megjelent a „Remekírók Képes Könyvtára" sorozat 12. köteteként is, egészvászon-kötéssel, zöld alapon lila liliomos és arany díszítéssel, Madách Imre dombornyomott képével a fedőlapon. Egészvászon-kötésű, arany címfeliratú kiadvány (34. ábra).

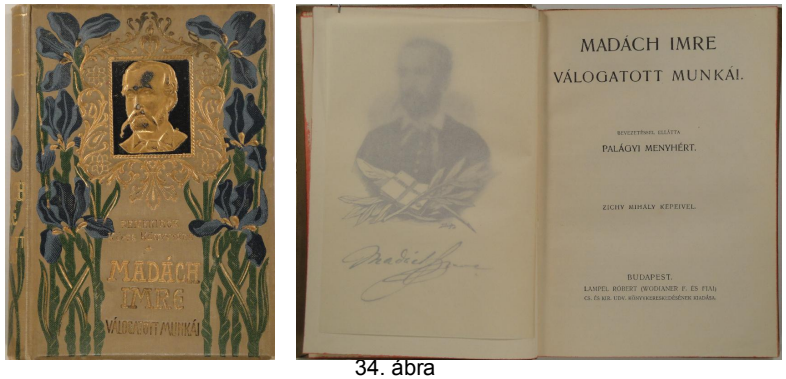

34. ábra

41. Madách Imre munkái: Az ember tragédiája és Madách Imre költeményei Madách Imre képével (Budapest, 1904, Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda) (2) + 292 l + 1 t, 20 cm, a „Magyar Remekírók” sorozat 49. kötete Alexander Bernát bevezetésével, egészvászon-kötésben. A sorozatnak több kötésváltozata ismert, kevésbé vagy gazdagon díszített kiadványok egyaránt megjelentek (35. ábra).

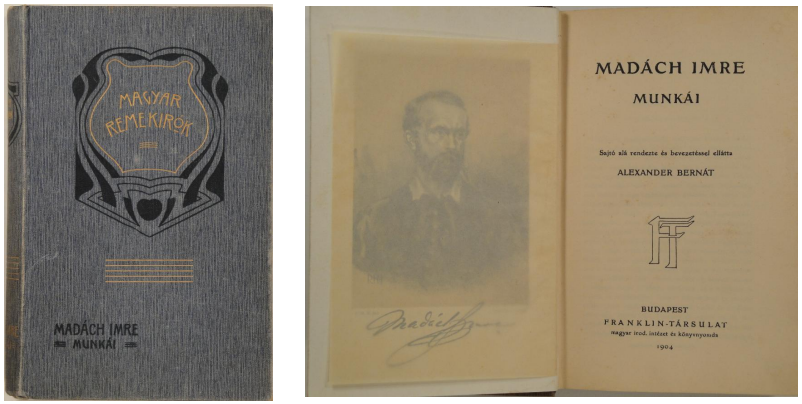

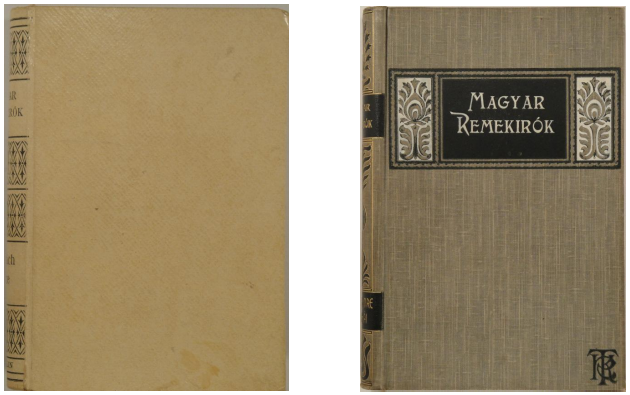

35. ábra

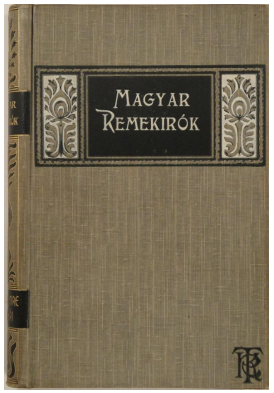

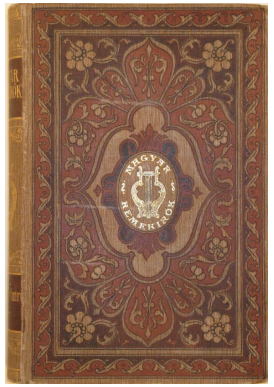

35. ábra (folyt.)

42. A Pantheon Irodalmi Intézet a Globus nyomdával együttműködve 1920-ban jelentette meg „Az ember tragédiájá”-nak díszkiadását (Budapest, 167 l + 15 t, 30 cm) 550 példányban, ebből 50 (I–L.) bibliofil kiadás és 500 (1-500) amatőr kiadás. A kötetet Haranghy Jenő illusztrálta. A szövegoldalakat az illusztrátor díszes keretei övezik. A bibliofil kiadás mindegyik példányának kötéstábláját Haranghy Jenő eredeti, egymástól különböző, festménye díszíti. Az 500 amatőr-kiadás egyedi halina kötésben került kiadásra (36. ábra).

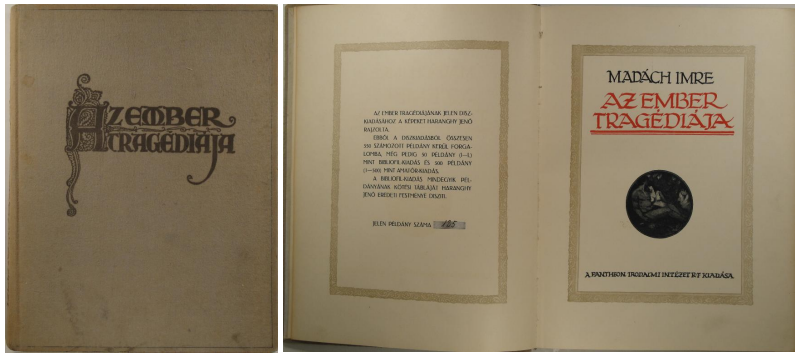

36. ábra

43. A Pantheon Irodalmi Intézet 1920–1922 körül megjelentette a Tragédiát kisalakú formában, Haranghy Jenő 15 illusztrációjával (172 l, 15 cm) kemény papírkötésben, illetve puha papírkötésben (37. ábra).

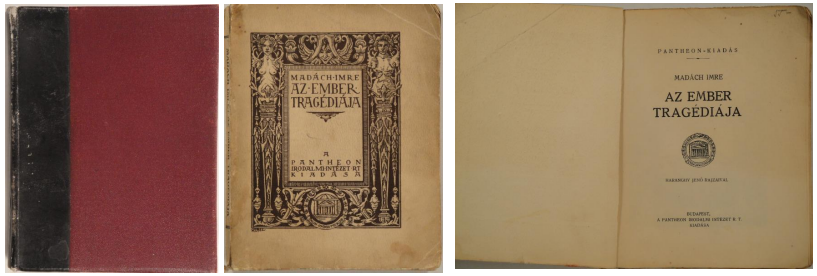

37. ábra

44. A Pantheon Irodalmi Intézet megjelentette a Tragédiát illusztrációk nélkül is (136 l, 15 cm), különböző színű kötésváltozatokban a Globus Nyomda (Budapest) közreműködésével, egyes kiadványokban Pintér Jenő bevezető tanulmányával és magyarázó jegyzeteivel (38. ábra).

38. ábra

45. Az ember tragédiája (Gyoma, 1921, Kner Izidor Könyvnyomtató), (2) + 195 l, 20 cm, Király György utószavával jelent meg félvászon-kötésben, illetve puha papírkötésben (39. ábra). Megjelent a „Kner Klasszikusok" XII. köteteként 1200 példányban, Kozma Lajos fametszeteivel is.

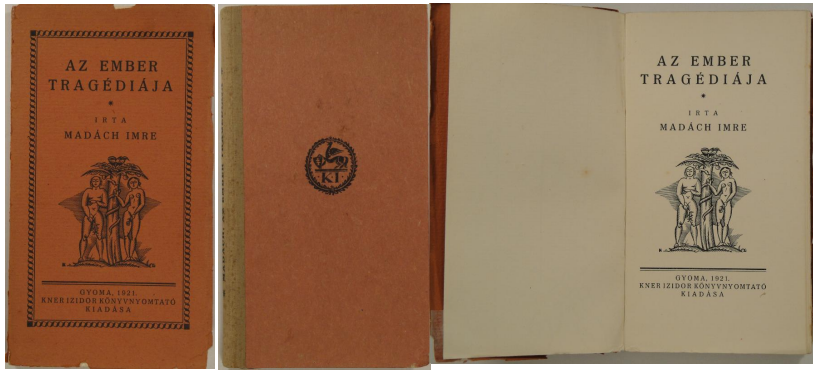

39. ábra

46. Az ember tragédiája (Budapest, 1922, Rózsavölgyi és társa), (2) + 267 l + 1 l, Mészöly Gedeon előszavával 1500 példányban jelent meg, keménykarton kötésben, ill. egészvászon-kötésben, aranyozott és ezüstözött díszítéssel. A sajtó alá rendezést Sugár Jenő végezte, a fametszetes fejléceket és a záródíszeket Dankó Ödön rajzolta (40. ábra).

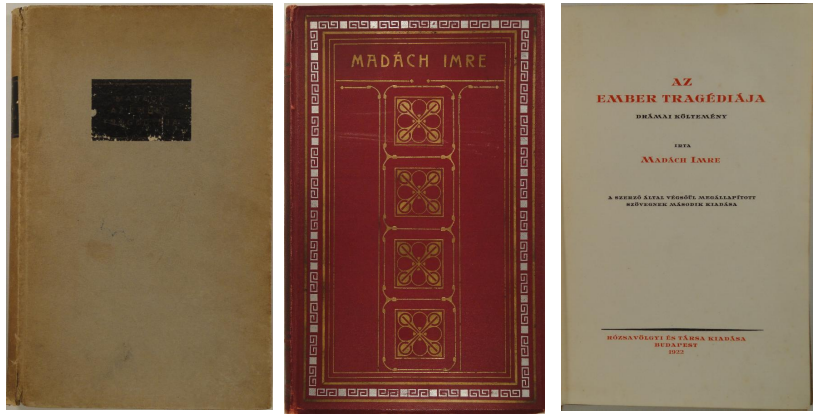

40. ábra

47. Az ember tragédiája (Budapest, 1923, Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata) 256 l, 17 cm, Tolnai Vilmos előszavával és jegyzeteivel, az első kritikai szövegkiadás. Egészvászon-kötésben, arany címfelirattal megjelent kiadvány (41. ábra).

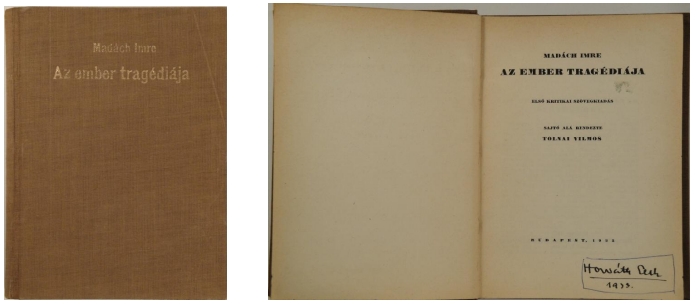

41. ábra

48. Az ember tragédiája első kritikai szövegkiadásának jelentősen javított kiadása, IX + 256 l, 1924-ben jelent meg 2. javított és bővített kiadásként (42. ábra). Tolnai Vilmos előszavával és jegyzeteivel megjelent, egészvászon-kötésű kiadvány.

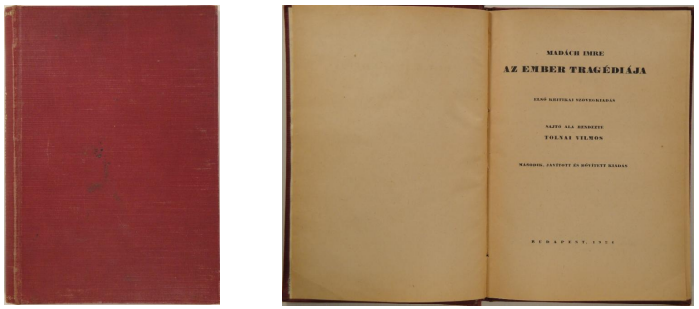

42. ábra

49. Az ember tragédiája megjelent a Lepage Könyvkiadóvállalat kiadásában 1923-ban, Kolozsváron, 315 l, 10 cm (43. ábra).

43. ábra

50. A Tolnai Kiadó (Budapest), a Tolnai Világlap R. T. kiadásában 1923-ban a „Tolnai Regénytár" egyik köteteként is megjelentette a Tragédiát (125 l, 14 cm). Több kisalakú papírkötéses fűzött, és félvászon-kötésű változata ismert (44. ábra).

44. ábra

51. Az ember tragédiája (Budapest, 1915, Lampel R. /Wodianer F. és fiai/ könyvkereskedés kiadása a Franklin Társaság nyomdájával együttműködve), 168 l, 14 cm. A „Magyar Dolgozók Könyvtára" sorozat kisalakú kiadványa félvászon-kötésben, Császár Ernő előszavával, jegyzeteivel és kiadásában (45. ábra).

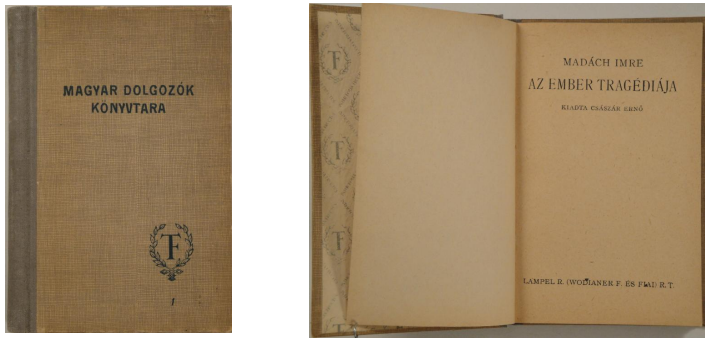

45. ábra

52. A fenti kiadványnak érdekes kolligátum változata *Balassa Bálint válogatott költeményei*vel (+ 80 l) egy kötetben való megjelentetése félvászon-kötésben. Egy másik kolligátum öt művet; Katona József: *Bánk Bán* (+ 108 l, 14 cm), Roberto Bracco: *Don Pietro Caruso* és Giovanni Verga: *Paraszbecsület* (+ 51 l), Madách Imre: *Az ember tragédiája* (+ 168 l), Molière: *A szeleburdi vagy minden lében kanál* (+ 83 l), Molière: *A tudós nők* (+ 82 l) tartalmaz félvászon-kötésben.

53. Madách Imre válogatott munkái: Az ember tragédiája és Madách Imre válogatott költeményei (Budapest, 1927, Lampel R. /Wodianer F. és fiai/ könyvkereskedés kiadása) az Athenaeum engedélyével és nyomdája közreműködésével, (2) + 332 l, + 5 t, 18 cm, Palágyi Menyhért bevezetőjével. Egészvászon-kötésben arany címfelirattal és díszítéssel, Zichy Mihály 5 illusztrációjával megjelent kiadvány (46. ábra). Ismert a Zichy-rajzok nélkül megjelent változata is (47. ábra).

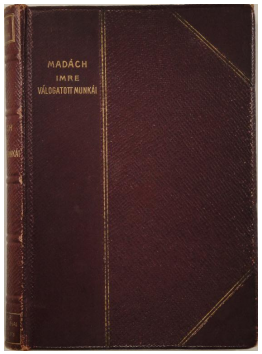

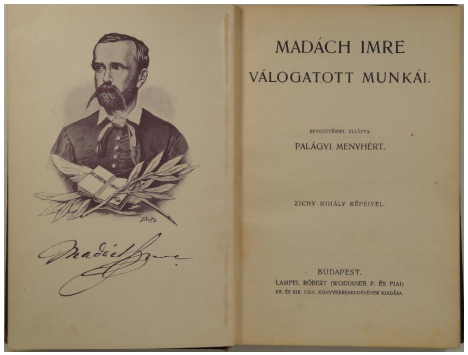

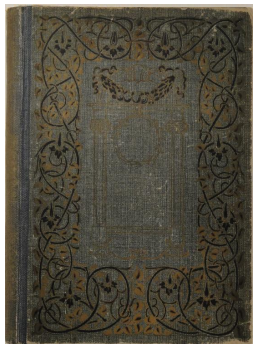

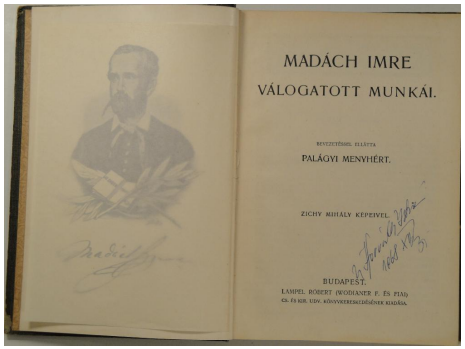

46. ábra

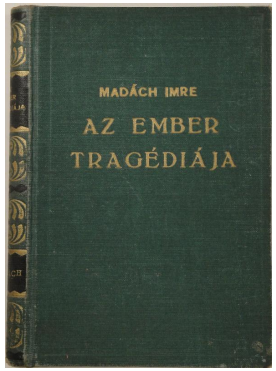

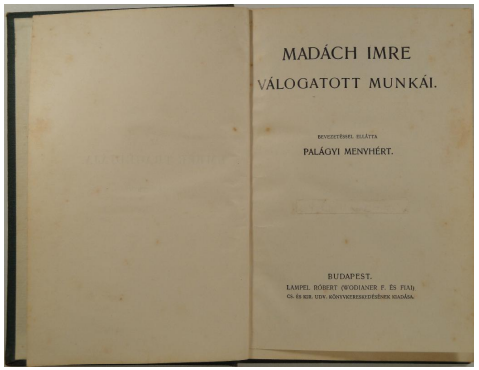

47. ábra

54. „Madách Imre munkái" címmel megjelent Az ember tragédiája és Madách Imre költeményei, Madách Imre képével (Budapest, 1928, Franklin-Társulat) XV + 228 l + 1 t, 17 cm, az „Élő Könyvek, Magyar Klasszikusok" sorozatának 30. köteteként, Voinovich Géza bevezetésével, egészvászon-kötésben (több színben), aranyozott gerinccel, és Madách Imre szignóval a fedőlapon (48. ábra).

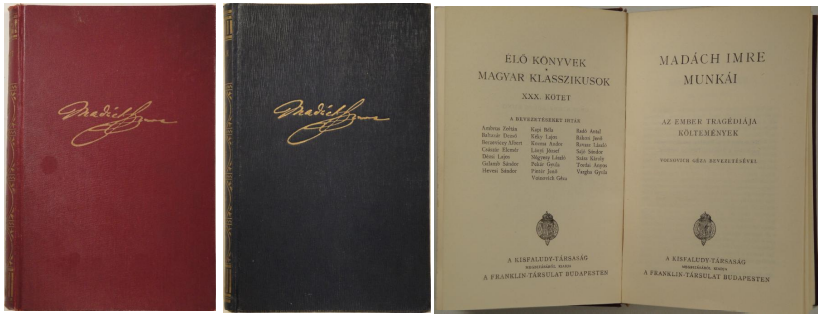

48. ábra

55. Az ember tragédiája (Budapest, 1942, Franklin-Társulat) (2) + 135 l, 19 cm, kemény kartonkötésben, papírborítóval (49. ábra).

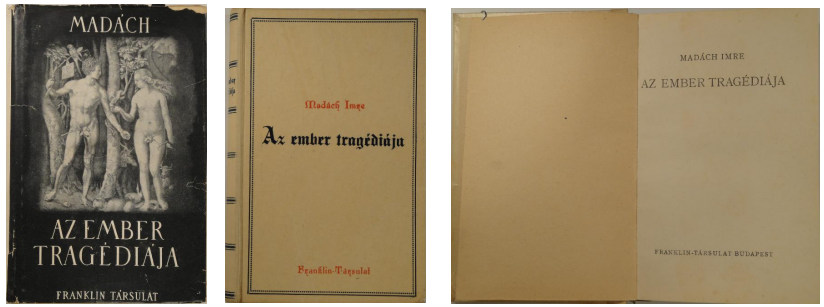

49. ábra

56. Az ember tragédiája (Budapest, 1930, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt kiadása, Budapesti Hírlap Nyomda), (2) + 196 l + 28 l, 18 cm, Harsányi Zsolt: Madách életének eseményei c. utószóval, egészvászon-kötésben, aranyozott gerinccel (50a. ábra). Az utószó nélkül megjelent a „Magyar Halhatatlanok" sorozat tagjaként is (50b. ábra).

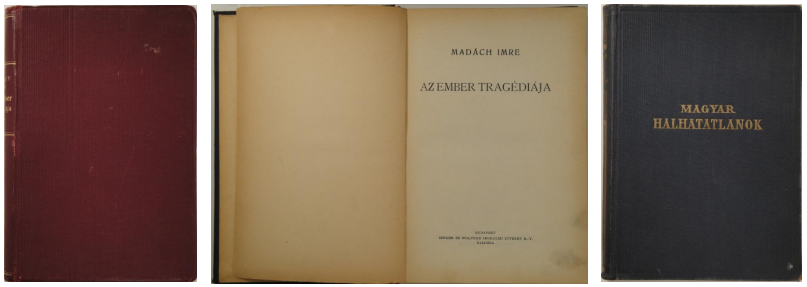

50a. ábra

50b. ábra

57. Madách Imre: *Az ember tragédiája*, Katona József: *Bánk Bán*, Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde* (Budapest, 1933, Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete kiadása, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. nyomdája) (2) + 283 l + 4 t, 20 cm, egészvászon-kötéssel vagy puha papírkötéssel. Az 1933-as Ünnepi Könyvhétre megjelent kiadvány (51. ábra).

51. ábra

58. Az ember tragédiája (Budapest, 1934, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt.), 208 l, 18 cm, Pintér Jenő előszavával, egészvászon-kötésben, aranyozott címfelirattal (52. ábra).

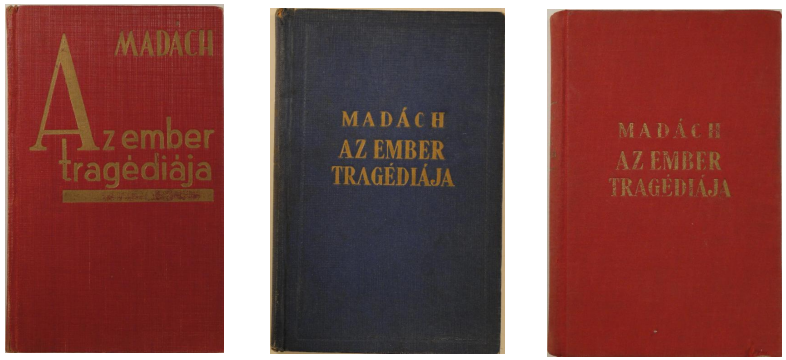

52. ábra

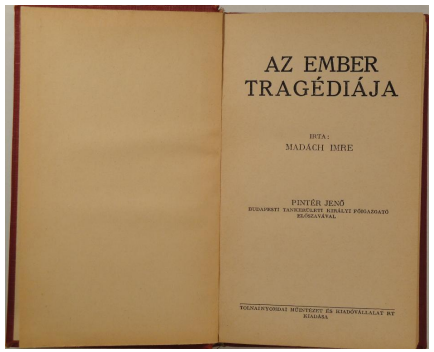

52. ábra (folyt.)

59. Az ember tragédiája (Budapest, 1935, „Madách" Könyvkiadó Vállalat) (2) + 219 l + 10 t, 23 cm, Somogyi István 10 tusrajzával, egészvászon-kötéssel (53. ábra).

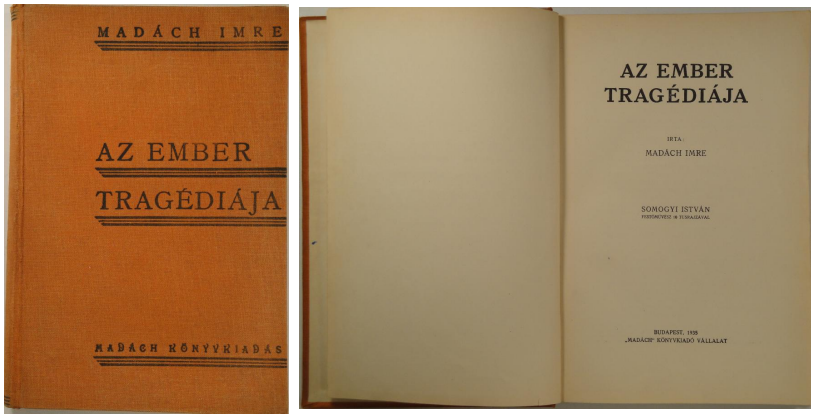

53. ábra

60. Az ember tragédiája (Budapest, Magyar Népművelők Társasága kiadása,Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. közreműködésével), 96 l, 22 cm, Hankiss János bevezetőjével, kemény kartonkötésben (54a. ábra), vagy puha papírkötésben, 21 cm (54b. ábra).

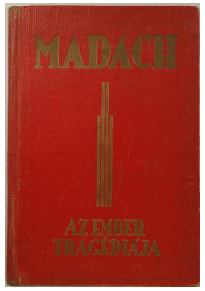

54a. ábra

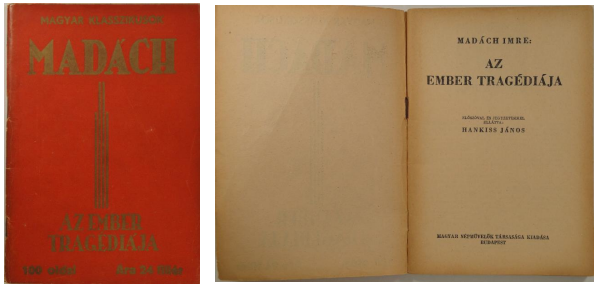

54b. ábra

61. Az ember tragédiája megjelent (Budapest, 1940, Forrás Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt.) 207 l, 23 cm, Hankiss János előszavával és jegyzeteivel, kemény kartonkötésben, illetve félvászon-kötésben, a kiadványt 2. kiadásként jelölve meg (55. ábra).

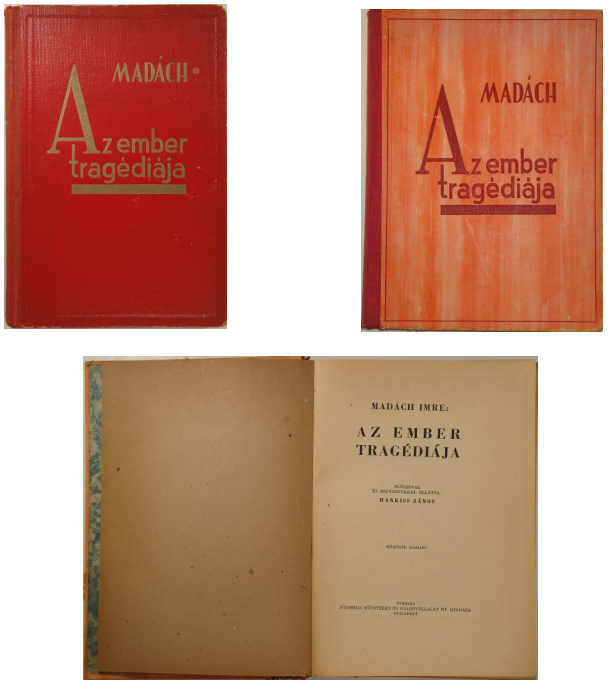

55. ábra

62. Az ember tragédiája (Budapest, 1942, A Nógrádvármegyei Madách Társaság kiadása, Athenaeum nyomda) 232 l, 19 cm, Kardeván Károly jegyzeteivel és magyarázataival, puha papírkötésben (56. ábra).

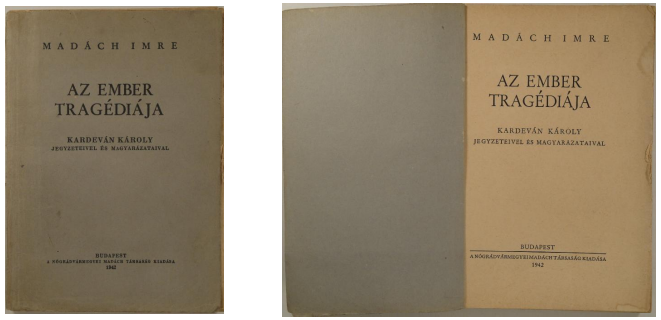

56. ábra

63. Az ember tragédiája (Budapest, 1948, Magyar Élet Kiadó) (2) 240 l, 19 cm, Kardeván Károly jegyzeteivel és magyarázataival (2. bővített kiadás) (57. ábra).

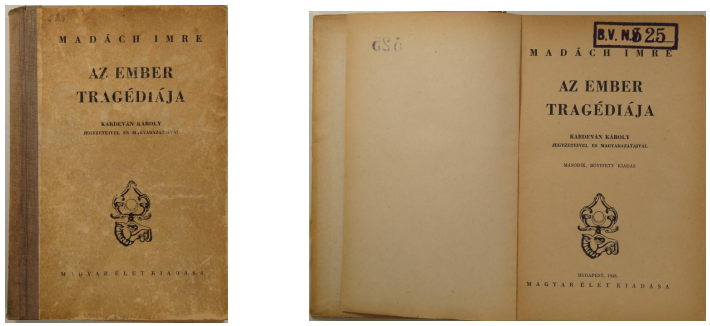

57. ábra

64. Az ember tragédiája (Pécs, 1945, „Pannónia” kiadás, Szabadság Pécsi Nyomda) (2) + 218 l, 23 cm, 18 t + 1 Madách arckép, Kákonyi István fametszeteivel, Várkonyi Nándor előszavával, puha papírkötésben. A rendes kiadáson felül 500 számozott példányban is megjelent (58. ábra).

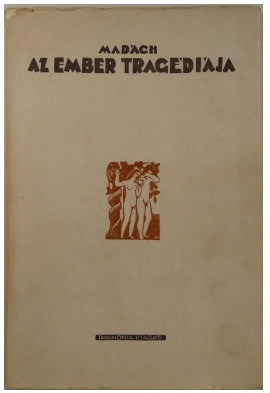

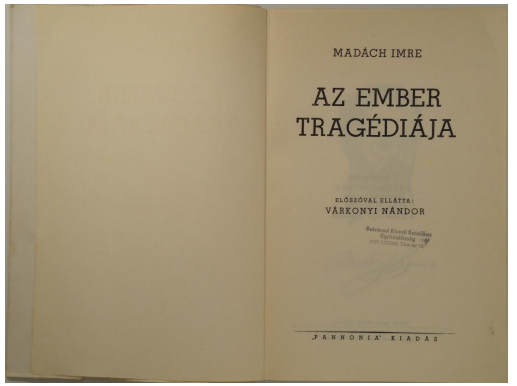

58. ábra

65. Madách Imre összes művei I–II. (Budapest, 1942, Révai kiadó), (2) + 1066 l, + (2) + 1234 l, 19 cm, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Halász Gábor. Megjelent egészvászon-kötésben (több színben), aranyozott gerinccel és fedőlapfelirattal. Az ember tragédiája az I. köt. 509–701. l (59. ábra).

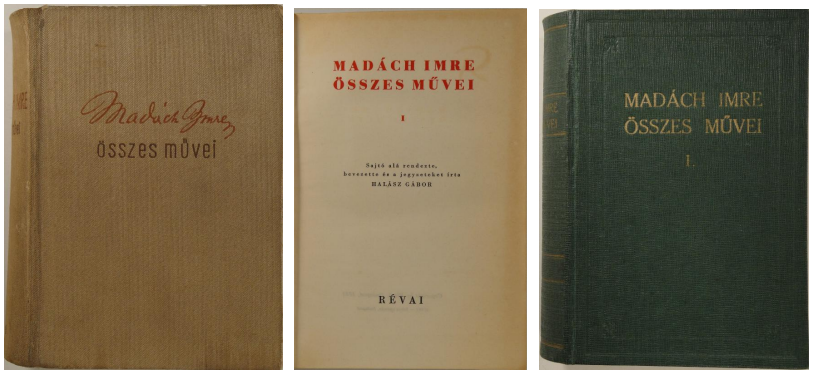

59. ábra

V. 1948 után megjelent Tragédia-kiadások

V. 1. Helikon díszkiadások és minikönyv kiadások

66–68. Az ember tragédiája (Budapest, 1958, Magyar Helikon) (2) +188 l + 20 t + 34 l, 28 cm, Révai József tanulmányával. A díszkiadás a Tragédia színre kerülésének 75. évfordulójára került kiadásra, Zichy Mihály 20 foto-ofszet illusztrációjával 6100 példányban, egészvászon-kötéssel, papír védőborítóval, továbbá 2100 számozott példány félbőr kötésben (**66.**) (60. ábra). A 2. kiadás (**67.**) 1960-ban jelent meg, fekete egészvászon-kötésben, papír védőborítóval (61. ábra). A 2. kiadáshoz teljesen hasonló kivitelben jelent meg a 3. kiadás (**68.**) 1962-ben, a Tragédia megjelenésének 100. évfordulójára.

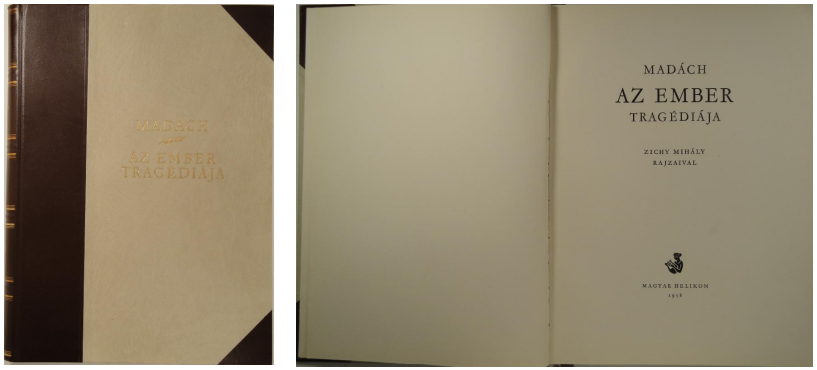

60. ábra

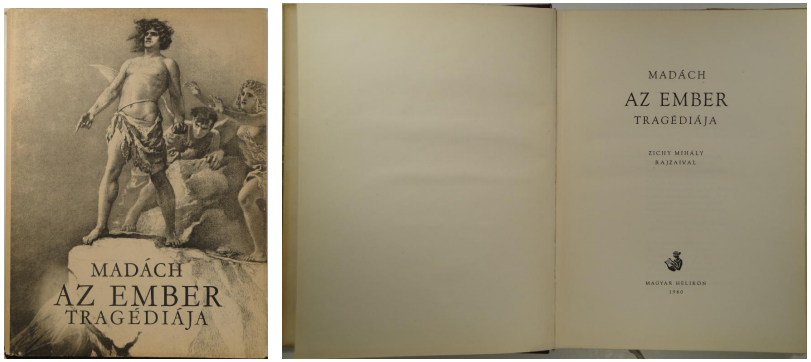

61. ábra

69. Az ember tragédiája megjelent minikönyv alakban (Budapest, 1964, Helikon Kiadó, Kner Nyomda) (2) + 377 l, 5 cm, Szántó Tibor tipográfiájával, 6000 példányban, melyből 1000 példány számozott bőrkötéses kiadvány, 5000 példány Con-Rit kötésű (62. ábra). A kiadvány az író halála 100. évfordulójának alkalmából, az 1958. évi díszkiadás szövegével került kiadásra.

62. ábra

70. Az ember tragédiája második minikönyv kiadása is a Kner Nyomda munkája (Gyoma, 1975) 300 l, 6 cm, Farkas Imre 16 illusztrációjával (63. ábra). A kiadványból 400 példány készült, melyek kereskedelmi forgalomba nem kerültek.

63. ábra

71. Az ember tragédiája (Budapest, 1966, Magyar Helikon, Szépirodalmi Könyvkiadó, Kner Nyomda) (2) + 226 l + 15 t, 23 cm, Kass János rézkarcolatú illusztrációival, 10 000 példányban, melyből 8000 egészvászon-kötésben, papír védőborítóval, 1200 példány bőrkötésben, számozva (64a. ábra). A tipográfia és a kötésterv Szántó Tibor munkája.

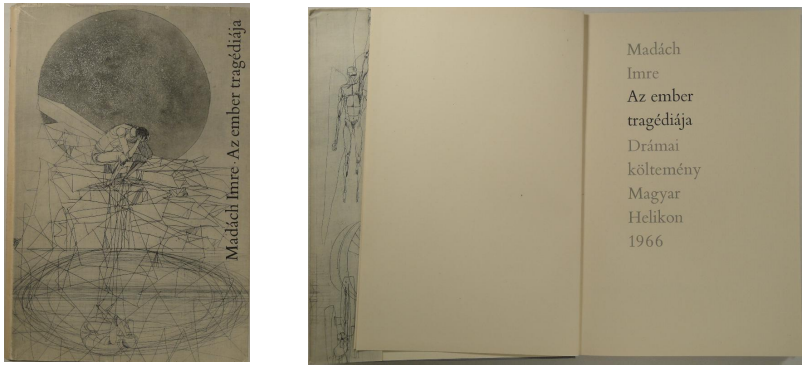

64a. ábra

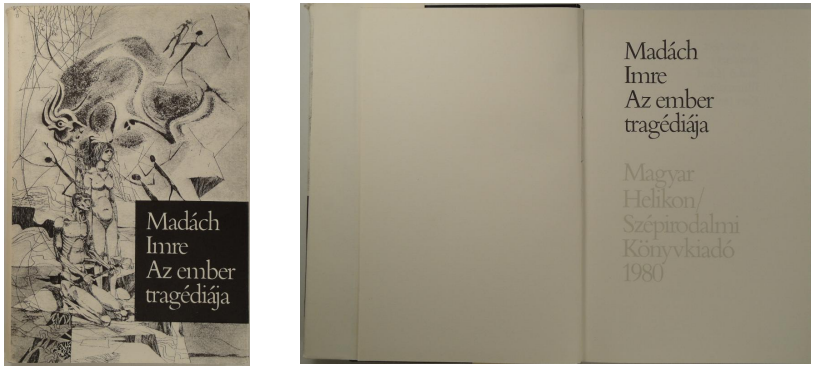

64b. ábra

72. Az ember tragédiája (Budapest, 1980, Magyar Helikon, Szépirodalmi Kiadó, Dürer nyomda) (2) + 226 l + 15 t, Kass János illusztrációival másodszor is megjelent, a korábbi kiadástól eltérő papír védőborítóval, egészvászon-kötésben, illetve bőrkötésben, számozottan, 1000 példányban (64b. ábra).

73. Az ember tragédiájából három nyelven részletek jelentek meg (Budapest, 1975, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Zrínyi Nyomda) minikönyv kiadványként (2) + 136 l (oldalszámozás nélkül), 6 cm, 10 000 példányban, melyből 1000 példány számozott (65. ábra).

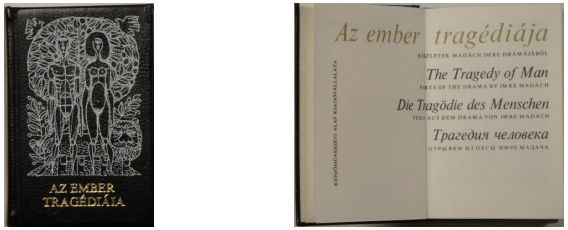

65. ábra

V. 2. Szépirodalmi Kiadó (Budapest)

74–77. Az ember tragédiája 1954-ben jelent meg Waldapfel József előszavával és jegyzeteivel 26 l + 201 l + 40 l, 19 cm, félvászon-kötésben (**74.**). Újra kiadva 1955-ben (**75.**) és 1956-ban (**76.**) (66a. ábra). A kiadvány kisalakú formában is megjelent (**77.**) 1958-ban, Waldapfel József bevezetőjével 38 l + 256 l + 20 l, 14 cm, függelék: Madách Imre verseiből + 37 l jegyzetek, egészvászon-kötésben, papír védőborítóval (66b. ábra).

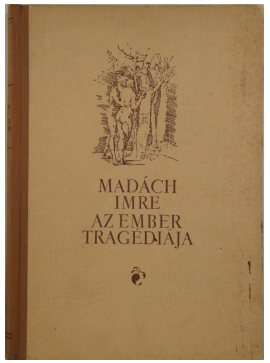

66a. ábra

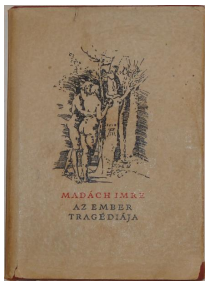

66b. ábra

78. Madách Imre válogatott művei megjelentek 1958-ban (2) + 648 l + 1 t, 20 cm, Madách Imre arcképével a „Magyar Klasszikusok” sorozat tagjaként. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Sőtér István. Az ember tragédiája 333–476. l (67. ábra).

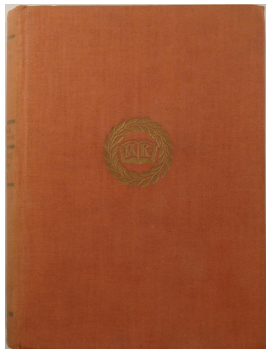

67. ábra

79–88. A Szépirodalmi Kiadó „Az ember tragédiája” diákkönyvtár kiadásai: 1958-ban (**79.**), 1959-ben (**80.**), 1961-ben (**81.**), 1963-ban (**82.**), 1964-ben (**83.**), (231 l, 19 cm) puha papírkötésben jelentek meg (68a. ábra), majd 1965-ben (**84.**), 1968-ban (**85.**), 1969-ben (**86.**), 1971-ben (**87.**) (231 l) Madách Imre arcképével a fedőlapon, puha papírkötésben (68b. ábra), végül 1975-ben (**88.**) (157 l + 10 l), Szabó József utószavával, puha papírkötésben (68c. ábra).

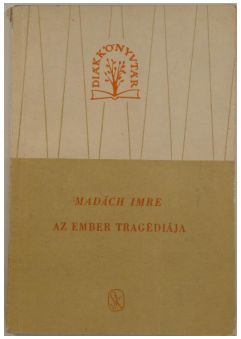

68a. ábra

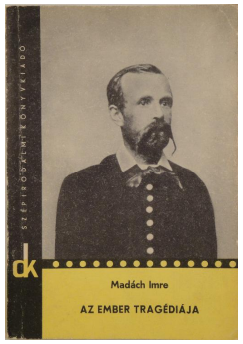

68b. ábra

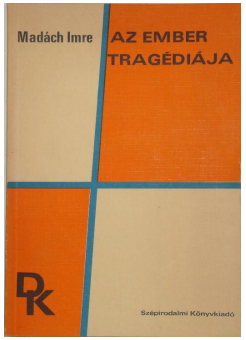

68c. ábra

89. A Szépirodalmi Kiadó „Aranykönyvtár” sorozatában (343 l, 19 cm) jelent meg (1960): Katona József: *Bánk Bán*, Madách Imre: *Az ember tragédiája* (157–343. l) egészvászon-kötésben (69. ábra).

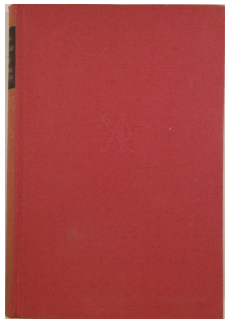

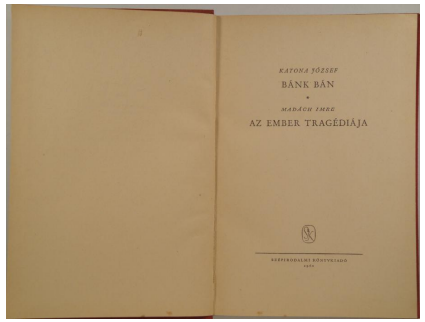

69. ábra

90–91. Olcsó Könyvtár (1962) Az ember tragédiája, 255 l + 5 l, 15 cm Hermann István utószavával, kisalakú, puha papírkötésben jelent meg (**90.**) (70a. ábra), majd más külalakkal 1967-ben ismét kiadták 188 l + 4 l, 18 cm (**91.**) (70b. ábra).

70a. ábra

70b. ábra

92. Az ember tragédiája (1964) megjelent 201 l + 6 l, 19 cm az „Iskolai Könyvtár” sorozatban, félvászon-kötésben (71. ábra).

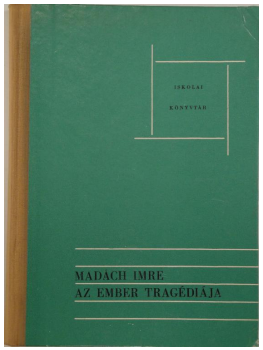

71. ábra

93. Az 1933-as Könyvnapi kiadványhoz hasonló kivitelben a Szépirodalmi Könyvkiadó 1965-ben megjelentette (633 l + 3 l, 19 cm) Katona József: *Bánk Bán*, Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*, Madách Imre: *Az ember tragédiája* c. (403–635. l) műveit, Illés Jenő utószavával, félvászon-kötésben, papír védőborítóval (72. ábra).

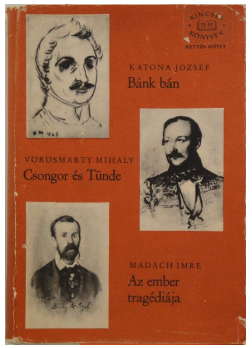

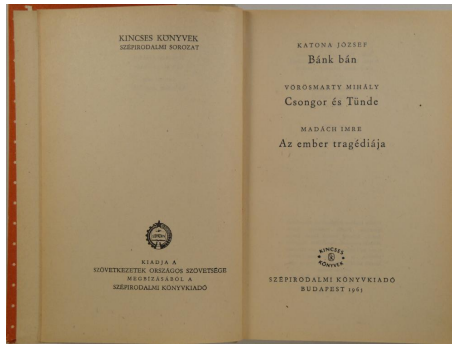

72. ábra

94–95. Az ember tragédiája 1962-ben (**94.**) megjelent 357 l + 15 t + 1 t, 14 cm, Madách Imre arcképével, és Nagyajtay Teréz 15 többszín-nyomatával illusztrálva, 13 000 kisalakú példányban, egészvászon-kötésben (73a. ábra) és 2000 példányban számozva, bőrkötésben, aranyozott gerinccel. Ugyanez a kiadvány megjelent 1964-ben (**95.**) 20 800 kisalakú példányban, egészvászon-kötésben és 4800 példányban, számozva, aranyozott gerincű bőrkötésben (73b. ábra).

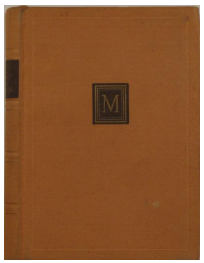

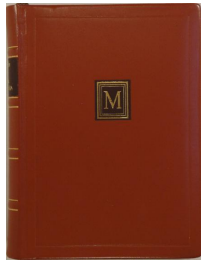

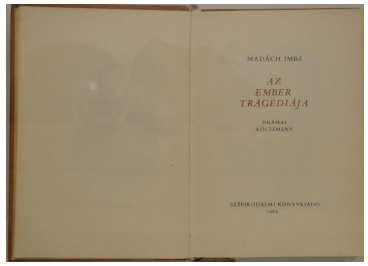

73a. ábra 73b. ábra

96. A Szépirodalmi Kiadó 1974-ben a „Magyar Remekírók” sorozatában megjelentette Katona József és Madách Imre válogatott műveit. Madách Imre műveit a kötetbe válogatta és gondozta, a jegyzeteket írta Németh G. Béla (2) + 1194 l, 18 cm (Az ember tragédiája: 737–951. l), egészvászon-kötéssel és műanyag borítóval (74. ábra).

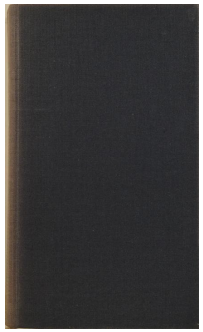

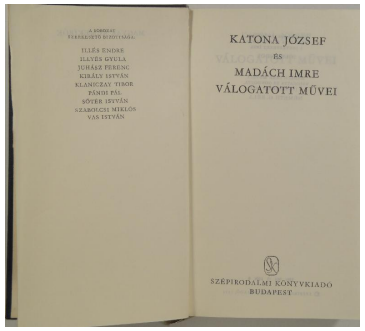

74. ábra

97. A Szépirodalmi Kiadó „Magyar Remekírók” sorozatában, a fenti kiadvánnyal azonos megjelenéssel, 1984-ben megjelentette a „Magyar Drámaírók, 19. század” kétkötetes gyűjteményét I. köt. (2) + 884 l, II. köt. (2) + 1034 l, 18 cm, egészvászon-kötéssel és műanyag borítóval, melyben szintén szerepel Az ember tragédiája c. mű; 143–351. l.

98. Az ember tragédiája és a Mózes megjelent 1974-ben a Szépirodalmi Kiadó „Kiskönyvtár” sorozatában, (2) + 397 l + 1 t, 16 cm, Madách Imre arcképével, kemény kartonkötésben, papír védőborítóval (75. ábra).

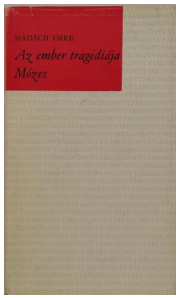

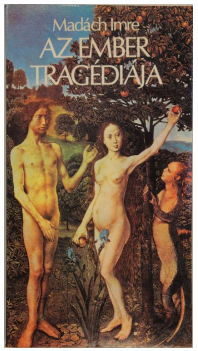

75. ábra 76. ábra

99–102. Az ember tragédiája megjelent 1982-ben (**99.**), 1984-ben (**100.**), 1986-ban (**101.**) és 1987-ben (**102.**) 234 l + (5 l), 20 cm, a „Klasszikus Zsebkönyvtár” sorozatban. A nyomdai munkák az Athenaeum nyomdában készültek, puha papírkötésben, a fedőlapon Hugo van der Goes „Bűnbeesés” c. képével jelent meg a kiadvány (76. ábra).

103. Az ember tragédiája (1972) Bálint Endre illusztrációval jelent meg, 321 l, 24 cm, 15 beragasztott képpel, Szabó József utószavával, egészvászon-kötésben, papír védőborítóval (77. ábra).

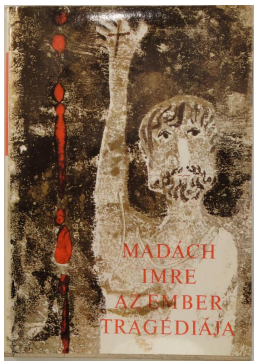

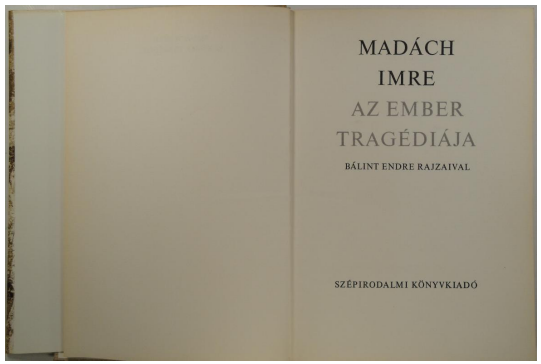

77. ábra

104. Madách Imre válogatott művei (1989), (2) + 355 l, 20 cm, megjelent Horváth Károly és Kerényi Ferenc bevezető tanulmányaival és jegyzeteivel, aranyozott díszítésű egészvászon-kötésben, műanyag borítóval. Az ember tragédiája: 11–187. l (78. ábra).

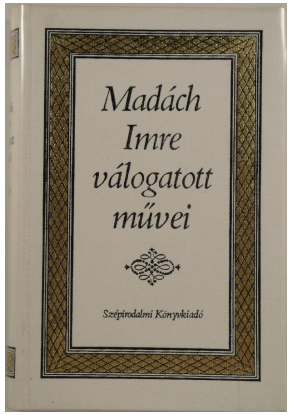

78. ábra

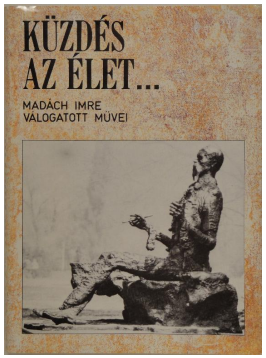

79. ábra

V. 3. Móra Ferenc Kiadó (Budapest)

105. A Tragédia megjelent a „Küzdés az élet…” c. Madách Imre-válogatásban (Budapest, 1989, Móra Ferenc Kiadó), a Kozmosz Könyvek sorozatban 310 l, 17 cm, egészvászon-kötésben, papír védőborítóval, Rónay László utószavával. Az ember tragédiája: 43–234. l (79. ábra).

106–109. Az ember tragédiája megjelent a Móra Diákkönyvtár sorozatban 1977-ben (**106.**), Szabó József utószavával és jegyzeteivel, 194 l + 9 l, 20 cm, puha papírkötésben, majd változatlan formátumban, egyaránt 1977-es dátummal, a 2. kiadás 1980-ban (**107.**), a 3. kiadás 1982-ben (**108.**) és a 4. kiadás 1985-ben (**109.**) (80. ábra).

80. ábra

V. 4. Kossuth Kiadó (Budapest)

110. Madách Imre: *Az ember tragédiája* és Katona József: *Bánk Bán* c. művei egy kötetben jelentek meg 1960-ban, az „Aranykönyvtár” sorozatban, (2) + 343 l, 20 cm, egészvászon-kötésben. Az ember tragédiája: 157–243. l, (81. ábra).

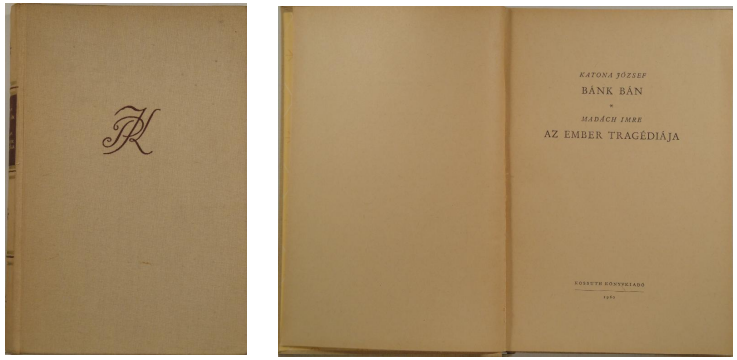

81. ábra

111. Johann Wolfgang Goethe: *Ős-Faust*, Liezen-Mayer Sándor illusztrációival, Jékely Zoltán fordításában, valamint Madách Imre: *Az ember tragédiája* Zichy Mihály 20 rajzával egy díszkötetben jelent meg 1995-ben, 290 l + 4 l, 30 cm, Hargittai György utószavával, műbőr-kötésben, papír védőborítóval (82. ábra).

82. ábra

112. Kétnyelvű kiadvány „Az ember tragédiája és a The Tragedy of Man” Charles Henry Meltzer és Paul Vajda fordításával, 1998-ban jelent meg Jozefka Antal illusztrációival, (2) + 163 l, 33 cm, kemény karton-borítóval és papír védőborítóval (83a. ábra).

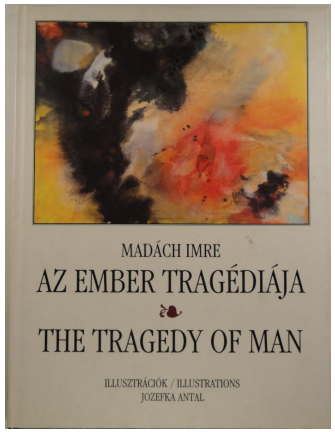

83a. ábra

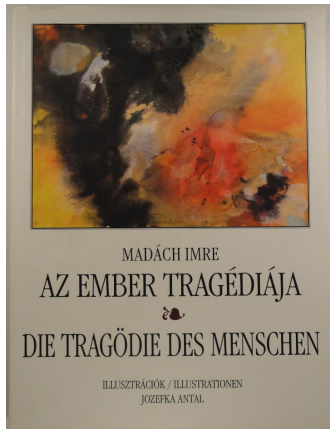

83b. ábra

113. Hasonló kétnyelvű kiadás „Az ember tragédiája és a Die Tragödie des Menschen” Julius Lechner von der Lech fordításával, 1999-ben jelent meg Jozefka Antal illusztrációival, (2) + 175 l, 33 cm, kemény karton-borítóval és papír védőborítóval (83b. ábra).

V. 5. Egyéb kiadók Tragédia-kiadásai

114. A Magyar Album kiadvány (American Hungarian Studies Foundation, Elmhurst College, Elmhurst, Illinois, USA, 1956), 256 l, 23 cm, félvászon-kötésben, szerkesztette: Incze Sándor. A kötetben megjelent Az ember tragédiája Hevesi Sándor színpadi átdolgozásában (84. ábra).

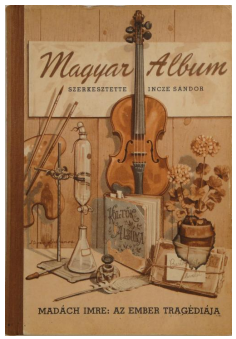

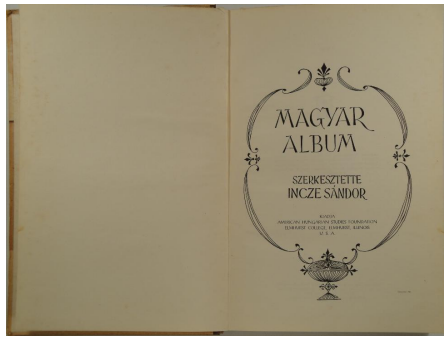

84. ábra

115. Az ember tragédiája (Bukarest, 1959, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó), 290 l + 1 t Madách Imre arcképe (Abodi Nagy Béla rajza) (85. ábra).

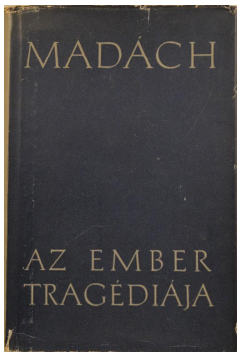

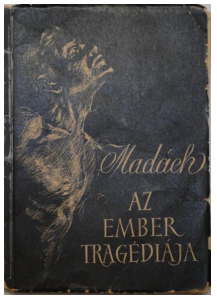

85. ábra 86. ábra

116. Az ember tragédiája megjelent (Noviszad, 1965, Testvériség–Egység Könyvkiadóvállalat) 178 l + 8 l jegyzet, 17 cm, puha papír-kötésben Újvidéken. (86. ábra.)

117. Az ember tragédiája (Bukarest, 1973, Kriterion Kiadó) megjelent a „Drámák” sorozatban, 181 l + 25 l, 17 cm, Páskándi Géza utószavával és jegyzeteivel, félvászon-kötésben, papír védőborítóval (87. ábra).

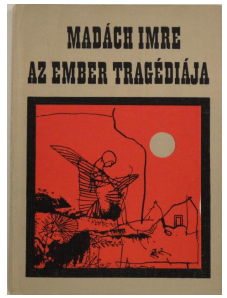

87. ábra 88. ábra

118. Az ember tragédiája (Kolozsvár, 1981, Dacia Könyvkiadó), 30 l + 242 l +62 l + 1 t, 17 cm, Kántor Lajos előszavával és függelékével, Madách Imre arcképével kemény karton-kötésben (88. ábra).

119. Az ember tragédiája (Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó) megjelent a költő születésének 150. évfordulójára faximile kiadásban, 150 l + 9 l, 25 cm, különálló melléklet Horváth Károly munkája, több színben, műbőr-kötésben. A faximile a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának K 531 jelzetű, Arany János javításait tartalmazó kéziratáról készült (89. ábra).

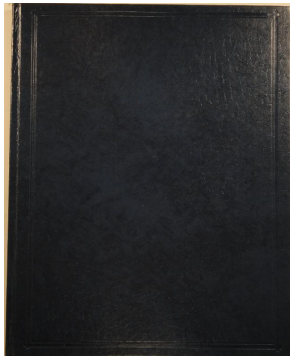

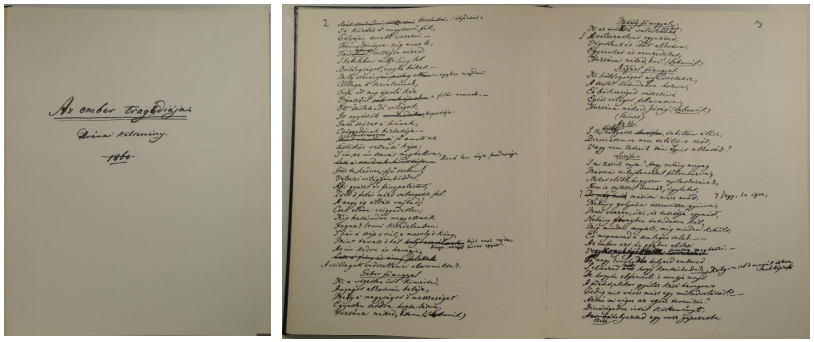

89. ábra

120. Az ember tragédiája első kiadásának reprint változata megjelent (Salgótarján, 1983, Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága), 218 l, 14 cm, Kerényi Ferenc mellékletként hozzáfűzött tanulmányával + 11 l, (90. ábra).

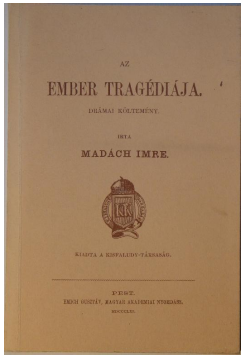

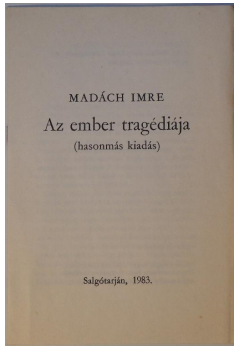

90. ábra

121. Az ember tragédiája Zichy Mihály illusztrációival díszkiadásként megjelent (Budapest, 1993, Pantheon Kiadó), (2) + 204 l + 20 t + 10 l, 30 cm, Kerényi Ferenc jegyzeteivel, gerincén és fedlapján aranyozott nyomású bőrkötésben (91. ábra).

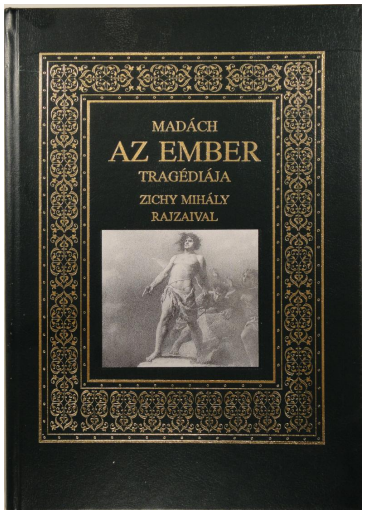

91. ábra

122. Az ember tragédiája „érintetlen változat” I–II. (Budapest, 1996, Striker Sándor kiadásában készült Nagy Gáspár Kft. nyomdájában), 217 l + 297 l, 20 cm, külön kötetben Striker Sándor tanulmányaival, puha papír-kötésben (92. ábra).

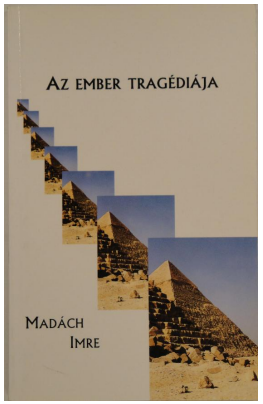

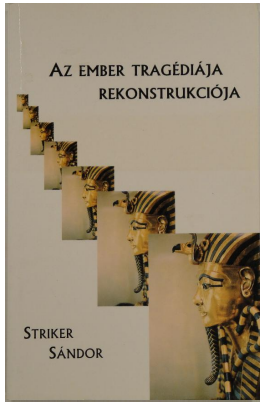

92. ábra

123. Az ember tragédiája „szinoptikus kritikai kiadás (Budapest, 2005, Argumentum Kiadó), 807 l + (15 fénykép melléklet). Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kerényi Ferenc (93. ábra).

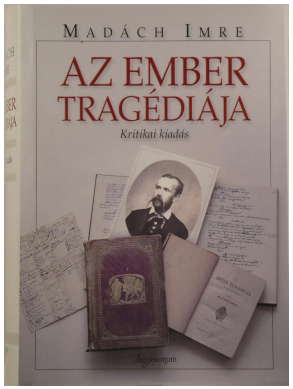

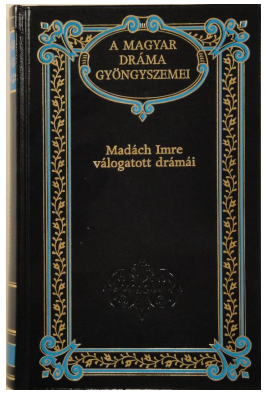

93. ábra 94. ábra

124. Az Unikornis Kiadó (Budapest) a „Magyar Dráma Gyöngyszemei” sorozat 3. köteteként megjelentette 1995-ben a Madách Imre Válogatott Drámái c. gyűjteményt, 506 l, 20 cm, díszes aranyozott nyomású bőrkötésben. Az ember tragédiája: 185–383 l (94. ábra).

125. Madách Imre összes drámái I–II. (Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó), 344 l + 373 l + (3), 20 cm, a „Felfedezett Klasszikusok” sorozat 9. tagjaként jelent meg, Nemeskürty István utószavával, puha papír-kötésben, Madách Imre arcképével a fedőlapon. Az ember tragédiája: 7–145 l (95. ábra).

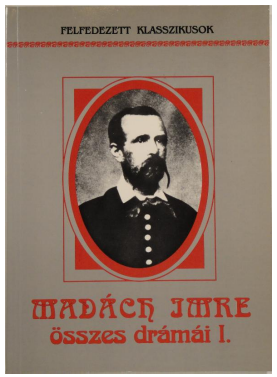

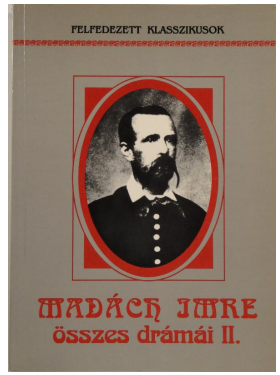

95. ábra

126. Az Osiris Kiadó (Budapest) 2005-ben kiadta a „Magyar Dráma Antológiája” c. kétkötetes gyűjteményt, Kerényi Ferenc válogatásában és szerkesztésében, 823 l + 747 l, kemény karton-kötésben, papír védőborítóval. Az ember tragédiája az I. köt. 389–440 l (96. ábra).

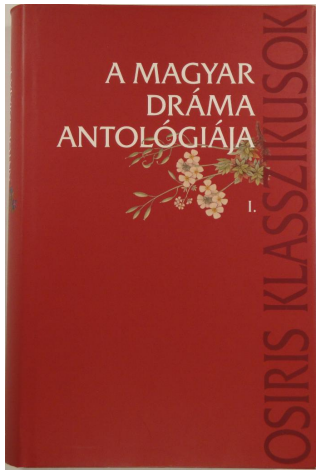

96. ábra

V. 6. Egyéb kiadók diákkönyvtár jellegű Tragédia-kiadásai

127–129. Az ember tragédiája (Győr, 1991, Editorg Kiadó) (**127.**), 184 l, 20 cm, Sükösd Mihály utószavával, puha papír-kötésben. A 2. kiadás 1992-ben (**128.**), a 3. kiadás 1995-ben (**129.**) jelent meg változatlan külalakkal (97. ábra).

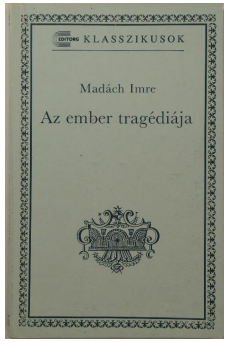

97. ábra

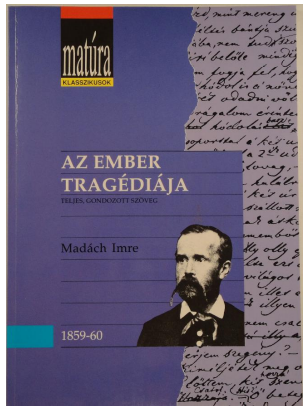

98. ábra

130–131. Az ember tragédiája „teljes gondozott szöveg” (Budapest, 1992, Ikon Kiadó) (**130.**), 143 l, 27 cm, a „Matura Klasszikusok” sorozat tagjaként jelent meg, Kerényi Ferenc jegyzeteivel, puha papír-kötésben. A 2. továbbfejlesztett kiadás 1993-ban (**131.**) jelent meg (98. ábra).

132–133. Az Interpopulart Könyvkiadó (Budapest) 1994-ben (**132.**) és 1995-ben (**133.**) jelentette meg Az ember tragédiáját (133 l, 20 cm), puha papír-kötésben, a Diák- és Házikönyvtár sorozat 55. kiadványaként (99. ábra).

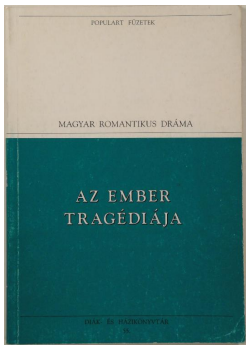

99. ábra

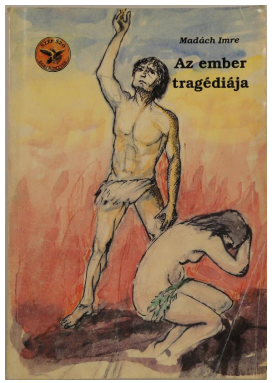

100. ábra

134. Az egri Szép Szó Kiadó Az ember tragédiája kiadványa puha papír-kötésben (21 cm), Horváth M. Ilona borítóképével jelent meg (100. ábra).

135. A Ferenczy Könyvkiadó (Budapest, 1996) Az ember tragédiáját (182 l, 20 cm), a „Magyar Klasszikusok diákok részére” sorozatban jelentette meg, Hankiss János nyomán készült jegyzetekkel és utószóval, kemény papír-kötésben (101. ábra).

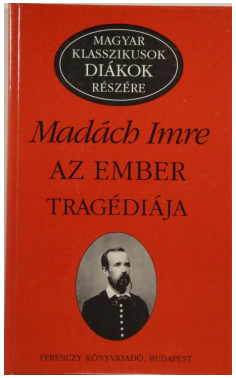

101. ábra

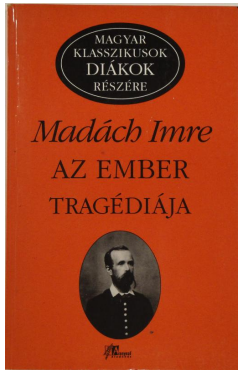

102. ábra

136. Változatlan külalakkal és tartalommal ugyanezen kiadványt jelentette meg az Aranyeső Kiadóház 1998-ban, puha papír-kötésben (102. ábra).

137–138. Az ember tragédiája (Budapest, 2004, Osiris Kiadó), 205 l, 18 cm, Kerényi Ferenc utószavával puha, papír-kötésben jelent meg (**137.**) az „Osiris Diákkönyvtár” sorozat részeként (103a. ábra). A kiadvány 2. kiadása 2006-ban jelent meg (**138.**) különböző puha papír-kötés variációban (103b. ábra).

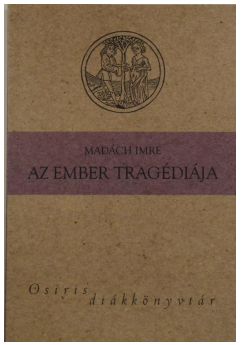

103a. ábra

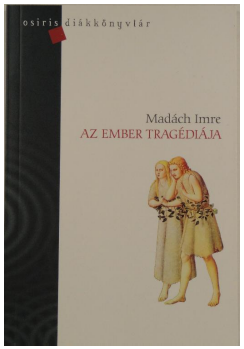

103b. ábra

139–141. A Diáktéka Kiadó 2000-ben (**139.**), 2004-ben (**140.**) és 2006-ban (**141.**) jelentette meg „Az ember tragédiájá”-t, 189 l, 20 cm, egységes külalakkal, puha papír-kötésben (104. ábra).

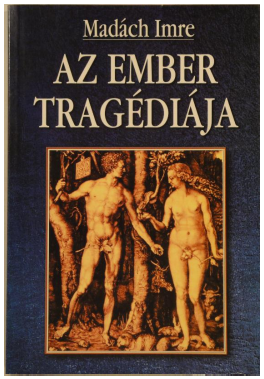

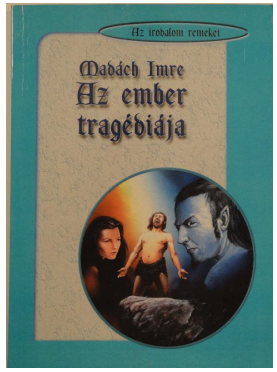

104. ábra 105. ábra

142. Az ember tragédiája (Nyíregyháza, 2000, Black & White Kiadó), 176 l, 20 cm, puha papír-kötésben (105. ábra).

143. A Műszaki Könyvkiadó (Budapest, 2000) kisebb méretben, de az Ikon Kiadó 1992-es és 1993-as kiadásához teljesen hasonló külalakkal jelentette meg „Az ember tragédiájá”-t 167 l, 20 cm, Kerényi Ferenc jegyzeteivel, puha papír-kötésben (106. ábra).

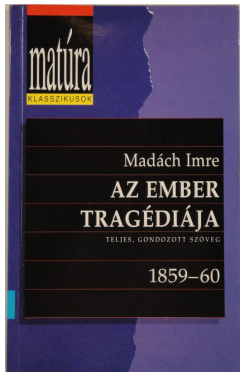

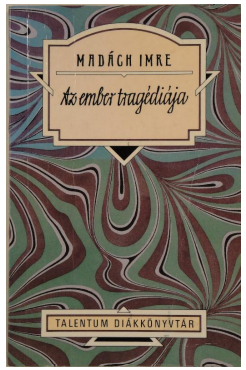

106. ábra 107. ábra

144–147. Az Akkord Kiadó (Budapest) a „Talentum Diákkönyvtár” sorozat tagjaként megjelentette „Az ember tragédiájá”-t 1995-ben (**144.**), 1997-ben (**145.**), 1998-ban (**146.**), 1999-ben (**147.**) (190 l, 20 cm) Kaiser László előszavával, puha, fóliázott papír-kötésben (107. ábra).

148–151. A Holló és Társa Könyvkiadó megjelentette „Az ember tragédiájá”-t a Kaposvári Nyomda közreműködésével 183 l, 20 cm, 1999-ben (**148.**) és 2001-ben (**149.**) (108a. ábra), majd megváltoztatott fedőlap variációval 2004-ben (**150.**) és 2008-ban (**151.**), puha papír-kötésben (108b. ábra).

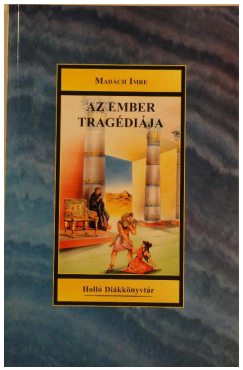

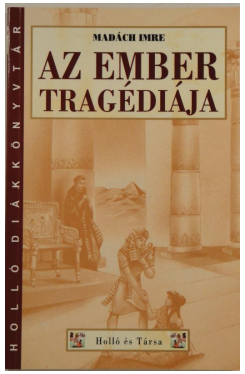

108a. ábra 108b. ábra

152. Az ember tragédiája megjelent (Pécs, 2000, Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója), 238 l, 20 cm, a „Klasszikusok Diákoknak” sorozatban, Eisemann György tanulmányával, puha papír-kötésben (109. ábra).

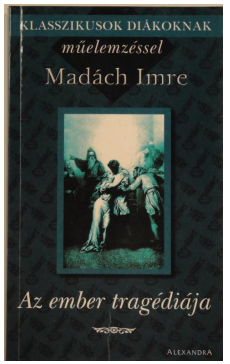

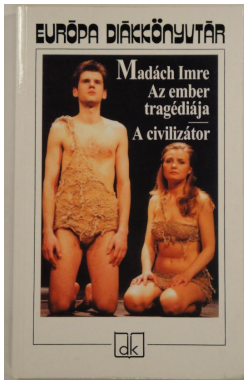

109. ábra 110. ábra

153–155. Az ember tragédiája és A civilizátor megjelent az „Európa Diákkönyvtár” sorozatban 2000-ben (**153.**), 2003-ban (**154.**) és 2007-ben (**155.**), 209 l, 20 cm, Turcsányi Márta jegyzeteivel, puha papír-kötésben (110. ábra).

156. A Szalay Könyvkiadó és Kereskedőház Kft. (Kisujszállás, 1999) megjelentette a Tragédiát 238 l, 20 cm fűzött, puha papír-kötésben (111. ábra)

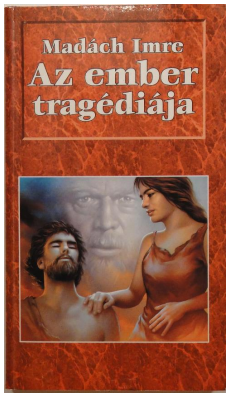

111. ábra

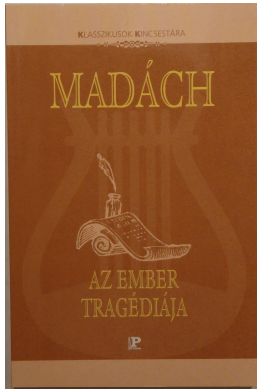

112. ábra

157. Az ember tragédiája korábban a Magyar Népművelők Társasága által Hankiss János szerkesztésében megjelent kiadását (**60.** kiadvány) reprint formájában újra kiadták (Budapest, 2002, Papp-Ker. Kft.), 92 l, 20 cm, fűzött puha papír-kötésben (112. ábra).

158. Az ember tragédiája megjelent a „Kötelezők *M*értékkel" sorozatban (Budapest, 2004, M-Érték Kiadó), 156 l, 20 cm puha papír-kötésben (113. ábra).

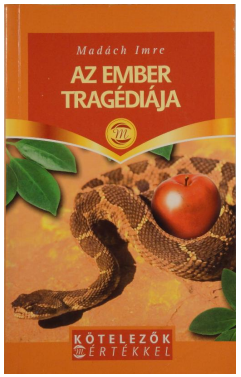

113. ábra

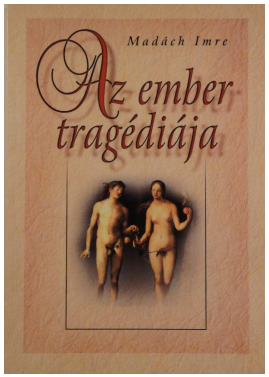

114. ábra

159–160. A Puedlo Kiadó (Nagykovácsi) megjelentette „Az ember tragédiájá"-t 2001-ben (**159.**) 182 l, 20 cm, majd 2004-ben (**160.**) 184 l, kicsit eltérő méretben, változatlan fedőlap képpel, puha papír-kötésben (114. ábra).

161. Az ember tragédiája megjelent az Anno Kiadó kiadásában 1996-ban 179 l, 19,5 cm, puha papír-kötésben (115. ábra)

115. ábra

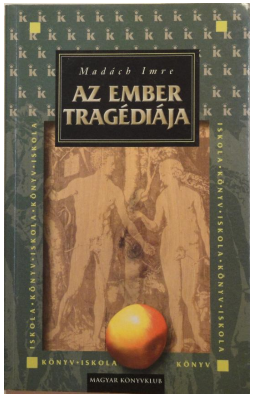

116. ábra

162. Az ember tragédiája megjelent a Magyar Könyvklub kiadványaként (Budapest, 2001) 156 l, 20 cm, puha papír-kötésben (116. ábra).

163. Az ember tragédiája megjelent a Talentum Kiadó „Millenniumi Könyvtár" sorozatában (Budapest, 2000) (2) + 183 l, 19 cm, Kerényi Ferenc utószavával (117. ábra).

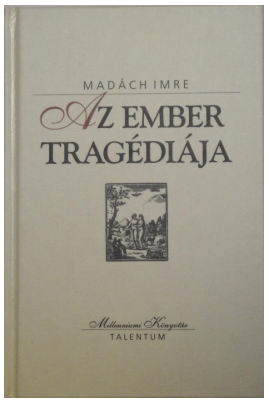

117. ábra

164. Az ember tragédiája megjelent (Budapest, 2006, Népszabadság Zrt.) „A magyar irodalon remekei, XIX. század” sorozatban (192 l + 1 t, 20 cm), Madách Imre arcképével, kemény karton-kötésben (118. ábra).

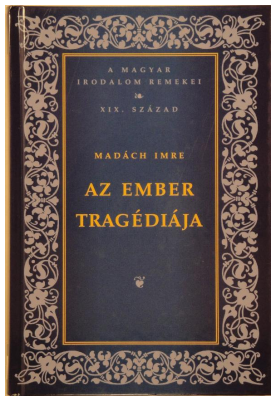

118. ábra

165. Az ember tragédiája megjelent (Piliscsaba, 2009) Konsept-H Kiadó) „Könyv Kincstár” c. sorozatában (204 l, 20 cm) puha papír-kötésben (119. ábra).

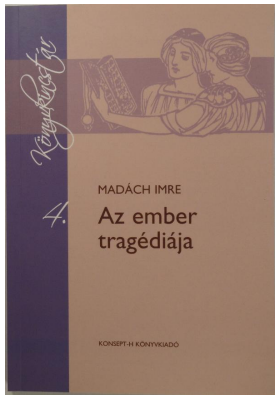

119. ábra

V. 7. A Petőfi Irodalmi Múzeum CD-ROM kiadványa

166. Az ember tragédiája megjelent CD-ROM-on (Budapest, 1999) a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ gondozásában 20 nyelven, 25 fordításban. Szerkesztette Andor Csaba. (120. ábra.) (A kiadvány a Frankfurti Könyvvásár alkalmából készült, kereskedelmi forgalomba nem került.)

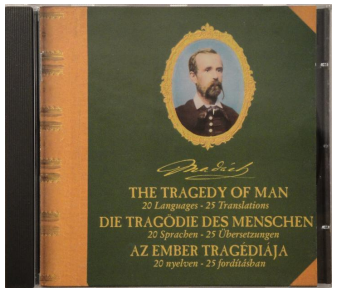

120. ábra

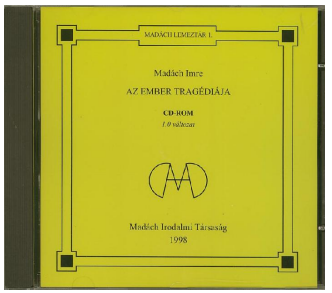

121. ábra

V. 8. A Madách Irodalmi Társaság kiadványai

A Madách Irodalmi Társaság küldetésének tekinti Madách Imre szellemi hagyatékának gondozását. Kiadja a „Madách Könyvtár” sorozatot, melynek kötetei Madách Imre műveit jelentetik meg magyar és egyéb nyelveken, kiadja az általa szervezett Madách Szimpózium anyagait és egyéb tanulmányokat, elemzéseket. A „Madách Könyvtár”-nak már több mint 60 kiadványa jelent meg.

167. Az ember tragédiája CD-ROM-on (Budapest, 1998). Szerkesztette: Bene Kálmán és Andor Csaba. (121. ábra.) A kiadvány a „Madách Lemeztár” első darabjaként készült, Madách születésének 175. évfordulójára, a mű kéziratának, első és második kiadásának hasonmásaival és számos képmelléklettel.

168. Az ember tragédiája főszövege (MK 13., Budapest, 1999, 176 l, 20 cm) (122a. ábra), és a Tragédia különböző szövegváltozatai, kommentárjai (MK 14., Budapest, 1999, 242 l, 20 cm) (122b. ábra). A főszöveget gondozta, a szövegváltozatokat és jegyzeteket összeállította Bene Kálmán, az életrajzot, bibliográfiát és az utószót Andor Csaba írta. A kétkötetes kiadvány puha papír-kötésben jelent meg.

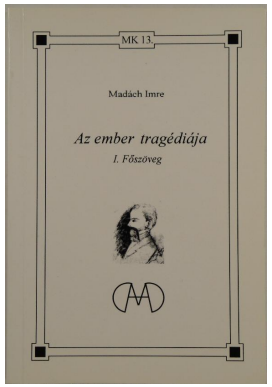

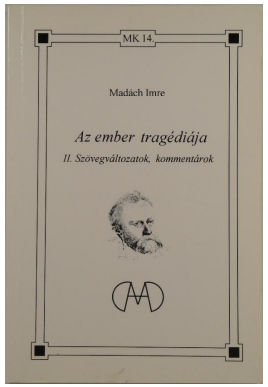

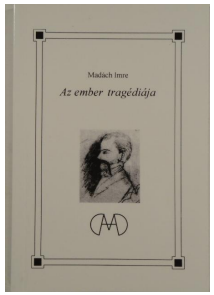

122a. ábra 122b. ábra 123. ábra

169. Az ember tragédiája megjelent (Budapest, 2002, Madách Irodalmi Társaság), 179 l, kisalakú, puha papír-kötéses alakban is (123. ábra).

A Madách Irodalmi Társaság 2004-ben elhatározta, hogy megjelenteti a teljes Madách Imre életművet a drámákat, prózai műveket, a lírai és epikai költeményeket valamit Madách Imre levelezését. Eddig megjelent három kötet: a „Zsengék" (MK 37., 242 l, 20 cm) (124a. ábra), a „Reformkori drámák" (MK 46., 290 l, 20 cm) (124b. ábra), és az „Átdolgozott drámák" (MK 55., 465 l, 20 cm) (124c. ábra) c. kötet.

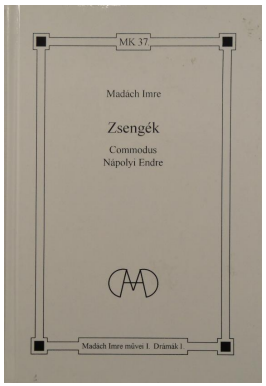

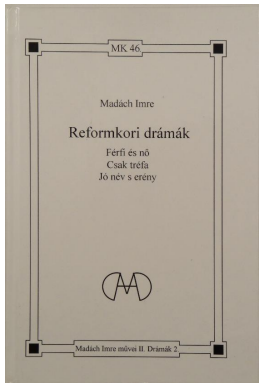

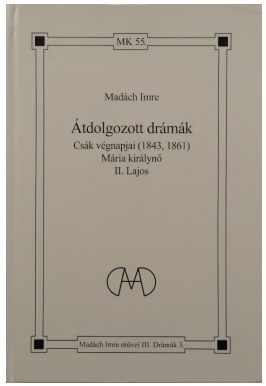

124a. ábra 124b. ábra 124c. ábra

V. 9. Madách Imre „Az ember tragédiája" c. művének rendezői példányai

170. Az ember tragédiája rendezőpéldánya Both Béla utasításaival az Országos Szabad-művelődési Tanács kiadásában (Budapest, 1948) jelent meg a „Klasszikus Műsortár" sorozatban 180 l, 15 cm, Karácsony Sándor előszavával és Both Béla bevezetésével (125a,b. ábra).

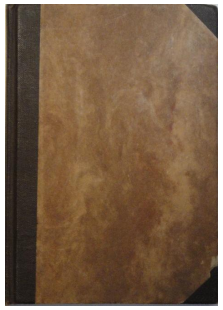

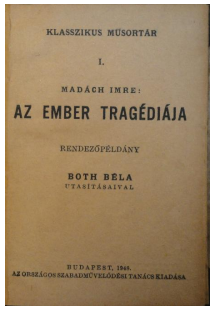

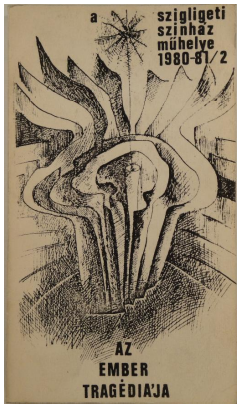

125a. ábra 125b. ábra 126. ábra

171. Az ember tragédiája (Szolnok, 1980, a szolnoki Szigligeti Színház és a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár közös kiadványa, sokszorosítással 300 példányban), 262 l + 10 t, 20 cm, Jean Effel rajzai, puha papír-kötésben. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Magyar Fruzsina, a bibliográfiát összeállította Kósa Károly (126. ábra).

V. 10. Madách-idézetek gyűjteményei

172. Halász Gyula összegyűjtésében megjelent a „Gondolatok – Az ember tragédiájából" az Athenaeum Rt. kiadásában 70 l, 13 cm, félvászon-kötésben (127. ábra).

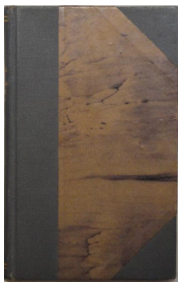

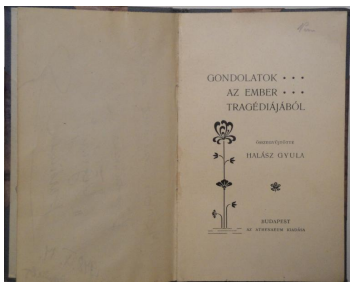

127. ábra

173. „A Danubia kiadása”-ként látott napvilágot, Várkonyi Hildebrand és Balogh Károly összeállításában a „Madách-breviárium” c. kötet XXXIV + 77 l, 15,5 cm (128. ábra)

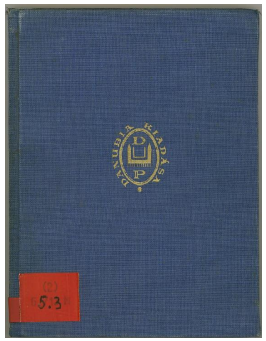

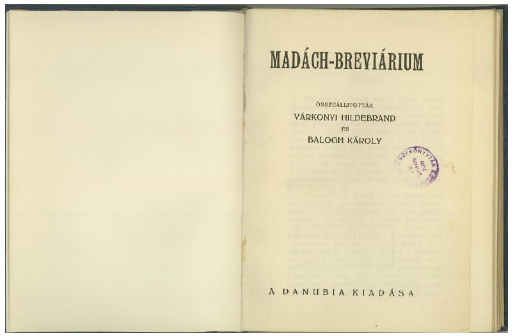

128. ábra

174. Bárdos József magánkiadásában megjelent „Útravaló Madách Imre tollából” címmel Madách Imre idézeteinek gyűjteménye a Dóra Kiadó (Nagykőrös) közreműködésével 63 l, 10 cm, bársony bevonatú kötésben (129. ábra).

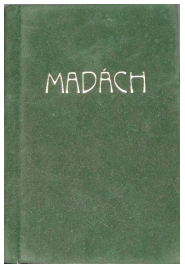

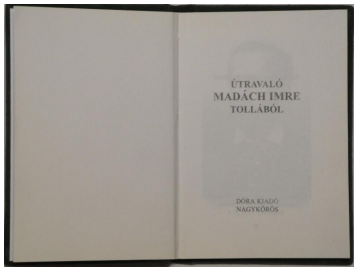

129. ábra

175. Gedényi Mihály válogatásában és összeállításában megjelent a „Madách-idézetek könyve” (Budapest, 1994, Fekete Sas Kiadó) 279 l, 16 cm, Kass János illusztrációival, Alexa Károly utószavával, egészvászon-kötésben, Kass János rézkarcának felhasználásával, Bátori Sándor által tervezett papír borítóval (130. ábra).

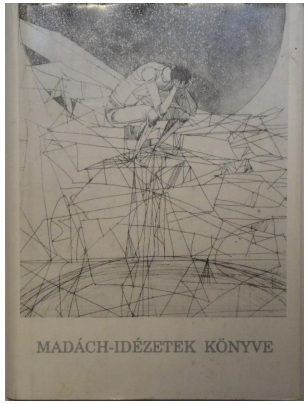

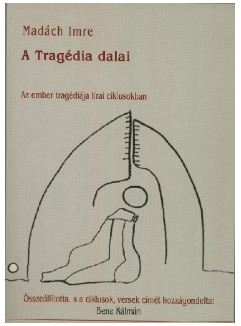

130. ábra 131. ábra

176. „A Tragédia dalai” címmel, „Az ember tragédiája lírai ciklusokban” alcímmel jelentek meg Bene Kálmán válogatásában a Tragédia verses részei, Majzik Andrea 13 illusztrációjával (Szeged, 2000, Bába és Társa Kft.), 212 l, 14 cm (131. ábra).

Madách Imre: Az ember tragédiája c. művének kiadásai az MTA Könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és a MOKKA adatbázisban

	Kiadó	Kiadás, megjegyzés	Év	*Lelőhely*
1.	Emich G.	1. kiadás	1861	R,
2.	Emich G.	2. kiadás (tetemesen javított kiadás)	1863	R, MTA, OSZK
3.	Athenaeum	3. kiadás (tetemesen javított kiadás)	1869	R
4.	Athenaeum	5. kiadás	1879	R, OSZK
5.	Athenaeum	6. kiadás	1884	R, OSZK
6.	Athenaeum	7. kiadás	1884	R, MTA
7.	Athenaeum	11. kiadás, Zichy Mihály 5 képével	1895	R, MTA, OSZK
8.	Athenaeum	15. kiadás, Zichy Mihály 5 képével	1897	R, MTA
9.	Athenaeum	Pesti Napló olvasóinak, Zichy M. 5	1897	R, MTA, OSZK
10.	Athenaeum	16. kiadás, Zichy Mihály 5 képével	1904	R, MTA, OSZK
11.	Athenaeum	21. kiadás, 5 Zichy rajz	1912	R, MTA, OSZK
12.	Athenaeum	22. kiadás, 5 Zichy rajz	1923	R, MTA, OSZK
13.	Athenaeum	23. kiadás, Babits M., 8 Zichy rajz	1923	R, MTA, OSZK
14.	Athenaeum	24. kiadás, Babits M., 8 Zichy rajz		R
15.	Athenaeum	25. kiadás, Babits M., 8 Zichy rajz	1925	R, OSZK
16.	Athenaeum	26. kiadás, Babits M., 8 Zichy rajz	1936	R, MTA
17.	Athenaeum	1. díszkiadás, Zichy M. 15 képével	1887	R, MTA
18.	Athenaeum	2. díszkiadás, Zichy M. 20 képével	1888	R
19.	Athenaeum	3. díszkiadás, Zichy M. 20 képével	1893	R, MTA, OSZK
20.	Athenaeum	4. díszkiadás, Zichy M. 20 képével	1895	R
21.	Athenaeum	5. díszkiadás, Zichy M. 20 képével	1898	R
22.	Athenaeum	6. díszkiadás, Zichy M. 20 képével	1905	R
23.	Athenaeum	1. népies kiadás	1886	R, MTA, OSZK
24.	Athenaeum	2. népies kiadás	1887	R, MTA, OSZK
25.	Athenaeum	3. népies kiadás	1893	R, MTA
26.	Athenaeum	4. népies kiadás	1897	R MTA, OSZK
27.	Athenaeum	5. népies kiadás	1905	R, MTA, OSZK
28.	Athenaeum	6. népies kiadás	1906	R, MTA, OSZK
29.	Athenaeum	7. népies kiadás	1923	(R) MTA, OSZK
30.	Athenaeum	6. népies kiadás, Kálmán M. bevez.		R
31.	Athenaeum	6. népies kiadás, magyarul, németül	1906	R
32.	Athenaeum	Iskolai Könyvtár, Alexander B.	1900	R, MTA
33.	Athenaeum	Alexander B. jegyzeteivel, 2. kiadás	1909	R
34.	Athenaeum	Alexander B. jegyzeteivel, 3. kiadás	1919	R, MTA, OSZK
35.	Athenaeum	Alexander B. jegyzeteivel, 4. kiadás	1921	R, MTA, OSZK
36.	Athenaeum	Alexander B. jegyzeteivel, 5. kiadás	1928	R,
37.	Athenaeum	Irodalmi Kincsek, Alexander B.	1906	R, MTA,
38.	Athenaeum	Madách Imre összes művei. Szerk.: Gyulai Pál, 1. kiadás	1880	R

	Kiadó	Kiadás, megjegyzés	Év	*Lelőhely*
39.	Athenaeum	Madách Imre összes művei. Szerk.: Gyulai Pál, 2. kiadás	1894	R
40.	Lampel R.	Remekírók Képes Könyvtára 12.	1903	R, MTA, OSZK
41.	Franklin	Magyar Remekírók 49.	1904	R
42.	Pantheon	Sorszám: 417, Harangi J rajzai	1920	R, MTA, OSZK
43.	Pantheon	kisalakú, Haranghy J. Rajzaival		R
44.	Pantheon	kisalakú		R, MTA
45.	Kner	Kner klasszikusok	1921	R, MTA
46.	Rózsavölgyi	A 2. kiadás szövege alapján	1922	R, MTA, OSZK
47.	Magy. Irod. Társ.	első szövegkritikai kiadás, 1. Tolnai	1923	R
48.	Tolnai Társ.	első szövegkritikai kiad., 2. kiadás	1924	R, MTA
49.	Lepage KvK.		1923	(R)
50.	Tolnai kiadó	kisalakú, Tolnai regénytár		R
51.	Lampel. R.	Császár Emő előszavával Magyar Dolgozók Könyvtára	1915	R, MTA
52.	Lampel R.	Katona: Bánk Bán, R. Bracco: Pietro Caruso, G.Verga: Parasztbecsület, Molière: A tudós nők, A szeleburdi	1912	R
53.	Lampel R.	Zichy Mihály rajzaival		R
54.	Franklin	Magyar Klasszikusok 30.		R
55.	Franklin		1942	R, MTA, OSZK
56.	Singer és Wolfner	Magyar Halhatatlanok sorozat	1933	R, MTA, OSZK
57.	M. Kiadók és Könyvkereskedők	+ Katona J.: Bánk bán + Vörösmarty M.: Csongor és Tünde	1933	R, MTA
58.	Tolnai Ny. Rt.	Pintér Jenő bevezetőjével	1934	R, MTA
59.	Madách Kiadó	Somogyi István rajzaival	1935	R, OSZK
60.	Tolnai Kiadó	Hankiss J. Jegyzeteivel		R
61.	Forrás Kiadó	Hankiss J. jegyzeteivel, 2. kiadás	1940	R
62.	Nógrádvm.-i Madách Társaság	Kardeván Károly jegyzeteivel	1942	R, MTA, OSZK
63.	Magyar Élet	Kardeván Károly jegyzeteivel	1948	R
64.	Pannonia, Pécs	Várkonyi előszó., Kákonyi I. rajzai	1945	R, MTA
65.	Révai Kiadó	Madách Imre összes művei. Szerk.: Halász G.	1942	R
66.	Helikon Kiadó	1. kiadás, Zichy Mihály rajzaival	1958	R, MTA
67.	Helikon Kiadó	2. kiadás, Zichy Mihály rajzaival	1960	R, MTA
68.	Helikon Kiadó	3. kiadás, Zichy Mihály rajzaival	1962	R, MTA
69.	Helikon Kiadó	minikönyv	1964	R, OSZK
70.	Kner Nyomda	minikönyv	1975	(R), OSZK
71.	Helikon Kiadó	Kass János rajzaival	1966	R, MTA, OSZK
72.	Helikon Kiadó	Kass János rajzaival	1980	R, MTA, OSZK
73.	Képzőműv. Alap	Három nyelven, részletek	1975	R, OSZK
74.	Szépirodalmi Kvk	Waldapfel J. tanulmányával	1954	R, MTA, OSZK
75.	Szépirodalmi Kvk	Waldapfel J. tanulmányával	1955	R, MTA, OSZK
76.	Szépirodalmi Kvk	Waldapfel J. tanulmányával	1956	R, MTA

	Kiadó	Kiadás, megjegyzés	Év	*Lelőhely*
77.	Szépirodalmi Kvk	kisalakú, Waldapfel J. tanulmány	1958	R, MTA
78.	Szépirodalmi Kvk	Madách Imre válogatott művei	1958	R
79.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1958	R, MTA, OSZK
80.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1959	R, OSZK
81.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1961	R, OSZK
82.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1963	R, MTA, OSZK
83.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1964	R, MTA
84.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1965	R
85.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1968	R
86.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1969	R
87.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1971	R
88.	Szépirodalmi Kvk	Diákkönyvtár	1975	R
89.	Szépirodalmi Kvk	+ Bánk bán	1960	R, MTA
90.	Szépirodalmi Kvk	OK, kisalakú, utószó: Hermann I.	1962	R, MTA, OSZK
91.	Szépirodalmi Kvk	OK, utószó: Hermann István	1967	R, MTA, OSZK
92.	Szépirodalmi Kvk	Iskolai Könyvtár	1964	R
93.	Szépirodalmi Kvk	+ Bánk bán + Csongor és Tünde	1965	R, MTA
94.	Szépirodalmi Kvk	kisalakú, Nagyajtay Teréz rajzai	1962	R
95.	Szépirodalmi Kvk	kisalakú, Nagyajtay Teréz rajzai	1964	R, OSZK
96.	Szépirodalmi	Katona J. és Madách I. válog. művei	1974	R
97.	Szépirodalmi	Magyar Drámaírók, 19. század	1984	R
98.	Szépirodalmi Kvk	+ Mózes, Kiskönyvtár	1974	R, MTA, OSZK
99.	Szépirodalmi Kvk	Klasszikus zsebkönyvtár, 1. kiadás	1982	R
100.	Szépirodalmi Kvk	Klasszikus zsebkönyvtár, 2. kiadás	1984	R
101.	Szépirodalmi Kvk	Klasszikus zsebkönyvtár, 3. kiadás	1986	R
102.	Szépirodalmi Kvk	Klasszikus zsebkönyvtár, 4. kiadás	1987	R
103.	Szépirodalmi Kvk	Bálint Endre illusztrációival	1972	R, MTA
104.	Szépirodalmi Kvk	Madách Imre válogatott művek szerk.: Horváth K, Kerényi F.	1989	R, MTA, OSZK
105.	Móra F. Kvk	„Küzdés az élet..."	1989	R, OSZK
106.	Móra F. Kvk	Diákkönyvtár	1977	R, OSZK
107.	Móra F. Kvk	Diákkönyvtár, 2. kiadás	1980	R, OSZK
108.	Móra F. Kvk	Diákkönyvtár, 3. kiadás	1982	R, OSZK
109.	Móra F. Kvk	Diákkönyvtár, 4. kiadás	1985	R, OSZK
110.	Kossuth Kiadó	+ Bánk bán	1960	R
111.	Kossuth Kvk	+ Goethe: Ős-Faust	1995	R
112.	Kossuth Kvk	magyarul, angolul, Jozefka A. rajzok	1998	R, OSZK
113.	Kossuth Kvk	magyarul, németül Jozefka A. rajzok	1999	R, OSZK
114.	American Found	Hevesi Sándor átdolgozásában	1956	R
115.	Bukarest, Áll. Irod. és Műv. K.	A Magyar Népközt. és a Román Népközt. közös kiadványa	1959	R, MTA
116.	Testvériség-Egység Kiadó	Újvidéki magyar nyelvű kiadvány	1956	R, MTA, OSZK
117.	Kriterion	Drámák sorozat	1973	R
118.	Dacia		1981	R

	Kiadó	Kiadás, megjegyzés	Év	*Lelőhely*
119.	Akadémiai kiadó	fakszimile kézirat kiadás	1973	R, MTA
120.	Nógrád megyei Múzeumok Ig.	hasonmás, melléklet: Kerényi F.: Az ember tragédiája újranyomott első kiadása elé	1983	(R) MTA, OSZK
121.	Pantheon Kiadó	Díszkiadás, Zichy M. rajzok	1993	R, MTA, OSZK
122.	Striker S. kiadás	Rekonstrukciós kiadás	1996	R, OSZK
123.	Argumentum Kvk	Kritikai kiadás, Kerényi F.	2005	R, OSZK
124.	Unikornis	Magyar Dráma Gyöngyszemei	1995	R
125.	Nemzeti Tankönyvkiadó	Madách Imre összes drámái Felfedezett klasszikusok	1994	R, OSZK
126.	Osiris	Magyar Dráma Antológiája I–II.	2005	R
127.	Editorg Kiadó	1. kiadás	1991	R, OSZK
128.	Editorg Kiadó	2. kiadás	1992	R, OSZK
129.	Editorg Kiadó	3. kiadás	1995	R, OSZK
130.	Ikon Kvk	Matúra Klasszikusok, Kerényi F.	1992	R, MTA
131.	Ikon Kvk	Matúra Klasszikusok, Kerényi F.	1993	R, OSZK
132.	Interpopulart KvK		1994	R, OSZK
133.	Interpopulart KvK		1995	R, OSZK
134.	Szép Szó Kvk			R, OSZK
135.	Ferenczy Kvk	utószó: Hankiss János	1996	R, MTA, OSZK
136.	Aranyeső Kiadó		1998	R, OSZK
137.	Osiris Kvk	utószó: Kerényi Ferenc	2004	R, OSZK
138.	Osiris Kvk	utószó: Kerényi Ferenc	2006	R, OSZK
139.	Diáktéka Kiadó		2000	R
140.	Diáktéka Kiadó		2004	R, OSZK
141.	Diáktéka Kiadó		2006	R, OSZK
142.	Black & White K.	Az irodalom remekei	2000	R, OSZK
143.	Műszaki K. Kiadó	Matúra Klasszikusok	2000	R
144.	Akkord Kiadó	Talentum Diákkönyvtár	1995	R, OSZK
145.	Akkord Kiadó	Talentum Diákkönyvtár	1997	R, OSZK
146.	Akkord Kiadó	Talentum Diákkönyvtár	1998	R, OSZK
147.	Akkord Kiadó	Talentum Diákkönyvtár	1999	R, OSZK
148.	Holló és tsa Kiadó	Holló Diákkönyvtár	1999	R, OSZK
149.	Holló és tsa Kiadó	Holló Diákkönyvtár	2001	R, OSZK
150.	Holló és tsa Kiadó		2004	R, OSZK
151.	Holló és tsa Kiadó		2008	R, OSZK
152.	Alexandra Kiadó	Klasszikusok Diákoknak sorozat	2000	R, OSZK
153.	Európa Kiadó	+ A civilizátor	2000	R, OSZK
154.	Európa Kiadó	+ A civizizátor	2003	R, OSZK
155.	Európa Kiadó	+ A civilizátor	2007	R, OSZK
156.	Szalay KvK.		1999	R, OSZK
157.	Papp Ker. Kft		2002	R, OSZK
158.	M-Érték Kiadó	Kötelezők (M)értékkel	2004	R, OSZK
159.	Puedlo Kiadó		2001	R, OSZK
160.	Puedlo Kiadó		2004	R, OSZK

	Kiadó	Kiadás, megjegyzés	Év	*Lelőhely*	
161.	Anno Kiadó		1996	R,	OSZK
162.	Magy. Könyvklub		2001	R,	OSZK
163.	Talentum Kiadó	Millenniumi Könyvtár	2000	R,	OSZK
164.	Népszabadság K.	A magyar irodalom remekei sorozat	2006	R,	OSZK
165.	Konsept-H	Könyv Kincstár 4. köt.	2009	R	
166.	Petőfi Irod. Múzeum	CD-n 20 nyelven	1999	R,	OSZK
167.	Madách Irod. Társ.	CD-n + kézirat, 1. és 2. kiad. hasonmás	1998	R,	OSZK
168.	Madách Irod. Társ.	Utószó: Andor Csaba, MK-13, 14	1999	R,	OSZK
169.	Madách Irod. Társ.		2002	R,	OSZK
170.	Orsz. Szabadműv. Tanács kiadása	Both Béla rendezői utasításaival	1948	R,	OSZK
171.	Szigligeti Színház műhelye sorozat	rendezői összeállítás	1980	R,	OSZK
172.	Athenaeum	Halász Gyula összeállítása	1899	R,	OSZK
173.	Danubia	Várkonyi Hildebrand és Balogh Károly összeállítása	1926	R,	OSZK
174.	Dóra Kiadó	Bárdos József összeállítása	1993	R,	OSZK
175.	Fekete Sas Kiadó	Gedényi Mihály összeállítása	1994	R,	OSZK
176.	Bába és Társa	Bene Kálmán összeállítása	2000	R,	OSZK

R: a MOKKA adatbázisban referálva
MTA: Az MTA Könyvtárában megtalálható
OSZK: Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható

Tárgymutató – Illusztrátorok szerint

kiadványszám

Bálint Endre 103
Effel, Jean 171
Farkas Imre 70
Haranghy Jenő 42, 43
Jozefka Antal 112, 113
Kass János 71, 72, 175
Kákonyi István 64
Majzik Andrea 176
Nagyajtay Teréz 94, 95
Somogyi István 59
Than Mór 2, 3, 4, 6, 23-28
Zichy Mihály 7–22, 40, 53, 66–68, 111, 121

Tárgymutató – Tanulmány-, jegyzetírók szerint

kiadványszám

Alexa Károly 175
Alexander Bernát 32–37, 41
Andor Csaba 166–168
Babits Mihály 12–16
Bene Kálmán 167, 168
Bérczy Károly 38, 39
Both Béla 170
Császár Ernő 51
Eisemann György 152
Halász Gábor 65
Hankiss János 60, 61, 135, 136
Hargittai György 111
Harsányi Zsolt 56
Hermann István 90, 91
Hevesi Sándor (színpadi átdolgozás) 114
Horváth Károly 104, 119
Illés Jenő 93
Kaiser László 144–147
Kántor Lajos 118
Karácsony Sándor 170
Kardeván Károly 62, 63
Kardos Albert 15, 16
Kármán Mór 30
Kerényi Ferenc 104, 120, 121, 123, 130, 131, 137, 138,143, 163
Király György 45

Magyar Fruzsina 171
Mészöly Gedeon 46
Nemeskürty István 125
Németh G. Béla 96
Palágyi Menyhért 40, 53
Páskándi Géza 117
Pintér Jenő 44, 58
Révai József 66–68
Rónay László 105
Sőtér István 78
Striker Sándor 122
Sükösd Mihály 127–129
Szabó József 79–88, 103, 106–109
Tolnai Vilmos 47, 48
Turcsányi Márta 153–155
Várkonyi Nándor 64
Voinovich Géza 54
Waldapfel József 74–77

Tárgymutató – Könyvkiadók szerint

kiadványszám

Akadémiai Kiadó 119
Akkord Kiadó 144–147
Alexandra Könyvkiadó 152
Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó 115
American Hungarian Studies Foundation 114
Anno Kiadó 161
Aranyeső Kiadóház 136
Argumentum Kiadó 123
Athenaeum 3–39, 172
Bába és Társa 176
Black & White Kiadó 142
Dacia Könyvkiadó 118
Danubia 173
Diáktéka Kiadó 139–141
Dóra Kiadó 174
Editorg Kiadó 127–129
Emich Gusztáv 1, 2
Európa Könyvkiadó 153–155
Fekete Sas Kiadó 175
Ferenczy Könyvkiadó 135
Franklin Társulat 41, 54, 55
Forrás Nyomdai Műintézet 61
Helikon Kaidó 66–69, 71, 72

Holló és Társa Kiadó 148–151
Ikon Kiadó 130, 131
Interpopulart Könyvkiadó 132, 133
Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 73
Kner Könyvnyomtató 45, 70
Kriterion Könyvkiadó 117
Konsept-H Kiadó 165
Kossuth Kiadó 110–113
Lampel R. Kiadó 40, 51–53
Lepage Könyvkiadóvállalat 49
Madách Irodalmi Társaság kiadványai 166–168
Madách Könyvkiadó 59
Magyar Élet Kiadó 63
Magyar Könyvklub Kiadó 162
Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete 57
Magyar Népművelők Társasága 60
Magyar Tud. Társulatok Sajtóvállalata 47, 48
M-Érték Kiadó 158
Móra Ferenc Kiadó 105–109
Műszaki Könyvkiadó 143
Nemzeti Tankönyvkiadó 125
Népszabadság Kiadó 164
Nógrád Megyei Múzeumok Kiadóvállalata 120
Nógrádvármegyei Madách Társaság 62
Orsz. Szabadművelődési Tanács 169
Osiris Kiadó 126, 137, 138
Pannonia Kiadó 64
Pantheon Kiadó 42–44, 121
Papp-Ker Kft. 157
Puedlo Kiadó 159, 160
Révai Kiadó 65
Rózsavölgyi és társa kiadó 46
Singer és Wolfner Rt. 56
Striker Sándor kiadása 122
Szalay Könyvkiadó 156
Szépirodalmi Könyvkiadó 74–104
Szép Szó Kiadó 134
Szigligeti Színház kiadványa 170
Talentum Kiadó 163
Tolnai Kiadó 50, 58, 60
Tolnai Társaság 48
Unikornis Kiadó 124

Utószó helyett

Az ember tragédiája kiadásai 1900-ig

Ismeretes, hogy a Tragédia első kiadása 1861-es évszámmal, de már 1862 januárjában jelent meg, a Kisfaludy Társaság kiadásában, Emich Gusztáv nyomdájában. Az 1863 márciusában megjelent „tetemesen javított” második kiadásnak Emich Gusztáv volt a kiadója is. Madách Imre vele kötött szerződése[1] a harmadik kiadásra is kiterjedt, azt azonban már az időközben megalakult Athenaeum Rt. jelentette meg. A címoldalon szereplő évszám 1869, a megjelenés éve azonban 1870. Valóban, a Vasárnapi Újság 1870. márc. 6-án számolt be arról, hogy a mű megjelent.[2] Ettől kezdve hosszú időn keresztül kizárólag a Athenaeumnál jelentek meg a mű magyar nyelvű kiadásai, mivel a szerző fia, Madách Aladár kizárólagos jogokat adott a kiadónak.

Előbb Bérczy Károly, az ő halála után pedig (1867. dec. 11.) Gyulai Pál foglalkozott Madách műveinek gyűjteményes kiadásával, aki már 1875-ben kapcsolatban állt a költő fiával.[3] 1875. máj. 28-án Madách Aladár levelében felajánlotta az Athenaeumnak az összkiadás egyszeri megjelentetési jogát (600 forint ellenében, kb. 40–50 ív terjedelemben, 1000 példányban).[4] Végül a *Madách Imre összes művei* címoldalán 1880-as évszámmal jelent meg (bár 1879. aug. 24-re datált előszóval, és mint látni fogjuk, valóban 1879-ben).

Madách főművének negyedik kiadásáról nem szólnak a bibliográfiák. Valóban: olyan kiadás, amelyben ez a sorszám szerepelne, sohasem jelent meg. De volt, kellett lennie, máskülönben nem írta volna a kiadó a címoldalán 1879-et feltüntető könyvbe, hogy 5. kiadás. A magyarázat kézenfekvő: negyedik alkalommal ugyanis nem önálló műként, hanem a háromkötetes összkiadás részeként, annak második kötetében jelent *volna* meg a Tragédia, más drámákkal együtt, amelyeknek történetesen az volt az első kiadásuk, így valóban félrevezető lett volna a négyes sorszám használata. (Más kérdés, hogy ténylegesen ötödszörre jelent meg a negyediknek szánt kiadás.) Eszerint tehát a 4. és 5. kiadást is az Athenaeum jelentette meg, bár különös módon a 4-et 1880-as, az 5-et 1879-es évszámmal. Ez ugyan kétségkívül zavaró, ám megmagyarázható: lehetséges, hogy a kiadó csak utólag, a kész példányok kinyomtatása után döntött arról, hogy előbb az 5. kiadást terjeszti, és csak azután az összkiadást, benne a főmű 4-nek szánt megjelenésével. Vagyis eszerint, ha a kiadások tényleges sorrendjét és nem a kiadói szándékot nézzük, akkor a címoldalán 5-ös sorszámmal megjelent volt időrendben a 4. kiadás, az időrendben 5. pedig az összkiadásban szereplő, a kiadó által 4. kiadásnak tekintett szöveg. (A kiadások fölcserélésében a kiadó üzletpolitikája is szerepet játszhatott. Talán rájöttek arra, hogy közvetlenül az összkiadás után nehezebb eladni a főművet, mint fordítva, hiszen a főmű felkeltheti az érdeklődést a szerző egyéb munkái iránt is, ezért célszerű azokat később megjelentetni.)

A zavarra és a korabeli nyomdai és kiadói gyakorlatra egyaránt magyarázatot kapunk, ha tüzetesen szemügyre vesszük a két könyvet. A Tragédia szövegének két tördelése (betűfajtája és -mérete stb.) tökéletesen azonos, az oldal- és ívszámozástól eltekintve olyan, mintha azonos nyomatok készültek volna mindkét kiadáshoz. Ez persze éppen azért nem képzelhető el, mert az összkiadás második kötetében (a művek keletkezési sorrendjének megfelelően) csak a 257. lapon kezdődik a Tragédia. Mégis lehetséges, sőt, az oldalképek tüzetesebb vizsgálata alapján nagyon is valószínű, hogy valóban csak egyszer szedték ki a Tragédia szövegét, és csak a legfelső sorban szereplő oldalszámozást, ill. a legalsó sorban (az ív első és harmadik oldalán) szereplő ívszámozást cserélték ki, de ettől eltekintve a többi sort lényegében érintetlenül hagyták.

De vajon lehet-e bizonyítani, hogy az összkiadás II. kötetét, annak ellenére, hogy 1880-as évszám áll az elején, előbb nyomtatták ki, mint az 5-nek szánt kiadást, címoldalán 1879-cel? Igen, lehet. Mert az összkiadás tördelésénél nem voltak eléggé körültekintőek a nyomdában; a Tragédia szövegének ugyanis a 261. oldalon kellett volna kezdődnie. A magyarázathoz nézzük meg, hogy milyen baj származott ebből a meggondolatlanságból. 257 = 16 × 16 + 1, vagyis a szöveg a 17. ív első oldalán kezdődött. Amikor ugyanezt az ívet betették az 5-nek szánt kiadásba, és annak első és harmadik oldalán alul az ívszámozást 17-ről 1-re módosították, nyomban kiderült, hogy baj van: ez már a mű szövege, ami elé be kell tenni a címoldalt és az előzéklapot, vagyis az első ív első oldala valójában a könyv ötödik oldala lesz! De ekkor már nem lehetett orvosolni a bajt; mit volt mit tenni, egy negyed ívet (négy oldalt) beiktattak az első ív elé. Ilyen esetben egyébként általában az volt a szokás, hogy mégis az első ív első oldalát tekintették a könyv első oldalának, és ami előtte volt, azt római számokkal látták el. (Ez történt pl. a Tragédia első, 1865-ben megjelent német fordítás-kötetével. Lényegében ugyanazt a könyvet két különböző kiadó jelentette meg, terjedelmileg is nagyon eltérő előszavakkal. A két nyomat, a Tragédia két német szövege az első oldaltól az utolsóig egyezik, ám ami az első oldal előtt van, vagyis az előzéklap, a címoldal és az előszó, az teljesen eltérő, és római számokkal számozott. Ugyancsak római számokkal jelölt az összkiadás első kötetének első negyven oldala – két és fél ív –, meghagyva a lehetőségét annak, hogy később esetleg más bevezetővel jelenjék meg ugyanaz a könyv; ebben az esetben az oldalszámozáson sem kell változtatni.) Ami történt, az meglehetősen rendhagyó, hiszen az első íveknél gyakorlatilag mindig hiányzik az ívszámozás. Nemcsak ízléstelen, de funkciótlan is lenne, ha az előzéklapon és a címoldalon, vagyis az első és harmadik oldalon szerepelne. (Az ívszámozás a hagyományos könyvnyomtatásnál azért szükséges, hogy segítse az ívek összehordását, és megakadályozza azok keveredését. Ám az, hogy melyik egy könyv első íve, mindig egyértelmű. Ennek megfelelően általában csak a második és további íveknél van ívszámozás.) Itt azonban – igaz, már a szövegben – mégiscsak szerepel! Ezek után világos, hogy nem készülhetett az 5-nek nevezett kiadás az összkiadás előtt, mert akkor éppen fordítva, az összkiadásnál származhatott volna zavar abból, hogy a 257. és nem a 261. oldalra kerül a főmű első sora (amit persze az előző 256 oldal kis mértékű áttördelésével orvosolni lehetett volna). Az 5. kiadást tehát valóban 5-ként nyomtatták, noha címoldalára korábbi évszámot írtak, és mint látni fogjuk, előbb is kezdték meg az árusítását.

Az összkiadás második kötetét, benne a főművel, mindenképpen előbb kellett nyomtatni, mint az 5. (és további) kiadást, függetlenül attól, hogy a címoldalra milyen évszám került, s hogy mikor kezdték el terjeszteni a könyvet. Másképp ugyanis kétszer kellett volna elvégezni ugyanazt a munkát! (Előbb 1-től számozva az oldalakat, aztán 257-től, majd megint 1-től.) Ami világos volt: Madách sikeres szerző, de csak a Tragédia tette őt azzá. Az összkiadás egyszeri alkalom (mint utóbb kiderült, 15 évvel később mégis újra meg kellett jelentetni), a Tragédia viszont évről évre visszatérő sikermű lehet. Tehát előbb ki kell szedni az összkiadást, és azon belül a főművet, amelyet utóbb, a lap- és ívszámozás korrekciójával hosszú időre félre le-

het tenni, vagyis – mai szóhasználattal élve – változatlan utánnyomásokat lehet készíteni a műről. Akkoriban ezt a fogalmat még nem használták, ehelyett általában minden utánnyomást új kiadásként tüntettek fel. Vagy (mint látni fogjuk) olykor fel sem tüntették az új kiadás tényét és sorszámát, de mégis számon tartották.

Egyébként az biztos, hogy az 5. kiadás előbb jelent meg, mint a háromkötetes összkiadás, benne a Tragédia 4. kiadásával, függetlenül attól, hogy annak egyes köteteit mikor nyomták. A Vasárnapi Újság aug. 3-i, ill. okt. 26-i számában jelezte, hogy az 5. kiadás, ill. az összkiadás (nyilván az előző hét folyamán) megjelent.[5]

Az összkiadás (4. kiadás) II. kötetének végén hibajegyzék található: a felsoroltak közül 12 hiba *Az ember tragédiája* szövegében szerepel. Ezek közül egyetlen egy sincs kijavítva az 5. kiadásban: a két kiadás, beleértve a hibákat is – egy később említendő súlyos hibától eltekintve –, tökéletesen egyezik.

Ugyanakkor az 1884-ben megjelent 6. kiadás, noha első pillanatban tökéletesnek látszik az egyezése az 5. kiadással, néhány sajtóhibát orvosolt. (Az 1. melléklet az összkiadás II. kötetének hibajegyzéke, a 2. melléklet a három kiadás egyazon helyét mutatja egymás alatt.) De nem mindegyiket. A 4. kiadásban feltüntetett 12 sajtóhiba közül hatot kijavított, ötöt nem, egy hibás szót pedig újabb hibás szóra cserélt. A 4. kiadás 354. oldalán szereplő 'szezénynek'-ből a 6. kiadás 102. oldalán 'szegénynek' lett; ez ugyan értelmes szó, de Madách szövegében 'szerénynek' áll.

260. 5. alul: minden olv. mig minden.
279. 5. „ egyiránt olv. egyaránt.
283. 8. „ téved (*utána vessző.*)
284. 8. „ hogya olv. hogyha.
354. 8. „ szezénynek olv. szerénynek.
357. 10. „ mind olv. mint.
359. 6. felül: földbő olv. földből.
366. 3. alul: O olv. ő.
413. 8. felül: ép' ott olv. épen ott.
416. 2. alul: nehány olv. néhány.
440. 11. „ ábránd. (*utána vessző.*)
471. 2. felül: Isteségnek olv. Istenségnek.

1. Melléklet: az első összkiadás II. kötetének hibajegyzéke

De nem ez volt a fő baj! A gondosan előkészített összkiadás kinyomtatása után túl gyorsan készült az előbbre sorolt 5. kiadás. Szerencsére a vásárlók már akkoriban is ritkán olvasták végig figyelmesen a könyveket, inkább csak átlapozták, aztán félretették azokat. Így történhetett meg, hogy mindmáig senki sem tette közzé, hogy az 5. kiadás valójában selejt volt, amelyet (ha a kiadó nyomban észrevette volna a hibát) azonnal ki kellett volna vonni a forgalomból, aztán szétszedni, két ívet megcserélni, és újrakötni. Az történt ugyanis, hogy a 4. kiadás ívszámainak módosítását elhibázták, és egy helyen fölcserélődött a sorrend, vagyis két 16 oldalas ív sorrendje megfordult, ami (figyelembe véve az előttük lévő, ill. utánuk követ

kező íveket) azt jelenti, hogy három helyen is egészen más szövegrésznél (16 oldallal később, ill. előbb) folytatódik a szöveg. A 148. oldal végén a londoni színnek ez a sora áll: „Rabszolgákkal gúlát ma nem emelnek." A következő oldal egy jóval későbbi résszel, az első tanuló megszólalásával („Vígan, fiúk…) folytatódik, majd a 164. oldal végén a kéjhölgy a sírgödörbe ugrik, és rögtön ezután a 165. oldalon Lucifer felel Ádámnak a 148. oldal végén szereplő szavaira. (Lásd: 3. melléklet!) Ez egyúttal döntő bizonyítéka annak, hogy valóban az összkiadás kinyomtatása után félretett, majd megváltoztatott ív- és lapszámozással újra kinyomtatott példányok alkották az 5. kiadást, a hibát ugyanis csakis az utólagos változtatás idézhette elő. Annak ellenére, hogy az 5. kiadásból nem lett botrány, a kiadó nyilván észrevette a hibát, mert a 6. kiadásban a helyükre kerültek az ívek.

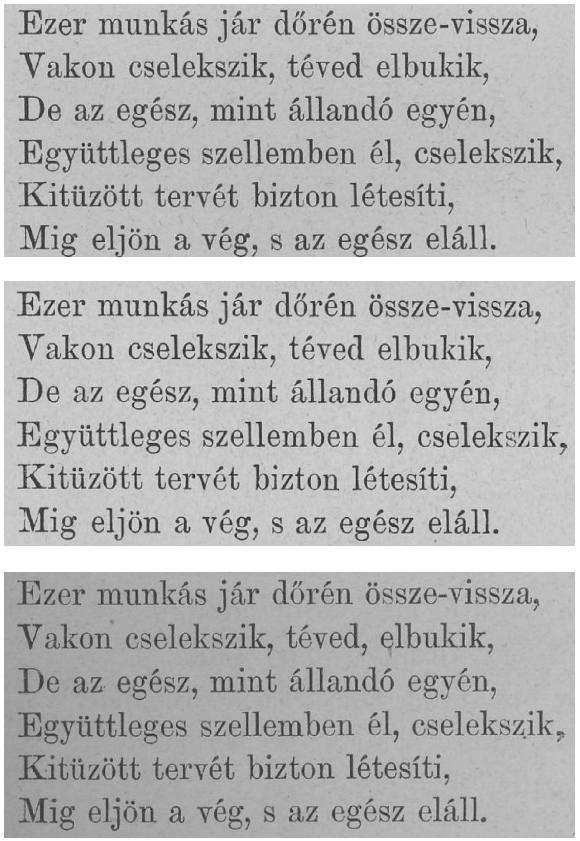

Ezer munkás jár dőrén össze-vissza,
Vakon cselekszik, téved elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Kitüzött tervét bizton létesíti,
Mig eljön a vég, s az egész eláll.

Ezer munkás jár dőrén össze-vissza,
Vakon cselekszik, téved elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Kitüzött tervét bizton létesíti,
Mig eljön a vég, s az egész eláll.

Ezer munkás jár dőrén össze-vissza,
Vakon cselekszik, téved, elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Kitüzött tervét bizton létesíti,
Mig eljön a vég, s az egész eláll.

2. Melléklet: fent az összkiadás, középen az 5. kiadás, lent a 6. kiadás

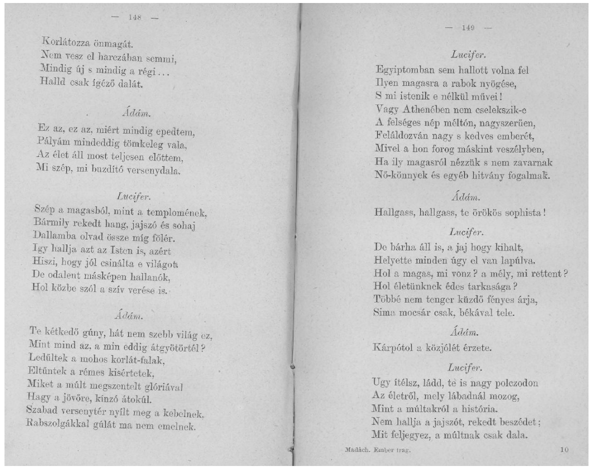

— 148 —

Korlátozza önmagát.
Nem vesz el harczában semmi,
Mindig új s mindig a régi…
Halld csak ígéző dalát.

Ádám.

Ez az, ez az, miért mindig epedtem,
Pályám mindeddig tömkeleg vala,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.

Lucifer.

Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
Dallamba olvad össze míg fölér.
Igy hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképen hallanók,
Hol közbe szól a szív verése is.

Ádám.

Te kétkedő gúny, hát nem szebb világ ez,
Mint mind az, a min eddig átgyötörtél?
Ledűltek a mohos korlát-falak,
Eltűntek a rémes kisértetek,
Miket a múlt megszentelt glóriával
Hagy a jövőre, kinzó átokúl.
Szabad versenytér nyílt meg a kebelnek.
Rabszolgákkal gúlát ma nem emelnek.

— 149 —

Lucifer.

Egyiptomban sem hallott volna fel
Ilyen magasra a rabok nyögése,
S mi istenik e nélkül művei!
Vagy Athenében nem cselekszik-e
A felséges nép méltón, nagyszerűen,
Feláldozván nagy s kedves emberét,
Mivel a hon forog máskint veszélyben,
Ha ily magasról nézzük s nem zavarnak
Nő-könnyek és egyéb hitvány fogalmak.

Ádám.

Hallgass, hallgass, te örökös sophista!

Lucifer.

De bárha áll is, a jaj hogy kihalt,
Helyette minden úgy el van lapúlva.
Hol a magas, mi vonz? a mély, mi rettent?
Hol életünknek édes tarkasága?
Többé nem tenger küzdő fényes árja,
Sima mocsár csak, békával tele.

Ádám.

Kárpótol a közjólét érzete.

Lucifer.

Ugy ítélsz, ládd, te is nagy polczodon
Az életről, mely lábadnál mozog,
Mint a múltakról a história.
Nem hallja a jajszót, rekedt beszédet;
Mit feljegyez, a múltnak csak dala.

Madách. Ember trag. 10

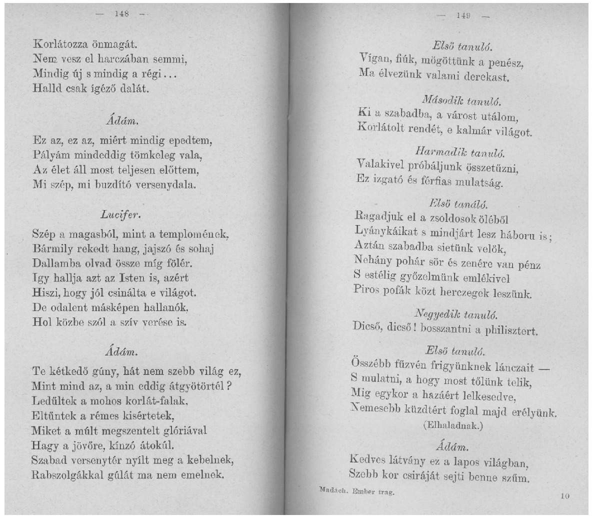

— 148 —

Korlátozza önmagát.
Nem vesz el harczában semmi,
Mindig új s mindig a régi…
Halld csak ígéző dalát.

Ádám.

Ez az, ez az, miért mindig epedtem,
Pályám mindeddig tömkeleg vala,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.

Lucifer.

Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
Dallamba olvad össze míg fölér.
Igy hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképen hallanók,
Hol közbe szól a szív verése is.

Ádám.

Te kétkedő gúny, hát nem szebb világ ez,
Mint mind az, a min eddig átgyötörtél?
Ledűltek a mohos korlát-falak,
Eltűntek a rémes kisértetek,
Miket a múlt megszentelt glóriával
Hagy a jövőre, kínzó átokúl.
Szabad versenytér nyílt meg a kebelnek,
Rabszolgákkal gúlát ma nem emelnek.

— 149 —

Első tanuló.

Vígan, fiúk, mögöttünk a penész,
Ma élvezünk valami derekast.

Második tanuló.

Ki a szabadba, a várost utálom,
Korlátolt rendét, e kalmár világot.

Harmadik tanuló.

Valakivel próbáljunk összetűzni,
Ez izgató és férfias mulatság.

Első tanáló.

Ragadjuk el a zsoldosok öléből
Lyánykáikat s mindjárt lesz háboru is;
Aztán szabadba sietünk velök,
Nehány pohár sör és zenére van pénz
S estélig győzelmünk emlékivel
Piros pofák közt herczegek leszünk.

Negyedik tanuló.

Dicső, dicső! bosszantni a philisztert.

Első tanuló.

Összébb fűzvén frigyünknek lánczait —
S mulatni, a hogy most tőlünk telik,
Mig egykor a hazáért lelkesedve,
Nemesebb küzdtért foglal majd erélyünk.
(Elhaladnak.)

Ádám.

Kedves látvány ez a lapos világban,
Szebb kor csiráját sejti benne szűm.

Madách. Ember trag. 10

3. Melléklet: fent az 5. kiadás, lent a 6. kiadás

Az 5. kiadással egy korszak lezárult; az 1880-as évek közepére négy fontos esemény határozta meg a további kiadásokat. Sorrendben az első: 1883. szeptember 21-én Paulay Ede rendezésében a Nemzeti Színház bemutatta *Az ember tragédiáját*, és ettől kezdve a mű nemcsak sikeres, de népszerű is lett (ami rövidesen megmutatkozott az ún. népies kiadásokban). A második: az 1884. évi XVI. tc., amely a szerzői jogról szólt.[6] A harmadik: elkészült Zichy Mihály illusztráció-sorozata a *Tragédiá*hoz. A negyedik: 1886-ban publikálták a fotóheliogravür Karel Klic által Bécsben kifejlesztett, nyomdai sokszorosításra alkalmas formáját.

Ebben az új helyzetben az Athenaeum 1884-ben szerződést kötött Madách Aladárral. A kiadó kizárólagos jogot szerzett Madách valamennyi művének a magyar nyelvű kiadására 1897-ig, majd a későbbiekben a szerzői jog lejártáig, vagyis 1914-ig.[7] (Az 1884. évi XVI. tc. 11. §-a szerint a szerzői jogvédelem az alkotó halálát követően 50 évig állt fenn.) Zichy Mihállyal kötött szerződés azonban nem maradt fenn a kiadó iratai között, aminek az lehet az oka, hogy bár az említett törvény IV. fejezete a művészeti alkotásokról szólt, a könyvillusztrációk alkotóit azonban nem védte a törvény. A 62. §. 4. pontja szerint nem tekintendő a szerzői jog bitorlásának: „4. az egyes művek utánképzésének csupán a szöveg értelmezése végett, a cél által indokolható korlátolt terjedelemben felvétele olyan munkába, mely lényegénél fogva önálló írói műnek tekintendő."

A mű 6. és 7. kiadása is 1884-ben jelent meg, ám a 8., 9. és 10. kiadásnak semmi nyoma. Mivel nem feltételezhetjük sem azt, hogy három kiadás valamennyi példánya elkallódott volna, sem pedig azt, hogy a kiadó ilyen mértékű hibát követett el, így csak egy magyarázat marad: a fennmaradt, de sorszámmal nem, vagy más módon jelölt kiadások között kell a 8–10. kiadásokat keresnünk.

De lássuk, mi is történt valójában! 1886-tól az Athenaeum egymással párhuzamosan kétféle (1895-től háromféle) Tragédia-kiadást terjesztett. Volt egy ún. díszkiadás, amelyben első alkalommal 15, majd a későbbiekben 20 Zichy-illusztráció jelent meg, gerincmagassága pedig 34 cm volt, vagyis album méretű (nagy 4º formátumú, ahogyan akkoriban nevezték). Ennek hat díszkiadása látott napvilágot; az első értelemszerűen számozatlan volt, a többiben azonban szerepelt a díszkiadás sorszáma. A műveket előbb bemutatták a nagyközönségnek is: „A műcsarnok kiállítását nagy közönség látogatja napközben úgy, mint az esti villamos világítás mellett. A kiállítás érdekességét legjobban *Zichy* Mihálynak a Madách «Ember tragédiájához» készített illusztrációi emelték, melyek e héten érkeztek meg Oroszországból. Az illusztrációk tizenöt nagy kartonon vannak s az «Ember tragédiájá»-nak az Athenaeum-társulatnál megjelenő díszkiadásához készültek."[8] A lap egy későbbi híradásában arról is beszámolt, hogy miért növekedett meg az illusztrációk száma: „**Az ember tragédiája és a cárné.** Érdekes hírt olvasunk egyik lapban Szentpétervárról. Eszerint Zichy Mihály geniális művészünk a Madách halhatatlan művéhez készített kartonjai által annyira fölébreszté a cárné figyelmét e nagy mű iránt, hogy az uralkodónő ismerni vágyott a magyar költészet e kiváló termékét. Kívánságának Zichy eleget teendő, az «Ember tragédiájá»-nak német fordítását, a Siebenlist Józsefét nyújtá át a felséges asszonynak. A cárné annyira érdeklődött ennélfogva a mű iránt, hogy Zichyt megkérte, egészítené ki kartonjait (melyek több tárlaton láthatók voltak), minden egyes jellemzetesebb jelenetről adva képet. Zichy ennélfogva 45-re egészíti ki a kartonok számát, s most dolgozik rajtuk, egy év alatt remélve befejezhetni azokat. Minden új kartont, amint készen van, azonnal a cárné elé tartozik terjeszteni."[9] Nem tudjuk, végül hány képpel készült el Zichy, de az biztos, hogy a későbbi díszkiadásokban egyöntetűen 20 kép szerepel. (Szentpéterváron, az Állami Orosz Múzeumban Zichy Mihály vázlatai 2002-ben még megtalálhatók voltak – Róka Enikőnek, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársának szóbeli közlése –, bár azok számáról semmit sem tudunk.) A díszkiadás érdekessége, hogy Zichy rajzait a fotóheliogravür technikájával sokszorosították (korabeli magyar szóhasználattal: rézfénymetszet), vagyis egy vadonatúj, az első kiadást megelőző évben publikált olyan eljárással, amelyet aztán hosszú évtizedeken át a legigényesebb grafikai sokszorosító eljárások között tartottak számon.

A díszkiadás mellett volt egy ún. népies kiadás, amely összesen hét kiadást ért meg, csak a költő képe szerepelt benne, gerincmagassága pedig 15 cm volt. Lehettek volna egyéb, méretükben a díszkiadás és a népies kiadás közé eső, a 6. és 7. kiadással egyező (18–20 cm körüli) számozatlan kiadások is, de ilyenek valószínűleg nem voltak. Voinovich Géza ugyan azt írta, hogy a harmadik kiadás után: „változatlan szöveggel nagy 8º alakban, 1904-ig 16 kiadás. Az újabb kiadásokat a költő arcképe s Zichy Mihály öt fény-nyomatú képe díszíti.

Így adta, a kézirat egy lapjának hasonmásával, karácsonyi ajándékul olvasóinak a *Pesti Napló,* 1897. Az a 17-ik ily kiadás."[10] Ilyen nagy nyolcadrét alakú kiadás azonban 1884 és 1894 között nem jelent meg. Voinovich pontatlan (ha 1904-ig 16 kiadás jelent meg, akkor a 17. nem jelenhetett meg 1897-ben), és egyetlen más forrás sem erősíti meg, hogy lettek volna ilyen kiadások. Amit perdöntőnek kell tekintenünk: a *Magyar Könyvészet* szerint is az egyetlen nagy nyolcadrét alakú (a 4–7. kiadásokkal egyező méretű) megjelenése a műnek az 1895-ben másodszor közre adott háromkötetes összkiadás volt.[11]

Ezek után csak találgatni lehet, hogy a kiadó valójában mit tekinthetett 8., 9. és 10. kiadásnak. Az első három díszkiadást? Vagy az első három népies kiadást? Ez ma már eldönthetetlen kérdés.

Akárhogyan is történt, a 11. kiadás 1895-ös évszámmal, de valójában már 1894 végén megjelent, az ugyancsak 1895-re datált, és valóban abban az évben napvilágot látott második összkiadáshoz hasonlóan.[12]

Az Athenaeumnál megjelent kiadásokat 1900-ig a 4. melléklet foglalja össze. A kiadások sorszámánál szögletes zárójelben szerepelnek a kötetben nem található, ill. az ott közölttől vagy a kiadói szándéktól eltérő sorszámok, a megjelenés idejénél pedig az egyéb forrásokból megállapítható időpontok. Az első népies kiadás[13] egyébként megelőzte az első díszkiadást.[14]

Az biztos, hogy a későbbiekben a kiadások sorszámozásában még nagyobb zavar mutatkozott, annak ellenére, hogy a speciális sorozatoknál (díszkiadások, népies kiadások, majd az 1900-tól – valójában 1899-től[15] – megjelenő Alexander Bernát-féle magyarázatos kiadások) ilyen zavar nincsen. Van viszont másféle, s ez jól mutatja, hogy – miként az 5. kiadásnál – a későbbiekben is vétett hibát a kiadó. Sőt, a kiadás sorszámozásának egyértelmű hibájára is találunk példát. A 3. díszkiadás ugyanis 1893-ban, a 4. 1895-ben jelent meg. Ennek ellenére léteznek a díszkiadásnak olyan példányai, amelyeknek a címoldalán 3. díszkiadás és 1895-ös évszám szerepel. (Hasonló mutációról lehet szó, mint a 6. népies kiadásnál, amelynek van 1906-os, 1913-as és kiadási évet nem tartalmazó változata is. Lásd: 32. tétel!)

A 15. kiadás 1897-ben, a 16. 1904-ben jelent meg. Csakhogy 1897 és 1904 között is volt több kiadása a műnek: díszkiadás, népies kiadás, magyarázatos kiadás, ám ezúttal ezek egyikét sem számolta a kiadó.

A XIX. századi kiadásoknak, minden fogyatékosságuk és esetlegességük ellenére, volt egy nem lebecsülendő tulajdonságuk: tartalmazták a megjelenés évét. Előfordult ugyan, hogy kicsit előbb vagy később, az előző év végén, vagy a következő év elején szóltak az első híradások a tényleges megjelenésről, de ezektől az apró pontatlanságoktól eltekintve, az évszám megbízható útbaigazítást nyújtott a megjelenésről. Éppen ezért a 4. mellékletben szereplő lista remélhetőleg a későbbiekben sem szorul majd kiegészítésre, jóllehet az adatai még pontosíthatók. Így pl. a korabeli napilapok híradásai alapján valószínűleg pontosabban meghatározható lesz a 6. és 7. kiadás, továbbá a 2., 3. és későbbi díszkiadások és népies kiadások megjelenési időpontja.

[1.] 1861 [1862. jan. 13.]
2. 1863 [1863. márc. 15. előtt]
3. 1869 [1870. márc. 6. előtt]
5. 1879 [1879. aug. 3. előtt]
[4.]: [1. össz.] 1880 [1879. okt. 26. előtt]
6.: 1884
7.: 1884
[8.] [1.] dísz: 1887 [1886. nov. 28. előtt] [1.] népies: 1886 [1886. jún. 20. előtt]
[9.] 2. dísz: 1888 2. népies: 1887
[10.] 3. dísz: 1893 3. népies: 1893
11.: 1895 [1894. nov. 11. előtt]
[12.] 2. össz.: 1895 [1895. máj. 19. előtt]
[13.] 4. dísz: 1895 [20 ill.]
[14.] 4. népies: 1897
15.: 1897 [A „Pesti Napló" olvasóinak] 1897
5. dísz: 1898
Alexander Bernát magyarázataival 1900 [1899. nov. 19. előtt]

4. melléklet: A *Tragédia*-kiadások 1900-ig, szögletes zárójelben a kötetben nem szereplő, más forrásból vett információkkal

A Tragédia illusztrációi

Könyvtörténeti szempontból Madách főművének illusztrációi is figyelemre méltóak. Zichy Mihállyal hosszú évtizedeken át senki sem mert versenyre kelni, és nyilván az Athenaeum Kiadó is elégedett volt a minden várakozást felülmúló sikerrel. Miután azonban 1914-ben az 50 éves szerzői jogi oltalom lejárt, más kiadók is megjelentethették a *Tragédiát*. Meg is jelentették, a maguk egyéni ízlése szerint, egyes esetekben újabb illusztráció-sorozatokkal.

Az első ilyen sorozat Haranghy Jenőé volt. A Pantheon Kiadó egy új illusztráció-sorozattal, de lényegében az Athenaeum kiadási politikáját folytatta. Vagyis párhuzamosan megjelentetett egy nagy alakú díszkiadást és egy kis formátumú, rosszabb minőségű papírra nyomtatott kiadást (lásd: 42. és 43. tétel!). Ez utóbbit ugyan nem nevezte népies kiadásnak, és Haranghy Jenő képsorozatának egy (a szerényebb nyomdatechnikához igazodó) egyszerűsített változatát is közre adta benne, de azért ugyanolyan jelentős volt a különbség a méretek és minőség tekintetében, mint az Athenaeum díszkiadása és népies kiadása között. A másik változtatás az volt, hogy az összesen 550 példányban megjelentetett díszkiadáson belül volt 500 db ún. amatőr és 50 db bibliofil példány; az utóbbiaknál minden egyes példány kötéstábláját a művész eredeti, egymástól különböző festménye díszítette.

A szerény példányszámok is jelzik: a világháború után kevesen engedhették meg maguknak, hogy díszkiadást vegyenek. Ellentétben az Athenaeum hat díszkiadásával, a Pantheon Kiadó egyik változatát sem adta ki ismételten. A kereslet visszaesése tartós lehetett, hiszen csak 1935-ben jelent meg ismét illusztrált Tragédia, ezúttal Somogyi István 10 tusrajzával, majd ezt követően 1948-ban, Kákonyi István fametszeteivel. S hogy ez alapvetően a kiadókon (közvetve pedig a megcsappant

keresleten) múlt, azt bizonyítja az a tény, hogy közben azért születtek új illusztrációk, sőt, illusztrált Tragédia-kiadások is, de azok nem Magyarországon (és nem magyar nyelven) jelentek meg.

A magyar szerzőkre szorítkozva (mivel voltak olyan Tragédia-fordítások is, amelyeket az illető ország művésze illusztrált): Fáy Dezső fametszetei egy olasz kiadásban jelentek meg, Buday György fametszetei pedig az 1936-os svéd kiadásban. Érdekes, hogy Buday György, akit nemzetközileg is számon tartanak, a magyar nyelvű Tragédia-kiadásoknak eddig még sohasem vált az illusztrátorává. Pedig legalább kétszer megjelentek a metszetei Magyarországon is: egyszer egy mappában, a Tragédia szövege nélkül, majd illusztrációként, de nem egy magyar, hanem egy angol nyelvű (Magyarországon megjelentetett) Tragédia-kiadásban.

1945 után az asztalfióknak, ill. kiállítótermeknek dolgozó képzőművészek kerültek fölénybe. Időnkét megjelent ugyan egy-egy új illusztráció-sorozat (Bálint Endréé, Nagyajtay Terézé, Farkas Imréé), de komoly könyves karriert egyedül Kass János futott be. Igaz, ő nem volt rest, és legalább négy változatban készítette el az eredetileg rendkívül igényes nyomdatechnikát kívánó képeit, köztük voltak egyszerűbb változatok is, amelyeknek a megjelenítése nem kívánt különleges nyomdatechnikát.

Ám többen voltak azok, akiknek a képei vagy egyáltalán nem, vagy csak különálló, a Tragédia szövegét nem tartalmazó kiadványban láttak napvilágot. Farkas András élete során különböző technikákkal (ceruzarajz, szénrajz, tusrajtz stb.) többször is készített teljes illusztráció-sorozatot, ezek azonban csak a halála után, önálló albumban jelentek meg, mint ahogyan egy másik balassagyarmati művésznek, Réti Zoltánnak az akvarelljei is.

A legelismertebb művész, aki Madách főművéhez illusztrációkat készített, Kondor Béla volt: a mű jó néhány színéhez maradtak fenn grafikákat, ezek némelyike a korabeli irodalmi lapokban meg is jelent, de pillanatnyilag még azt sem tudjuk, hogy pontosan hány illusztrációval készült el, s hogy azok eredetije hol található.

A Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatára számos művész Tragédia-illusztrációját őrzi; ezek zöme sohasem jelent meg.

Andor Csaba

Jegyzetek

1. OSZK Kézirattára. Analekta 3848.
2. Vasárnapi Újság 1870/10. szám (márc. 6.) 125.
3. OSZK Kézirattára. Levelestár: Madách Aladár – Gyulai Pálhoz.
4. OSZK Kézirattára. Fond 3./Madách Aladár
5. Vasárnapi Újság 1879/31. szám (aug. 3.) 499., 1879/43. szám (okt. 26.) 694.
6. *Magyar Törvénytár. 1884–1886. évi törvényczikkek.* Bp., 1895. 47–59.
7. 4. OSZK Kézirattára. Fond 3./Madách Aladár
8. Vasárnapi Újság 1886/47. szám (nov. 21.) 759.
9. Vasárnapi Újság 1887/43. szám (okt. 23.) 716.
10. Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp., 1914. 569.
11. Kiszlingstein Sándor (szerk.): *Magyar Könyvészet II. 1976–1885.* Bp., 1890. 280.; Petrik Géza (szerk.): *Magyar Könyvészet 1886–1900.* Bp., 1908. 515.
12. Vasárnapi Újság 1894/45. szám (nov.) 11. 752., 1895/20. szám (máj. 19.) 325.
13. Vasárnapi Újság 1886/25. szám (jún. 20.) 407.
14. Vasárnapi Újság 1886/48. szám (nov. 28.) 780.
15. Vasárnapi Újság 1899/47. nov. 19. 791.

Tartalom

Bevezető 5
I. A Tragédia korai, Emich Gusztáv és Athenaeum kiadásai 7
II. Az ember tragédiája Athenaeum díszkiadásai 25
III. A Tragédia további Athenaeum kiadásai 31
IV. 1948 előtt megjelent egyéb Tragédia-kiadások 40
V. 1948 után megjelent Tragédia-kiadások 55
V. 1. Helikon díszkiadások és minikönyv kiadások 55
V. 2. Szépirodalmi Kiadó (Budapest) 58
V. 3. Móra Ferenc Kiadó (Budapest) 63
V. 4. Kossuth Kiadó (Budapest) 64
V. 5. Egyéb kiadók Tragédia-kiadásai 65
V. 6. Egyéb kiadók diákkönyvtár jellegű Tragédia-kiadásai 71
V. 7. A Petőfi Irodalmi Múzeum CD-ROM kiadványa 78
V. 8. A Madách Irodalmi Társaság kiadványai 78
V. 9. Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művének rendezői példányai 80
V. 10. Madách-idézetek gyűjteményei 80
Madách Imre: Az ember tragédiája c. művének kiadásai az MTA Könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és a MOKKA adatbázisban 83
Tárgymutató – Illusztrátorok szerint 88
Tárgymutató – Tanulmány-, jegyzetírók szerint 88
Tárgymutató – Könyvkiadók szerint 89
Utószó helyett 91

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését, és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42
Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.
Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 11707024–20345224
www.madach.hu

Társaságunk a Fővárosi Bíróság 2001. augusztus 11-i 9.Pk.61.263/1994/12. sz. határozata értelmében közhasznú szervezet, amelynek támogatását a vállalkozások költségeik között elszámolhatják.